JEAN-FRANÇOIS
LYOTARD

# POSTMODERNUS BŪVIS

## ŠIUOLAIKINĮ ŽINOJIMĄ APTARIANT

baltos lankos

ALK

# POSTMODERNUS BŪVIS

## ŠIUOLAIKINĮ ŽINOJIMĄ APTARIANT

Iš prancūzų kalbos vertė
Marius Daškus

baltos lankos

ISBN 9986-403-04-9

Jean-François Lyotard
LA CONDITION POSTMODERNE
RAPPORT SUR LE SAVOIR

# ĮŽANGA

Šitos studijos objektas yra žinojimo būklė labiausiai išsivysčiusiose visuomenėse. Ją galima būtų pavadinti "postmodernia". Šis žodis vartojamas Amerikos žemyno sociologų ir kritikų darbuose. Jis pažymi kultūros būvį po transformacijų, kurios nuo XIX amžiaus pabaigos pakeitė mokslo, literatūros ir kitų menų žaidimo taisykles. Čia šios transformacijos bus aptartos pasakojimų [*récits*] krizės kontekste.

Savo kilme mokslas yra priešingas pasakojimams. Remiantis moksliniais kriterijais, daugelį pasakojimų galima pavadinti mitais. Tačiau kadangi mokslas ne tik formuluoja naudingus dėsningumus, bet ir siekia tiesos, jis turi legitimuoti (įteisinti) savo paties žaidimo taisykles. Štai todėl jis savo būklę ir aptaria legitimacijos

[*légitimation*]* diskursu, kuris vadinamas filosofija. "Moderniu" pavadinčiau mokslą, kuris, save legitimuodamas, remiasi šitokiu metadiskursu, aiškiai pasitelkiančiu į pagalbą vieną ar kitą pamatinį pasakojimą [*grand récit*], sakysim, dvasios dialektiką, prasmės hermeneutiką, protaujančio ar dirbančio subjekto išsilaisvinimą, turtėjimo procesą. Pavyzdžiui, taisyklė, kuri numato konsensą tarp tiesos reikšmę turinčio pasakymo adresanto ir adresato, bus priimtina tada, kai ji įsikomponuos į galimą racionalių protų vienybės perspektyvą: toks buvo Švietimo epochos pasakojimas, kur žinojimo herojus dirbo dėl gražaus etinio-politinio tikslo – pasaulinės taikos. Šis pavyzdys rodo, kad legitimuojant žinojimą kokiu nors metapasakojimu, sakykime, istorijos filosofija, susiduriama su institucijų, tvarkančių socialinį saitą**, teisėtumo klausimu: jos taip pat turi būti legitimuotos. Tokiu būdu teisingumas yra susiejamas su pamatiniu pasakojimu, kaip ir tiesa.

Kalbant visai paprastai, "postmoderniu" laikytinas nepasitikėjimas [*incrédulité*] metapasakojimais. Šis nepasitikėjimas, be abejo, atsiranda vystantis mokslams; tačiau toks vystymasis savo ruožtu suponuoja nepasitikėjimo buvimą. O metanaratyvinio legitimacijos aparato

* Terminas *legitimacija* čia vartojamas *įteisinimo, pagrindimo* prasme. (Čia ir toliau žvaigždute žymimi vertėjo paaiškinimai.)

** Šiuo terminu čia ir kitur bandyta versti originalo *lien social*. Socialinis saitas – visuomenę organizuojančių veiksnių visuma.

susidėvėjimas kaip tik sutampa su metafizinės filosofijos ir nuo jos priklausančios universitetų institucijos krize. Naratyvinė funkcija praranda savo funktyvus, savo didžiuosius herojus, didžiuosius pavojus, didžiąsias keliones ir didįjį tikslą. Jinai išsisklaido naratyvinių, o kartu ir denotatyvinių, preskriptyvinių, deskriptyvinių, etc. kalbinių elementų spiečiuose, kurių kiekvienas perteikia *sui generis* pragmatines vertes. Visi mes gyvename daugelio tokių verčių sankirtose. Mūsų sudaromos kalbinės kombinacijos nebūtinai būna stabilios ir ne visados komunikabilios.

Taigi ateities visuomenė susijusi ne tiek su niutoniškąja antropologija (pvz., struktūralizmu ar sistemų teorija), kiek su kalbinių vienetų pragmatika. Egzistuoja daugybė įvairių kalbinių žaidimų [*jeux de langage*] – taip pasireiškia elementų heterogeniškumas. Jie leidžia kurtis tik labai lokalizuotoms institucijoms – taip pasireiškia lokalinis determinizmas.

Tačiau sprendėjai [*décideurs*] bando valdyti šiuos socialumo spiečius pagal *input/output** matricas, vadovaudamiesi logika, kuri remiasi visų elementų bendramatiškumo [*commensurabilité*] ir visuotinio determinuotumo prielaidomis. Mūsų gyvenimą jie paaukoja valdžios stiprinimui. Socialinio teisingumo ir mokslinės tiesos požiūriu valdžią siekiama legitimuoti tobulinant

* *Input/output (angl.)* – tai, ką sistema sunaudoja / tai, ką ji atiduoda.

bei efektyvinant sistemos veikimą. Šio kriterijaus taikymas visuose mūsų žaidimuose neapsieina be tam tikro (kartais stipresnio, kartais silpnesnio) teroro: įsikomponuokite į sistemą, t.y. būkite bendramatis, arba išnykite.

Ši maksimalaus performatyvumo logika, be abejo, daugeliu požiūrių yra nenuosekli, ypač tai pasakytina apie prieštaravimą socialinėje-ekonominėje sferoje: ši logika vienu metu reikalauja mažiau dirbti (kad sumažėtų gamybos išlaidos) ir daugiau dirbti (kad palengvėtų socialinis krūvis, kurį sąlygoja nedirbančioji gyventojų dalis). Bet dabar nepasitikėjimas yra pasiekęs tokį lygį, kad šiuose nenuoseklumuose neieškoma išsigelbėjimo, kaip tai darė Marx.

Tačiau postmoderniam būviui yra svetimas tiek nusivylimas, tiek aklas delegitimacijos teigimas. Kas dar, išnykus metapasakojimams, gali legitimuoti? Veiksnumo kriterijus yra technologinis, jis netinka sprendimams apie tiesą ir teisingumą. Gal legitimuoti gali diskusijomis pasiektas konsensas, kaip mano Habermas? Toks konsensas pažeidžia kalbos žaidimų heterogeniškumą. Be to, atradimai daromi tik esant skirtingoms nuomonėms. Postmodernus žinojimas nėra vien valdžios įrankis. Jis tobulina mūsų skirtybių pojūtį ir sustiprina mūsų gebėjimą toleruoti nebendramatiškumą. Jis remiasi ne ekspertų homologiškumu, bet tyrinėtojų paralogiškumu.

Čia keliamas toks klausimas: ar legitimuojant socialinį saitą (t.y. kuriant teisingą visuomenę) galima remtis ypatinga logika [*paradoxe*], analogiška mokslinę veiklą legitimuojančiai logikai? Ir kokia tai būtų logika?

Šis tekstas yra proginis. Tai pranešimas apie žinojimą labiausiai išsivysčiusiose visuomenėse, kuris buvo pateiktas Universitetų tarybai prie Québeco vyriausybės tos tarybos prezidento prašymu. Prezidentas taip pat maloningai leido išleisti pranešimą Prancūzijoje – už ką labai dėkoju.

Lieka pridurti, kad pranešėjas yra filosofas, o ne ekspertas. Pastarajam aišku, ką jis žino ir ko nežino, pirmasis tuo pasigirti negali. Vienas daro išvadas, kitas klausia – tai du skirtingi kalbiniai žaidimai. Pranešime šiedu žaidimai susimaišė, ir nė vienas, nė kitas nedavė gerų rezultatų.

Filosofas bent gali pasiguosti viltimi, kad formali ir pragmatinė kai kurių – filosofinių ir etinių-politinių – legitimacijos diskursų analizė, pagrindžianti pranešimą, taip pat išvys dienos šviesą. Pranešimas yra lyg truputį sociologizuota tos analizės įžanga, glausta, tačiau pateikianti kontekstą.

Kad ir koks jis būtų, šis pranešimas dedikuojamas Paryžiaus universiteto VIII (Vincennes) Politechnikos ir filosofijos institutui – tai daroma labai postmoderniu momentu, kai šiam universitetui gresia pavojus išnykti, o Institutui lemta gimti.

# 1. TEMA: ŽINOJIMAS KOMPIUTERIZUOTOSE VISUOMENĖSE

Darbinė hipotezė yra tokia: žinojimo būklė [*statut du savoir*] keičiasi tada, kai visuomenės įžengia į vadinamąjį postindustrinį, o kultūros – į vadinamąjį postmodernųjį amžių[1]. Šis pasikeitimas prasidėjo maždaug šeštojo dešimtmečio gale, ir Europoje jis žymi jos rekonstrukcijos pabaigą. Vienoje šalyje jis greitesnis, kitoje

[1] Touraine A. *La societé postindustrielle*. – Denoël, 1969; Bell D. *The Coming of Post-Industrial Society*. – New York, 1973; Hassan Ihab. *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Post Modern Literature*. – New York: Oxford U. P., 1971; *Performance in Postmodern Culture*, sud. M. Benamou & Ch. Caramello – Wisconsin: Center for XXth Century Studies & Coda Press, 1977; Köhler M. "Postmodernismus: ein begriffgeschichtlicher Überblick", *Amerikastudien* 22, 1 (1977).

Prancūziškų leidinių bibliografijoje leidimo vieta – Paris – nenurodoma, pateikiamas tik leidyklos pavadinimas.(*Vert. past.*)

lėtesnis, ir kiekvienos šalies viduje jis yra skirtingas skirtingose veiklos srityse: taip atsiranda bendras dischroniškumas, neleidžiantis susidaryti visumos vaizdo[2]. Dalis aprašymų nori nenori bus pagrįsti spėjimu. O itin pasitikėti futurologija, kaip žinia, nėra labai atsargu[3].

Užuot piešus bendrą vaizdą, kuris vis tiek negali būti išsamus, verta pasiremti viena ypatybe, kuri tiesiogiai apibrėžia mūsų studijų objektą. Mokslinis žinojimas yra diskurso rūšis; taigi galima tvirtinti, kad pastaruosius keturiasdešimt metų "pažangiausi" mokslai ir technologijos yra susiję su kalba: fonologija ir lingvistinės teorijos[4], komunikacijos problemos ir kibernetika[5], moderniosios algebros teorijos ir informatika[6], kompiuteriai ir jų kalbos[7], kalbų vertimo problemos ir

[2] Jau tapusi klasikine literatūrinė šios padėties išraiška yra pateikta M. Butoro knygoje *Mobile. Etude pour une représentation des Etats-Unis*. – Gallimard, 1962.

[3] *Handbook of Futures Research*, sud. Jib Fowles – Westport, Conn.: Greenwood Press, 1978.

[4] Troubetzkoy N. S. *Grundzüge der Phonologie*. – Prague: *Travaux du cercle linguistique de Prague*, VII, 1939; taip pat *Principes de phonologie*, vertė Cantineau. – Klincksieck, 1949.

[5] Wiener N. *Cybernetics and Society. The Human Use of Human Beings*. – Boston: Houghton Mifflin, 1949; taip pat *Cybernétique et société*. – Deux Rives, 1949, 10/18, 1960. Ashby W. R. *An Introduction to Cybernetics*. – London: Chapman and Hall, 1956.

[6] Žr. Johannes von Neumanno (1903-1957) darbus.

[7] Bellert S. "La formalisation des systèmes cybernétiques", in *Le concept d'information dans la science contemporaine*. – Minuit, 1965.

tyrinėjimai mašininių kalbų suderinamumo srityje[8], informacijos įvedimo į atmintį problemos ir duomenų bankai[9], telematika ir "protingų" terminalų tobulinimas[10], paradoksologija[11]: tai tik akivaizdūs pavyzdžiai, ir sąrašas tuo nesibaigia.

Atrodo, kad šių technologinių transformacijų įtaka žinojimui turėtų būti nemenka. Jos veikia arba paveiks dvi pagrindines žinojimo funkcijas – tyrinėjimą ir žinių perdavimą. Pirmuoju atveju nespecialistui suprantamas pavyzdys yra genetika, kurios teorinę paradigmą sudarė kibernetika. Yra šimtai kitų pavyzdžių. Antruoju atveju visi žino, kad siekiant standartizuoti, miniatiūrizuoti ir

[8] Mounin G. *Les problèmes théoriques de la traduction.* – Gallimard, 1963. 1965-aisiais metais, atsiradus naujai 360 IBM kompiuterių kartai, prasidėjo skaičiavimo mašinų revoliucija: Moch R. "Le tournant informatique", *Documents contributifs*, IV priedas, *L'informatisation de la société,* La Documentation française, 1978. Ashby R. M. "La seconde génération de la micro-électronique", *La Recherche* 2 (1970 birželis), 127.

[9] Gaudfernan C. L. & Taïb A. "Glossaire", in Nora P. & Minc A. *L'informatisation de la société,* La Documentation française, 1978; Beca R. "Les banques de données", *Nouvelle informatique et nouvelle croissance,* I priedas, *L'informatisation ..., loc. cit.*

[10] Joyeux L. "Les applications avancées de l'informatique", *Documents contributifs, loc. cit.* Asmeniniais kompiuteriais (*Integrated Video Terminals*) bus pradėta prekiauti 1984-aisiais, jie kainuos apie 1400 JAV dolerių; čia remiamasi International Resource Development pranešimu *The Home Terminal.* – Conn.: IRD Press, 1979.

[11] Watzlawick P., Helmick-Beavin J., Jackson D. *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes.* – N. Y.: Northorn, 1967; taip pat *Une logique de la communication,* vertė J. Mosche – Seuil, 1972.

komercializuoti aparatūrą jau šiandien modifikuojamos žinių įgijimo, jų klasifikavimo, paruošimo vartojimui ir eksploatavimo operacijos[12]. Galima pagrįstai manyti, kad informacinių mašinų paplitimas veikia ir ateityje veiks žinių cirkuliaciją taip, kaip anksčiau tai darė žmonių judėjimo priemonių (transporto), paskui – garso ir vaizdo cirkuliacijos priemonių vystymasis[13].

Ši bendra transformacija palietė ir pačią žinojimo prigimtį. Žinojimas gali prisitaikyti prie naujų kanalų, tapti veiksnus tiktai tada, kai žinios įgauna informacinių

[12] J. M. Treille iš *Groupe d'analyse et de prospective des systèmes économiques et technologiques* (G. A. P. S. E. T.) teigia: "Dar nepakankamai daug kalbėta apie naujas atminties skleidimo galimybes, ypač apie puslaidininkius ir lazerius (...). Greitai kiekvienas galės pigiai saugoti informaciją ten, kur jis nori, taip pat padidės individo galimybės veikti autonomiškai" (*La semaine media* 16, 1979 vasario 15). Pagal National Scientific Foundation tyrimą, kas antras aukštosios mokyklos studentas laisvai naudojasi kompiuteriu; visos mokyklinės įstaigos turės kompiuterius nuo 1980-ųjų pradžios (*La semaine media* 13, 1979 sausio 25).

[13] Brunel L. *Des machines et des hommes*. – Montréal: Québec Science, 1978; Missika J. L. & Wolton D. *Les réseaux pensants*, Librairie technique et doc., 1978. Videotiltas tarp Québeco ir Prancūzijos tampa kasdienybe: 1978-ųjų lapkritį ir gruodį buvo surengti keturi tokie tiltai tiesiogiai (per palydovą Symphonie) tarp Québeco (Montréal) ir Paryžiaus (Université Paris Nord et Centre Beaubourg; žr. *La semaine media* 5, 1978 lapkričio 30). Antras pavyzdys yra elektroninė žurnalistika. Trijų didžiųjų Amerikos kompanijų – ABC, NBC ir CBS – studijos tiek paplitusios pasaulyje, kad informacija apie beveik visus įvykius gali būti tučtuojau apdorota elektroniškai ir perduota per palydovą į Jungtines Valstijas. Tiktai ofisai Maskvoje dar tebedirba su filmo juosta, kurią po to jie turėtų nusiųsti į Frankfurtą, kad iš ten ji būtų rodoma per palydovą. Londonas tapo didžiuoju *packing point* (*La semaine media* 20, 1979 kovo 15).

vienetų pavidalą[14]. Ir galima spėti, kad ta žinojimo dalis, kuriai neįmanoma suteikti šio pavidalo, bus atmetama, o nauji tyrinėjimai orientuosis į tai, kad būsimus rezultatus galima būtų pateikti mašinine kalba. Žinojimo "gamintojai" ir vartotojai privalo ir dar ateityje privalės naudotis priemonėmis, padedančiomis išversti į mašininę kalbą tai, ką pirmieji nori sukurti, o antrieji – išmokti. Tyrinėjimai, susiję su šiomis vertimo mašinomis, yra jau gerokai pažengę į priekį[15]. Įsiviešpataujant kompiuteriams, atsiranda tam tikra logika, o kartu – ir preskripcijų rinkinys, nurodantis, kurie pasakymai [*énoncés*] traktuotini kaip "žinojimo" pasakymai.

Todėl tikėtina gili žinojimo eksteriorizacija "žinotojo" atžvilgiu, kad ir kokią vietą pastarasis užimtų pažinimo

[14] Informacijos vienetas yra bitas. Apie šias definicijas žr. Gaudfernan & Taïb, "Glossaire", *loc. cit.* Diskusiją apie tai žr. Thom R. "Un protée de la semantique: l'information" (1973), *Modèles mathématiques de la morphogènese*, 10/18, 1974. Būtent pranešimų skaitmeninis kodavimas padeda išvengti dviprasmybių: žr. Watzlawick ir kt. *op. cit.*, 98.

[15] Craigo ir Lexicono firmos paskelbė, kad rinkoje greitai pasirodys kišeninės vertimo mašinos: keturi moduliai, skirti keturioms skirtingoms kalboms, visais jais galima naudotis lygiagrečiai, kiekviename – 1500 žodžių, jie turi atmintį. Weidner Communication Systems Inc. gamina *Multilingual Word Processing*, kuris vidutinės vertimo mašinos pajėgumą padidina nuo 600 iki 2400 žodžių per valandą. Jis turi trejopą atmintį: dvikalbį žodyną, sinonimų žodyną, gramatinį indeksą (*La semaine media* 6, 1978 gruodžio 6).

procese. Senasis principas, pagal kurį žinojimo įgijimas yra neatskiriamas nuo proto ir netgi nuo asmenybės ugdymo (*Bildung*), nueina ir vis labiau nueis užmarštin. Žinių tiekėjų ir vartotojų santykis su žiniomis įgauna ir ateityje įgaus prekių gamintojų ir vartotojų santykio su prekėmis formą, t.y. vertės formą. Žinojimas yra ir bus gaminamas tam, kad būtų parduotas, jis yra ir bus suvartotas tam, kad įgytų vertę, sukurdamas naują produkciją: abiem atvejais tam, kad būtų į ką nors keičiamas. Žinojimas nebėra pats sau tikslas, jis praranda savo "vartojimo vertę"[16].

Pripažinta, kad žinojimas pastaraisiais dešimtmečiais tapo pagrindine gamybos jėga[17]; tai jau

[16] Habermas J. *Erkenntnis und Interesse*. – Frankfurt, 1968; taip pat *Connaissance et intérêt*, vertė Brohm & Clémençon – Gallimard, 1976.

[17] "Gamybos ir turto baze (*Grundpfeiler*) (...) tampa protas ir žmogaus, kaip socialinės būtybės, valdžia gamtai," taigi "bendrasis socialinis žinojimas, *knowledge*, tampa tiesiogine gamybos jėga", – rašo Marx veikale *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-1858). – Berlin: Dietz Verlag, 1953, p. 594; taip pat *Fondements de l'économie politique*, vertė Dangeville .– Anthropos, 1968, I, p. 223. Tačiau Marx sutinka, kad žinios tampa jėga ne tiktai "žinojimo forma, bet ir betarpiškos socialinės veiklos instrumentų pavidalu", tai yra mašinų pavidalu: jos yra "žmogaus smegenų instrumentai, sukurti žmogaus rankomis; tai yra objektyvizuota žinojimo jėga". Žr. Mattick P. *Marx and Keynes, The Limits of the Mixed Economy*. – Boston: Sargent, 1969; taip pat *Marx et Keynes, Les limites de l'economie mixte*, vertė Bricianier. – Gallimard, 1972. Žr. diskusiją J. F. Lyotard'o "La place de l'aliénation dans le retournement marxiste" (1969), *Dérive à partir de Marx et Freud*, 10/18, 1973.

pastebimai paveikė darbo jėgos pasiskirstymą labiausiai išsivysčiusiose šalyse[18] ir tapo sunkiai įveikiama kliūtimi besivystančiuose kraštuose. Postindustriniame ir postmoderniame amžiuje mokslas išsaugos ir tikriausiai dar padidins savo reikšmę nacionalinių valstybių gamybinių pajėgumų arsenale. Ir tai viena iš priežasčių, verčiančių manyti, kad atotrūkis tarp išsivysčiusių ir besivystančių šalių ateityje vis didės[19].

Bet šis problemos aspektas neturi užtemdyti kito, jį papildančio. Žinojimas, kaip informacinė prekė, būtina gamybinės galios augimui, jau yra ir ateityje bus tas didysis, galbūt net pats svarbiausias kovos objektas pasaulinėse varžybose dėl valdžios. Galima įsivaizduoti, jog nacionalinės valstybės ateityje kovos dėl informacijos, kaip anksčiau jos kovojo dėl teritorijų, paskui dėl žaliavų šaltinių ir pigios darbo jėgos. Taip atsiveria nauji

[18] Štai kaip kito per dvidešimtį metų (1950-1971) darbo jėgos (*labor force*) kategorijos turinys:

| | 1950 | 1971 |
|---|---|---|
| Gamyklų, paslaugų sferos ir žemės ūkio darbininkai | 62,5 % | 51,4 % |
| Laisvųjų ir techninių profesijų atstovai | 7,5 | 14,2 |
| Tarnautojai | 30 | 34 |

(*Statistical Abstracts,* 1971).

[19] Pasirodo įgudusių technikų arba vidutinių mokslininkų "gamyba" užima daug daugiau laiko negu pirminių žaliavų gavyba ir finansinio kapitalo pervedimas. Septintojo dešimtmečio pabaigoje Mattick įvertino grynųjų investicijų procentą ir nustatė, kad besivystančiose šalyse jis lygus 3-5 %, o išsivysčiusiose šalyse – 10-15 % bendrojo nacionalinio produkto (*op. cit.,* prancūziško vertimo p. 287).

horizontai iš vienos pusės industrinei ir komercinei, iš kitos – karinei ir politinei strategijai[20].

Tačiau čia atskleista perspektyva nėra tokia paprasta, kaip atrodo. Juk žinojimo merkantilizacija neišvengiamai pažeis moderniųjų* nacionalinių valstybių turėtą ir dar tebeturimą žinių gamybos ir skleidimo privilegiją. Nuomonė, kad žinios yra valstybės, kaip visuomenės "smegenų", jos "proto", valda, po truputį užleis vietą priešingam principui, kuris teigia, kad visuomenė egzistuoja ir progresuoja tiktai tada, kai joje cirkuliuojantys pranešimai yra informatyvūs ir lengvai dekoduojami. Komunikacinio "skaidrumo" ideologija, kuri žengia koja kojon su žinojimo komercializacija, ims suvokti valstybę kaip neperregimumo [*opacité*] ir "triukšmo" šaltinį. Būtent šiuo požiūriu visu aštrumu gali vėl iškilti ekonominių ir valstybinių institucijų santykių problema.

Pastaraisiais dešimtmečiais ekonominės institucijos jau galėjo sukelti pavojų valstybinių institucijų stabilumui, kai atsirado naujos kapitalo cirkuliacijos formos, kurioms

[20] Nora & Minc. *L'informatisation de la société, loc. cit.*, ypač pirmoji dalis: "Les défis". Stourdzé Y. "Les Etats-Unis et la guerre des communications", *Le Monde*, 1978 gruodžio 13-15. 1979 m. pasaulinėje rinkoje telekomunikacinių įrenginių vertė lygi 30 milijardų dolerių; manoma, kad po dešimties metų ji sieks 68 milijardus (*La semaine media* 19, 1979 kovo 8-9).

* Čia ir kitur sąvoka "modernus" priešinama sąvokai "postmodernus". Šiuo atveju kalbama apie "moderniąją" (t. y. atsiradusią XVIII-XIX amžiuose ) valstybės sampratą (ji smulkiau aptariama 9-ame skyriuje).

buvo suteiktas *multinacionalinių korporacijų* vardas. Šių formų dėka sprendimai, liečiantys investicijas, nusikrato, bent iš dalies, nacionalinės valstybės kontrolės[21]. Vystantis informacinei ir telematinei technologijai, ši problema gali tapti dar keblesnė. Sakykime, kad kokia nors firma, pavyzdžiui, IBM gauna leidimą eksploatuoti vieną aplink žemę esančios orbitos juostą ir išveda komunikacijos arba duomenų bankų palydovus. Kas galės jais naudotis? Kas nustatys, kurie kanalai ar duomenys yra uždrausti? Ar tai padarys valstybė? O gal valstybė bus tik viena iš vartotojų? Taip kyla naujos teisinės problemos ir kartu klausimas: kas žinos?

Taigi žinojimo prigimties transformacija gali taip paveikti egzistuojančias valstybines valdžias, kad jos bus priverstos permąstyti savo *de jure* ir *de facto* santykius su didžiosiomis korporacijomis ir plačiau imant su pilietine visuomene. Naujas pasaulinės rinkos atsivėrimas, labai aštrių ekonominių varžytinių atsinaujinimas, išskirtinės amerikietiško kapitalizmo hegemonijos nykimas, socialistinės alternatyvos žlugimas, galimas Kinijos rinkos atsidarymas ir daugelis kitų veiksnių jau dabar, aštuntojo dešimtmečio pabaigoje, verčia valstybes rimtai peržiūrėti savo vaidmenį, įprastą joms nuo ketvirtojo dešimtmečio, kai jos globojo ir vadovavo, netgi

[21] Combret, de F. "Le redéploiement industriel", *Le Monde*, 1978 balandis; Lepage H. *Demain le capitalisme*. – Paris, 1978; Cotta Alain. *La France et l'impératif mondial*. – P. U. F., 1978.

planavo investicijas[22]. Turint visa tai omenyje, naujos technologijos gali tiktai paaštrinti tokios peržiūros poreikį, kadangi jos daro informaciją, reikalingą norint priimti sprendimus (kitaip sakant, valdymo priemonę), dar mobilesnę ir prieinamesnę informacijos piratams.

Nesunku įsivaizduoti, kad žinios, užuot sklidusios kaip "šviečiamąją" vertę arba politinę (administracinę, diplomatinę, karinę) svarbą turintis objektas, gali cirkuliuoti tuo pat būdu, kaip ir pinigai; tada esminė skirtybė šiuo požiūriu būtų ne žinojimas/nežinojimas, o, kaip pinigų atveju, – "išmokų žinios/investicijų žinios", tai yra žinios, iškeistos į kasdieninio gyvenimo aprūpinimą ("išlikimas", darbo jėgos atstatymas), *versus* žinių investicijos, siekiant optimizuoti kokios nors programos veikimą.

Tokiu atveju [komunikacinis] skaidrumas būtų panašus į liberalizmą. Pastarasis netrukdo taip organizuoti pinigų srautą, kad vieni kanalai būtų naudojami darant sprendimus, o kiti tiktų naudoti tik išmokant skolas. Panašiai galima būtų įsivaizduoti žinių srautą, tekantį tais pačiais to paties pobūdžio kanalais, bet vieni kanalai būtų skirti "sprendėjams", o kitais būtų apmokama amžina kiekvieno asmens skola socialiniam saitui.

[22] Kalbama apie "administravimo susilpninimą", "minimalios valstybės" siekimą. Tai *Welfare State* smukimas, sutampantis su "krize", prasidėjusia 1974 m.

# 2. PROBLEMA: LEGITIMACIJA

Tai darbinė hipotezė, apibrėžianti sritį, kurioje bus bandoma aptarti su žinojimo būkle susijusius klausimus. Toks scenarijus, primenantis vadinamąjį "visuomenės kompiuterizavimą" (nors pateikiamas visai kita dvasia), nepretenduoja į originalumą ir nebūtinai atitinka tiesą. Svarbiausias darbinės hipotezės bruožas yra jos skiriamoji geba. Labiausiai išsivysčiusių visuomenių kompiuterizavimo scenarijus leidžia iškelti, nors galbūt ir gerokai perdėtai, tam tikrus žinojimo transformacijos ir jos poveikio viešajai valdžiai ir pilietinėms institucijoms aspektus; šį poveikį būtų sunkiau apčiuopti einant kitu keliu. Taigi šią hipotezę reikėtų laikyti ne prognoze, taikytina tikrovei, bet strategija, taikytina iškeltai problemai.

Ir vis dėlto ši hipotezė įkvepia pasitikėjimą, ir šia

prasme ji pasirinkta ne visai nepagrįstai. Ją jau plačiai aprašė ekspertai[23], ir kai kuriais atvejais ja jau vadovaujasi valstybinė administracija ir tos privačios firmos, kurias tai labiausiai liečia, pavyzdžiui, telekomunikacinės kompanijos. Ji, galima sakyti, jau tapo sudėtine pažinios realybės dalimi. Pagaliau, išskyrus visuotinės stagnacijos ir recesijos atvejį (pavyzdžiui, taip ir neišsprendus pasauliniu mastu energetikos problemos), šitoks scenarijus turbūt išsipildys; nes neaišku, kokią kitą kryptį, be visuomenės kompiuterizavimo, gali pasiūlyti šiuolaikinės technologijos.

Būtų galima pasakyti, kad hipotezė yra banali. Bet ji yra tokia tik tuo atveju, jeigu nekvestionuoja bendrosios mokslų ir technologijų progreso paradigmos, kurią, atrodo, visiškai natūraliai pakartoja ekonomikos ir socialinės-politinės valdžios vystymasis. Juk atrodo savaime aišku, kad mokslinis ir techninis žinojimas akumuliuojasi; ginčijamasi daugiausia dėl to, kokia yra šios akumuliacijos forma – vieniems ji atrodo reguliari, tolydi [*continue*] ir vieninga [*unanime*], kitiems – epizodiška, netolydi [*discontinue*] ir konfliktiška[24].

[23] *La nouvelle informatique et ses utilisatcurs*, III priedas, "L'informatisation, etc.", *loc. cit.*

[24] Lécuyer B. P., "Bilan et perspectives de la sociologie des sciences dans les pays occidentaux", *Archives européennes de sociologie XIX* (1978) (bibliog.), p. 257-336. Čia pateikiama išsami informacija apie anglosaksiškąsias sroves: apie Mertono mokyklos hegemoniją, trukusią iki

Bet visos šios akivaizdžios tiesos yra apgaulingos. Visų pirma mokslinis žinojimas – tai ne visas žinojimas, jis visada lenktyniaudamas ir konfliktuodamas egzistavo greta kitos žinojimo rūšies, kuri čia, kad būtų paprasčiau, bus vadinama naratyviniu žinojimu (jį apibūdinsiu vėliau). Tai nereiškia, kad pastarasis gali nustelbti mokslą, tiesiog jo modelis susijęs su vidinės pusiausvyros ir sambūvio [*convivialité*] idėjomis[25], palyginti su kuriomis šiuolaikinis mokslinis žinojimas atrodo blankiai; ypač akivaizdu tai bus, jei mokslinis žinojimas ir toliau eksteriorizuosis "žinotojo" ir susvetimės vartotojų atžvilgiu – ši tendencija dabar pasireiškia kur kas stipriau negu anksčiau. Visa tai sąlygoja visuotinę tyrinėtojų ir dėstytojų demoralizaciją; žinoma, kad septintajame dešimtmetyje visose labiausiai išsivysčiusiose šalyse ji buvo apėmusi studentus tokiu mastu, kad pastebimai krito universitetų ir laboratorijų, neįstengusių apsisaugoti nuo šios "ligos", produktyvumas[26]. Šiuo atveju negali ir negalėjo būti kalbos apie revoliuciją kaip apie išeitį (kas anksčiau buvo įvykę ne

8-ojo dešimtmečio pradžios, ir dabartinį susiskaidymą, kuriam ypač turėjo įtakos Kuhno tyrinėjimai; mažai informacijos apie vokiškąją mokslo sociologiją.

[25] Šį terminą įvedė Ivan Illich, žr. *Tools for Conviviality*. — N. Y.: Harper & Row, 1973; taip pat *La convivialité*. — Seuil, 1974.

[26] Apie šią "demoralizaciją" žr. *(Auto)critique de la science*, sud. A. Jaubert ir J.-M. Lévy-Leblond. — Seuil, 1973, I dalis.

kartą), vienų laukiamą su viltimi, kitų – su baime; postindustrinės civilizacijos pobūdis dėl to per vieną dieną nepasikeis. Bet, vertinant dabartinę mokslinio žinojimo būklę ir jo perspektyvas, tiesiog būtina atkreipti dėmesį į šį itin svarbų veiksnį, t. y. į tokį mokslininkų netikrumą.

Juo labiau tai svarbu todėl, kad, antra vertus, tokia mokslininkų demoralizacija glaudžiai siejasi su pagrindine – legitimacijos – problema. Šioje studijoje legitimacija suvokiama plačiau negu šiuolaikinių vokiečių teoretikų darbuose apie autoritetą[27]. Paimkime bet kurį civilinį įstatymą; jis numato, kad ta ir ta piliečių kategorija privalo atlikti tokius ir tokius veiksmus. Legitimacija šiuo atveju yra procesas, suteikiantis įstatymų leidėjui autoritetą šį įstatymą teikti kaip normą. Paimkime mokslinį teiginį – čia vadovaujamasi taisykle, jog teiginys turi atitikti tam tikras sąlygas, kad būtų pripažintas moksliniu. Šiuo atveju legitimacija yra procesas, kuris suteikia mokslinio diskurso "įstatymo leidėjui" autoritetą nustatyti minėtas sąlygas (paprastai reikalaujama vidinio nuoseklumo ir eksperimentinės verifikacijos); tik atitinkantis šias sąlygas teiginys gali būti priskirtas moksliniam diskursui ir pateiktas mokslo visuomenei.

Palyginimas gali pasirodyti dirbtinis. Bet kaip bus

[27] Habermas J. *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus.* — Frankfurt: Suhrkamp, 1973; taip pat *Raison et légitimité,* vertė Lacoste. — Payot, 1978 (bibliog.).

matyti vėliau, taip nėra. Jau nuo Platono laikų mokslo legitimacijos problema yra glaudžiai susijusi su įstatymų leidėjo legitimacijos problema. Šiuo požiūriu teisė spręsti apie tai, kas yra tiesa, nėra nepriklausoma nuo teisės spręsti apie tai, kas yra teisinga, nors atitinkami šioms autoriteto formoms paklūstantys teiginiai ir yra skirtingos prigimties. Taip yra todėl, kad šie du kalbų tipai– mokslo kalba ir etikos bei politikos kalba – yra gimininingi: abu kyla iš to paties akiračio arba, tarkime, to paties "pasirinkimo", kuris vadinasi Vakarai.

Tyrinėjant šiuolaikinę mokslinio žinojimo būklę reikia konstatuoti, kad dabar, kai žinojimas labiau negu kada nors anksčiau priklauso nuo valdžios, o atsirandant naujoms technologijoms jis gali netgi tapti vienu svarbiausių kovos objektų susiduriant keliems valdžios centrams, dvigubos legitimacijos problema ne tik kad neišsprendžiama, bet neišvengiamai dar labiau paaštrėja. Jinai pasireiškia pačia pilniausia – reversijos – forma, atskleidžiančia tai, kad žinojimas ir valdžia yra dvi to paties klausimo (kas nusprendžia, kas yra žinojimas, ir kas žino, ką reikia nuspręsti?) pusės. Kompiuterių epochoje žinojimo problema tampa visų pirma valdžios problema.

# 3. METODAS: KALBINIAI ŽAIDIMAI

Iš to, kas pasakyta anksčiau, jau turbūt aišku, kad analizuojant šią problemą pasirinktu aspektu pirmenybė suteikiama tam tikrai procedūrai: akcentuojami kalbos faktai ir ypač jų pragmatiniai bruožai[28]. Kad būtų

[28] Sekdamas Ch. A. Peirce'o semiotika, Ch. W. Morris išskyrė sintaksinę, semantinę ir pragmatinę sferas straipsnyje "Foundations of the Theory of Signs", *International Encyclopedia of Unified Science* sud. O. Neurath, R. Carnap & Ch. Morris – I, 2 (1938), p. 77-137. Vartodamas šį terminą, aš ypač remiuosi Wittgenstein L. *Philosophical Investigations*, – N.Y., 1945; taip pat *Investigations philosophiques*, vertė Klossowski. - Gallimard, 1961; Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford, 1962; taip pat *Quand dire c'est faire*, vertė Lane. - Seuil, 1970; Searle J. R. *Speech Acts*. – Cambridge U. P., 1969; taip pat *Les actes de langage*, vertė Pauchard. – Hermann, 1972; Habermas J. "Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz", in Habermas & Luhmann *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*. – Stuttgart: Suhrkamp, 1871; Ducrot O. *Dire et ne pas dire*. – Hermann, 1972; Poulain J. "Vers une pragmatique

aiškesnis tolimesnis tekstas, vertėtų nors trumpai apibrėžti, kaip aš tai suprantu.

Denotatyvinis pasakymas[29], pavyzdžiui, *Universitetas serga*, ištartas pokalbyje ar interviu, išdėsto adresantą (tą, kuris sako), adresatą (tą, į kurį kreipiamasi) ir referentą (tai, apie ką kalbama) tam tikra specifine tvarka: adresantą pasakymas pateikia kaip "žinotoją" (jis žino, kas atsitiko universitetui), adresatą pastato į tokią padėtį, kad šis privalo pareikšti savo pritarimą ar nepritarimą, o referentą traktuoja kaip denotatyvą, kaip kažką tokio, ką reikia tiksliai identifikuoti ir išreikšti jį referuojančiu pasakymu.

Nagrinėjant teiginį *Universitetas yra atidarytas*, kurį pasakė dekanas ar rektorius naujų mokslo metų proga, šios specifikacijos išnyksta. Aišku, pasakymo reikšmė turi būti suvokta, bet tai yra bendra komunikacijos sąlyga, kuri nepadeda diferencijuoti pasakymų ir jų poveikių. Šis antrasis pasakymas, vadinamas performatyvu[30], yra

nucléaire de la communication", mašinr. – Université de Montréal, 1977. Žr. taip pat Watzlawick ir kt., *op. cit.*

29 *Denotacija* čia atitinka *deskripciją* klasikine logikų vartojama prasme. Quine *denotaciją* pakeičia *true of* (tiesa apie ką nors). Žr. Quine W. V. *Le mot et la chose*, vertė Dopp et Gochet. – Flammarion, 1977, 140, n. 2. Austin, op. cit., p. 39, vietoj *deskriptyvinis* [*descriptif*] vartoja *konstatyvinis* [*constatif*].

30 Kalbos teorijoje, pradedant Austino darbais, terminas *performatyvas* įgijo tiksliai apibrėžtą prasmę (*op. cit.*, p. 39 ir toliau). Kituose skyriuose ši sąvoka vėl pasirodys kartu su *performatyvumo* ir *veikimo* [*performance*] (ypač apibūdinant sistemą) terminais, kur jiems visiems suteikiama nauja dabar vartojama prasmė. Jie žymi efektyvumą, kuris matuojamas *input/output* santykiu. Austino *performatyvas* įgyvendina optimalų *veikimą*.

ypatingas tuo, kad jo poveikis referentui sutampa su sakymu [*énonciation*]: universitetas yra atidarytas, kadangi taip buvo paskelbta tam tikromis sąlygomis. Taigi adresatas negali nei diskutuoti, nei verifikuoti, nes jis akies mirksniu perkeliamas į naują, pasakymo sukurtą kontekstą. O adresantas privalo turėti autoritetą tą pasakymą pateikti. Visa tai galima pasakyti ir kitaip: adresantas būna dekanu arba rektoriumi (t.y. tuo, kam suteiktas autoritetas sakyti tokio pobūdžio pasakymus) tiktai tada, kai tokiais pasakymais jis betarpiškai paveikia (apie šį poveikį jau kalbėta) tiek savo referentą – universitetą, tiek savo adresatą – universiteto profesūrą.

Kitokio pobūdžio yra pasakymas *Duokite universitetui lėšų;* jis priklauso preskripcijų (nurodymų) tipui. Šį tipą sudaro įsakymai, komandos, instrukcijos, rekomendacijos, reikalavimai, prašymai, maldavimai etc. Čia adresantas aiškiai atlieka autoriteto (plačiąja prasme) funkcijas (tai gali būti autoritetas, kurį įgyja nusidėjėlis, kai Dievas pasiskelbia gailestingu), t.y. jis laukia, kad adresatas klusniai atliktų jam priskiriamą veiksmą. Savo ruožtu šie du pastarieji postai (adresato ir referento) preskripcijų pragmatikoje patiria atitinkamus poveikius[31].

Be to dar yra kitokio pobūdžio pasakymų, kaip antai: klausinėjimo, pažado, literatūrinio aprašymo, naracijos

[31] Neseniai šias kategorijas analizavo Habermas straipsnyje "Vorbereitende Bemerkungen ...", apie jas diskutavo J. Poulain, *cit. str.*

etc. Kai, Wittgenstein, pradėjęs kalbos tyrinėjimus nuo nulio, savo dėmesį sutelkia į skirtingo pobūdžio diskursų poveikius, jis šiuo aspektu identifikuotas įvairias pasakymų rūšis (keletas jų buvo čia paminėta) vadina kalbiniais žaidimais[32]. Šis terminas reiškia, kad kiekviena pasakymų kategorija gali būti apibrėžta tam tikromis taisyklėmis, nusakančiomis jos ypatybes ir paskirtį – lygiai taip pat šachmatų žaidimą apibūdina rinkinys taisyklių, nurodančių figūrų ypatybes, t. y., kaip jos juda.

Čia vertėtų pridurti tris pastabas apie kalbinius žaidimus. Pirmoji – kalbinių žaidimų taisyklės pačios savęs nelegitimuoja, jos yra dviejų žaidėjų susitarimo (suformuluoto arba ne) objektas (tačiau tai nereiškia, kad žaidėjai išranda taisykles patys). Antroji – kai nėra taisyklių, nėra ir žaidimo[33]; minimaliausia taisyklės modifikacija keičia žaidimo savastį; "ėjimas" [*coup*] arba pasakymas, nesilaikantis žaidimo taisyklių, jam nepriklauso. Trečioji pastaba tarsi išplaukia iš pirmųjų dviejų: kiekvienas pasakymas turi būti traktuojamas kaip tam tikro žaidimo "ėjimas".

Pastaroji pastaba leidžia nustatyti pirmąjį principą,

[32] *Investigations philosophiques, loc. cit.*, § 23.

[33] Von Neumann J. & Mörgenstern O. *Theory of Games and Economic Behavior*. – Princeton U. P., 1944, 3-oji red., 1954; p. 49: "Žaidimas yra jį aprašančių taisyklių visuma". Svetima Wittgensteino dvasiai formuluotė; jo nuomone, žaidimo koncepto neįmanoma perteikti apibrėžimu, kadangi šis taip pat jau yra žaidimas (*op. cit.*, ypač § 65-84).

kuriuo grindžiamas čia vartojamas metodas: kalbėti reiškia kovoti (rungtyniavimo prasme), o kalbėjimo aktai[34] priklauso bendrosios agonistikos sferai[35]. Tai nebūtinai reiškia, kad žaidžiama siekiant laimėti. Galima daryti ėjimą vien dėl malonumo išrasti ką nors nauja: ar tai nėra esmė to kalbą "laužančio" darbo, kurį atlieka šnekamoji liaudies kalba arba literatūra? Nuolat kuriami posakiai, žodžiai ir prasmės, skatinantys kalbos evoliuciją kalbėjimo [*parole*] lygmenyje, teikia didelį džiaugsmą. Be abejo, net šis malonumas leidžia patirti pergalės skonį, kai nugalimas mažiausiai vienas, bet didis priešininkas – norminė kalba (konotacija)[36].

Ši kalbinės agonistikos idėja neturi užgožti antrojo principo, kuris ją papildo ir apskritai pagrindžia čia pateikiamą analizę: visas regimas socialinis saitas [*lien social*] yra sudarytas iš kalbinių "ėjimų". Aiškindamiesi šį teiginį, mes prieiname prie dalyko esmės.

[34] J. H. Searle'o terminas: "Kalbėjimo aktai yra pagrindiniai minimalūs lingvistinės komunikacijos vienetai" (*op. cit.*, prancūziškojo vertimo p. 52). Aš juos vartoju ne tiek komunikacine, kiek *agôn* (rungtyniavimo) prasme.

[35] Agonistika grindžiama Heraklito ontologija ir sofistų dialektika, jau nekalbant apie pirmuosius tragikus. Aristotelis jai skiria didelę apmąstymų apie dialektiką dalį *Topikoje* ir *Sofistinių įrodymų paneigimuose*. Žr. Nietzsche F. "La joute chez Homère", "Cinq préfaces à cinq livres qui n'ont pas été écrits" (1872), *Ecrits posthumes 1870-1873*, vertė Backès, Haar & de Launay. – Gallimard, 1975, p. 192-200.

[36] Ta prasme, kurią jai suteikė L. Hjelmslev studijoje *Prolegomena to a Theory of Language*, į angl. k. vertė Whitfield. – Madison: U. Wisconsin Press, 1963; taip pat *Prolégomènes à une théorie du langage*, vertė Una Canger. – Minuit, 1968. Ją toliau vystė R. Barthes knygoje *Eléments de sémiologie* (1964). - Seuil, 1966, § IV. 1.

## 4. SOCIALINIO SAITO PRIGIMTIS: MODERNIOSIOS ALTERNATYVOS

Norint kalbėti apie žinojimą labiausiai išsivysčiusioje šiandieninėje visuomenėje, visų pirma reikėtų išspręsti šios visuomenės metodologinio apibūdinimo problemą. Visiškai supaprastinus reikalą, galima būtų skirti bent per paskutiniuosius penkiasdešimt ar daugiau metų susiformavusius du principinius tokio apibūdinimo modelius: pirmasis – visuomenė yra funkcinė visuma, antrasis – ji yra suskilusi į dvi dalis. Pirmąjį modelį siūlo Talcott Parsons (bent jau po karo parašytuose veikaluose) ir jo mokykla, antrąjį – marksizmo srovė (visos ją sudarančios mokyklos, kartais ir labai skirtingos, laikosi klasių kovos principo ir dialektikos, t.y. dualybės, skaldančios visuomenės vienybę[37]).

Ši metodologinė skirtis, lemianti dvi didžiąsias diskursų

apie visuomenę rūšis, paveldėta iš XIX amžiaus. Visuomenės kaip organiškos visumos idėja (kitaip ji nebėra visuomenė, ir sociologija nebetenka savo tyrinėjimo objekto) viešpatavo prancūzų mokyklos įkūrėjų darbuose; funkcionalizmas šią idėją patikslino. Naują postūmį jai suteikė Parsons, šeštajame dešimtmetyje palyginęs visuomenę su savireguliacine sistema. Nuo tada teorinis ir net materialusis modelis nebėra gyvas organizmas, jį formuoja kibernetika, kuri Antrojo pasaulinio karo metais ir po jo labai išplėtė šio modelio pritaikymo galimybes.

Parsonso darbuose sistemą grindžiantis principas dar yra, jeigu taip galima pasakyti, optimistinis: šis principas atspindi augančios ekonomikos [*économies de croissance*] ir pertekliaus visuomenės stabilizaciją nuosaikios *welfare state** globoje[38]. Šiuolaikinių vokiečių teoretikų

[37] Žr. ypač Parsons Talcott. *The Social System*. – Glencoe: Free P., 1967; id. *Sociological Theory and Modern Society*. – N. Y.: Free P., 1967. Marksistinės teorijos apie šiuolaikinę visuomenę bibliografija užimtų daugiau kaip penkiasdešimt puslapių. Skaitytojas gali pasinaudoti vertinga santrauka (dosjė ir kritinė bibliografija), kurią pateikia P. Souyri knygoje *Le marxisme après Marx*. – Flammarion, 1970. Labai įdomus šio dviejų didelių socialinės teorijos srovių konflikto ir jų susipynimo vaizdas yra pateiktas A. W. Gouldnerio knygoje *The Coming Crisis of Western Sociology* (1970). – London: Heineman, 2-oji red., 1972. Šis konfliktas užima svarbią vietą Habermaso filosofijoje, kuri yra Frankfurto mokyklos paveldėtoja ir kartu polemizuoja su vokiškąja socialinės sistemos teorija, ypač su Luhmannu.

* Gerovės valstybė (*angl.*) – t.y. socialinė sistema, kuri grindžiama pirmutine valstybės atsakomybe už asmeninę ir visuomeninę jos piliečių gerovę.

[38] Šis optimizmas aiškiai atsispindi R. Lyndo knygos *Knowledge for What?* – Princeton U. P., 1939, p. 239 išvadose, kurias pacitavo Horkheimer M.

*Systemtheorie* yra technokratinė, net ciniška (beveik nepaliekanti vilties): darna tarp sistemos funkcijų ir individų arba grupių poreikių bei vilčių tampa tik antraeiliu sistemos funkcionavimo elementu; tikrasis sistemos tikslas (dėl kurio ji lyg kompiuteris pati save užprogramuoja) yra *input* ir *output* visuotinio balanso optimizavimas, kitaip tariant, jos pačios performatyvumas. Net kai keičiasi sistemos taisyklės ir atsiranda inovacijų, net kai įvairūs funkciniai sutrikimai – streikai, krizės, nedarbas, politinės revoliucijos – sužadina viltis ir, rodos, pateikia alternatyvą, net tada sistemos pagrindai nesusvyruoja, ir visa tai, kas vyksta, galima pavadinti vidine pertvarka, kuri tegali pagerinti sistemos "gyvenimą"; vienintelė tokios raidos alternatyva yra entropija, t. y. regresas[39].

*Eclipse of Reason*. – Oxford U. P., 1947; taip pat *Eclipse de la raison*, vertė Laizé. – Payot, 1974, p. 191 : moderniojе visuomenėje, nurodant gyvenimo tikslą, mokslas turi pakeisti "visiškai susidėvėjusią" religiją.

39 Schelsky H. *Der Mensch in der Wissenschaftlichen Zeitalter*. – Köln, 1961, p. 24 sq.: "Valstybės suverenumas pasireiškia nebe tuo, kad ji turi prievartos vartojimo monopolį (Max Weber) arba turi teisę spręsti apie ypatingos padėties būtinumą (Carl Schmitt), bet visų pirma tuo, kad ji sprendžia apie visų jos turimų techninių priemonių efektyvumą ir sau pasilieka teisę naudotis efektyviausiomis priemonėmis nesilaikydama tų naudojimosi technikos priemonėmis reikalavimų, kuriuos ji kelia kitiems vartotojams". Būtų galima paprieštarauti, kad tai yra valstybės, o ne sistemos teorija. Tačiau Schelsky priduria: "Valstybė industrinėje civilizacijoje irgi yra priklausoma: turimos priemonės determinuoja tikslus arba, dar tiksliau, technikos galimybės nurodo, kaip jas galima panaudoti". Habermas šiam dėsniui priešpriešina mintį, jog techninių

Čia vėl, nenukrypstant į grubų suprastinimą, būdingą bandymams pačią socialinę teoriją traktuoti grynai sociologiniu požiūriu, sunku būtų nepastebėti bent tam tikro atitikimo tarp šios "nelanksčios" technokratinės visuomenės versijos ir tų asketiškų pastangų (net jeigu jos daromos dangstantis "pažangaus liberalizmo" vardu), kurių buvo pareikalauta iš labiausiai išsivysčiusių industrinių visuomenių, siekiančių tapti konkurentabiliomis (taigi ir optimizuoti savo "racionalumą"), septintojo dešimtmečio pradžioje atsinaujinusiame pasauliniame ekonominiame kare.

Nepaisant didžiulio skirtumo tarp, tarkime, Comte'o ir Luhmanno minčių, jose galima įžvelgti tą pačią sociumo sampratą: visuomenė yra vieninga visuma, tam tikra "vienovė" [*unicité*]. Parsons tai formuluoja aiškiai: "Svarbiausia dinaminės analizės sėkmės sąlyga yra nuolatinis ir sistemingas *kiekvienos* problemos siejimas su sistemos kaip visumos būkle (...). Procesas (arba tam

priemonių grupės ir racionaliai motyvuotos veiklos sistemos niekada nesivysto autonomiškai. Žr."Conséquences pratiques du progrès scientifique et technique" (1968), in *Theorie und Praxis*, – Neuwied: Luchterhand, 1973; taip pat *Théorie et praxis*, vertė Raulet. – Payot, II, p. 115-136. Žr. dar Ellul J. *La technique et l'enjeu du siècle*. – Armand Colin, 1954; id. *Le système technicien*. – Calmann-Lévy. Ch. Levinson, profsąjungų lyderis, aiškiai pareiškia, kad streikai ir apskritai stiprus galingų darbo organizacijų spaudimas sukelia įtampą, kuri galiausiai yra naudinga sistemos performatyvumui; jis šia įtampa paaiškina amerikietiškos industrijos pažangą technikos ir vadybos srityse (cit. iš: de Virieu H.-F. *Le Matin*, 1978 gruodis, specialus numeris "Que veut Giscard?").

tikrų sąlygų suma) gali arba "padėti" išsaugoti (ar vystyti) sistemą, arba būti "disfunkciškam" sistemos efektyvumo ir integralumo požiūriu"[40]. Tai taip pat "technokratų"[41] idėja. Todėl ji ir yra įtikinama: ji turi priemones, padedančias jai įsikūnyti tikrovėje, o tai geriausias įrodymas. Horkheimer tai pavadino Proto "paranoja"[42].

Bet savireguliacinę sistemą ir visiškai uždarą faktų bei interpretacijų grandinę galima vadinti paranojiškomis tiktai turint visiškai nepriklausomą atskaitos tašką (arba manant, kad toks yra). Marxo pateiktoje visuomenės teorijoje tokią funkciją atlieka klasių kovos principas.

"Tradicinei" teorijai nuolat gresia pavojus virsti socialinės visumos programavimo, jos veiklos optimizavimo įrankiu, kadangi šiai teorijai būdingas unitarinės ir totalizuojančios tiesos troškimas puikiausiai atitinka

[40] Parsons T. *Essays in Sociological Theory Pure and Applied.* – Glencoe: Free P., 1957 (naujasis leidimas), p. 46-47.

[41] Šis žodis čia vartojamas ta reikšme, kurią terminui *technostructure* suteikė J. K. Galbraith knygoje *Le nouvel Etat industriel. Essai sur le système économique américain.* – Gallimard, 1968, arba R. Aron terminui *structure technico-bureaucratique* knygoje *Dix-huit leçons sur la société industrielle.* – Gallimard, 1962, o ne ta prasme, kurią suponuoja terminas *bureaucratie*. Pastarasis labai "nelankstus", kadangi yra daugiau socialinis-politinis negu ekonominis terminas ir pirmą kartą buvo pavartotas, kai Darbininkų opozicija (Kollontaï) kritikavo bolševikų valdžią, vėliau – kai trockistinė opozicija kritikavo stalinizmą. Apie tai žr. Lefort Cl. *Eléments d'une critique de la bureaucratie.* – Genève: Droz, 1971, kur kritikuojama biurokratinė visuomenė kaip visuma.

[42] *Eclipse de la raison, loc. cit.*, p. 183.

sistemos valdytojų unitarinę ir totalizuojančią praktiką. "Kritinė"[43] teorija, besiremianti dualizmo principu ir nepasitikinti sinteze bei susitaikymo galimybe, rodos, būtų pajėgi išvengti panašaus likimo.

Marksizmas siūlo kitokį visuomenės modelį (ir kitaip supranta žinojimo, kurį gali pagaminti ir pateikti visuomenė, funkciją). Toks modelis susiformavo kovose, kapitalizmui skverbiantis į tradicines pilietines visuomenes. Šiame darbe neįmanoma apžvelgti ilgiau kaip šimtmetį trukusios socialinės, politinės ir ideologinės šių kovų istorijos peripetijų. Pakaks tiktai priminti rezultatų "suvestinę" (ką šiandien jau galima padaryti, kadangi abiejų modelių likimas yra žinomas): liberalaus arba pažangaus liberalaus valdymo šalyse tos kovos ir jų sukurtos struktūros tapo sistemos reguliatoriais; komunistinėse šalyse atgimė, prisidengęs paties marksizmo pavadinimu, totalizuojantis modelis ir jo totalitariniai padariniai, o minėtosios kovos paprasčiausiai neteko teisės egzistuoti[44]. O politinės ekonomijos kritika (tokia buvo Marxo *Kapitalo* paantraštė) ir su ja

[43] Horkheimer M. "Traditionnelle und kritische Theorie" (1937), in *Théorie traditionnelle et théorie critique*, vertė Maillard & Muller. – Gallimard, 1974. Žr. dar *Collectif du Collège de philosophie. Théorie critique*. – Payot, 1978 ir Frankfurto mokyklos sisteminę bibliografiją (prancūziška, baigiasi 1978 metais), kn.: *Esprit 5* (1978 gegužė), sudarė Hoehn & Raulet.

[44] Žr. Lefort Cl., *op. cit.*; id. *Un homme en trop*. – Seuil, 1976; Castoriadis C. *La société bureaucratique*, 10/18, 1973.

susijusi susvetimėjusios visuomenės kritika visur buvo vienaip ar kitaip panaudotos programuojant sistemą[45].

Žinoma, kai kurie marksistai, pavyzdžiui, Frankfurto mokykla, taip pat grupė *Socializmas arba barbarybė*[46], nepaisydami šių procesų, išsaugojo ir patobulino kritinį modelį. Bet klasių kova – socialinis dualistinio principo pagrindas – prarado bet kokį radikalumą, ir neįmanoma nuslėpti, kad šis modelis galiausiai susidūrė su pavojumi netekti savo teorinio pagrindo ir pavirsti tik "utopija", tam tikra "viltimi"[47], tuščiu protestu, kurio tikslas – užstoti žmogų, protą, kūrybiškumą arba netgi kokią nors socialinę kategoriją (pavyzdžiui, trečiojo pasaulio šalis arba studentiją[48]), kuri kraštutiniu atveju gali atlikti jau nebeįtikinančią kritikos subjekto funkciją.

Šia schematiška apžvalga buvo siekiama tik apibrėžti tą problemų lauką, kuriame žadama nagrinėti žinojimo

[45] Žr., pvz., Garnier J. P. *Le marxisme lénifiant*. – Le Sycomore, 1979.

[46] Tai "revoliucingo ir kritinio leidinio" pavadinimas. Jį nuo 1949 iki 1965 metų leido minėta grupė; jo pagrindiniais redaktoriais (su įvairiais slapyvardžiais) buvo C. de Beaumont, D. Blanchard, C. Castoriadis, S. de Diesbach, Cl. Lefort, J.-F. Lyotard, A. Maso, D. Mothé, B. Sarrel, P. Simon, P. Souyri.

[47] Bloch E. *Das Prinzip Hoffnung* (1954-1959). – Frankfurt, 1967. Žr.: *Utopie-Marxisme selon E. Bloch*, sud. G. Raulet. – Payot, 1976.

[48] Tai aliuzija į paviršutiniškus teorinius veikalus, kurie nagrinėjo Alžyro ir Vietnamo karus, taip pat septintojo dešimtmečio studentų judėjimą. Istorinę panoramą pateikė A. Schnapp ir P. Vidal-Naquet įžangoje pristatydami *Journal de la Commune étudiante*. – Seuil, 1969.

pažangiose industrinėse visuomenėse klausimą. Nes be visuomenės analizės neįmanoma suprasti, kokia yra žinojimo būklė (t.y. kokios šiandien iškyla jo vystymosi ir sklidimo problemos) toje visuomenėje.

O šiandien labiau negu kada nors žinojimą apie šią visuomenę lemia pasirinktas tyrinėjimo būdas (o tai kartu reiškia – visuomenės atsakymų pateikimo būdas). Žinojimą apibrėžti kaip svarbiausią visuomenės funkcionavimo elementą ir veikti remiantis šia prielaida galima tik nusprendus, kad visuomenė yra milžiniškas mechanizmas[49]. Kita vertus, žinojimui priskirti kritinę funkciją ir atitinkamai orientuoti jo vystymąsi ir sklidimą šia kryptimi galima tik teigiant, kad visuomenė nėra vieninga visuma ir joje nuolat reiškiasi priešinimosi principas[50]. Nors alternatyvos atrodo aiškios – vidinis visuomenės homogeniškumas arba dualizmas, žinojimo funkcionalumas arba kritiškumas – tačiau sprendimas, regis, yra nelengvas arba arbitralus.

Kyla pagunda išvengti šio sprendimo ir skirti dvi žinojimo rūšis. Viena – pozityvistinė, kai žinojimas lengvai pritaikomas technikoms, susijusiomis su žmogumi ir

[49] Mumford Lewis. *The Myth of the Machine. Technics and Human Development.* – London: Secker & Warburg, 1967; taip pat *Le mythe de la machine.* – Fayard, 1974.

[50] Kvietimas, kuris siekia įtraukti intelektualus į sistemos veiklą, vis dėlto yra paženklintas blaškymosi tarp šių dviejų hipotezių: Nemo Ph. "La nouvelle responsabilité des clercs", *Le Monde,* 1978 rugsėjo 8.

materija, ir tampa nepamainomu sistemos produktyvumo varikliu. Kita – kritinė, refleksyvi arba hermeneutinė rūšis, kai žinojimas, tiesiogiai arba netiesiogiai tirdamas vertes ir tikslus, nepasiduoda tokiam "pasisavinimui" [*récupération*][51].

[51] Teorinės *Naturwissenschaft* ir *Geisteswissenschaft* opozicijos pradžia slypi W. Dilthey (1863-1911) darbuose, žr. *Le monde de l'esprit*, vertė Rémy. – Aubier-Montaigne, 1947.

# 5. SOCIALINIO SAITO PRIGIMTIS: POSTMODERNIOJI PERSPEKTYVA

Man toks skirstymas nepriimtinas. Manyčiau, kad dilema, kurią toks skirstymas bando išspręsti (bet galiausiai ją tik atgamina) nebėra aktuali šiuolaikinėse visuomenėse; skirstymo idėją generuoja opozicijomis besiremiantis mąstymas, kuris nebeatitinka gajausių postmodernaus žinojimo formų. Dabartinėje kapitalizmo fazėje, vystantis technikai ir technologijoms, ekonomika "persikvalifikuoja" ir, kaip jau sakyta, atitinkamai keičiasi valstybės funkcija – šie pasikeitimai perša visuomenės vaizdą, kuris verčia mus iš esmės peržiūrėti pateiktą modelių ir metodologijų alternatyvą. Trumpai tariant, reguliavimo (kartu ir reprodukavimo) funkcijas iš administratorių perima (ir ateityje vis dažniau perims) mašinos. Teisingus sprendimus galima priimti tik

pasinaudojus mašinų atmintyje saugoma informacija, tad vis lemtingesnis darosi klausimas: kas gali prie jos prieiti? Prieinamiausia ji yra įvairių sričių ekspertams. Aišku, valdančiosios klasės atstovai yra ir bus sprendėjai. Tačiau tai jau nėra tradicinė politinė klasė, o nevienalytis visuomenės sluoksnis, kurį sudaro įmonių direktoriai, aukšti valdininkai, didžiųjų profesinių, politinių, religinių organizacijų vadovai[52].

Šitoje situacijoje nauja yra tai, kad senieji nacionalinių valstybių suformuoti traukos centrai – partijos, profesijos, institucijos ir istorinės tradicijos – praranda savo patrauklumą. Ir neatrodo, kad jiems reikėtų pakaitalo, bent jau tokio paties masto. Pavyzdžiui, Trijų kontinentų komisija nėra traukos centras, kuriuo plačiai žavimasi. Sekti didžiųjų asmenybių, šiuolaikinės istorijos herojų pėdomis darosi vis sunkiau[53]. Kas besutiks pasišvęsti šūkiui "pasivykime Vokietiją", kurį iškėlė Prancūzijos prezidentas*, siūlęs savo tėvynainiams, iš visko

[52] M. Albert, prancūzų Plano komisijos narys, rašo: "Planas yra vyriausybės tyrimų įstaiga (...). Tai taip pat yra didžiulė tautos kryžkelė, kur susiduria idėjos, susikerta požiūriai ir formuojasi pasikeitimai (...). Mes nebūtinai turime viską daryti patys. Reikia, kad kiti mus mokytų (...)" (*L'Expansion*, 1978 lapkritis). Apie pasirinkimą žr. Gafgen G. *Theorie der wissenschaftlichen Entscheidung*. – Tübingen, 1963; Sfez L. *Critique de la décision* (1973). – Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1976.

[53] Pagalvokime apie Stalino, Mao, Castro vardų, kaip revoliucijos eponimų, devalvaciją. Prisiminkime prezidento įvaizdžio smukimą Jungtinėse Valstijose po Watergate bylos.

* Giscard d'Estaing, 1977–1981 m. Prancūzijos prezidentas.

sprendžiant, tokį gyvenimo tikslą. Iš tiesų gyvenimo tikslas čia niekuo dėtas. Pastarąjį kiekvienas individas renkasi pagal savo galimybes. Kiekvienas yra paliktas pats sau. Ir visi žino, kad to *paties savęs* [*soi*] yra mažai[54].

Kai kurie tyrinėtojai Pamatinių pasakojimų irimo procese (žr. tolimesnę analizę 9 ir 10 skyriuje) įžvelgia socialinio saito nykimą, kai žlunga socialiai apibrėžti kolektyvai, virsdami aibe individualių atomų, paklūstančių tiktai absurdiško Browno judesio dėsniui[55]. Tačiau iš tikrųjų nieko panašaus nevyksta: šitoks požiūris, manyčiau, atsirado dėl per didelio prarastos "organiškos" visuomenės idealizavimo.

*Paties savęs* yra mažai, bet tas *pats* nėra izoliuotas; jis įsikomponuoja į daug sudėtingesnių ir mobilesnių negu anksčiau santykių audinį. Kad ir kieno jis būtų – jauno žmogaus ar senio, moters ar vyro, turtingo ar vargšo –

[54] Tai pagrindinė tema R. Musilio knygos*Der Mann ohne Eigenschaften* (1930-1933). – Hamburg: Rowohlt 1957; taip pat *L'homme sans qualités*, vertė Jacottet. – Seuil, 1957 . Laisvai komentuodamas, J. Bouveresse pabrėžia šios *savęs paties* "pametimo" temos panašumą su XX amžiaus pradžios mokslų "krize" ir su E. Macho epistemologija; jis pateikia tokius pavyzdžius: "Ypač turint omenyje mokslo būklę, žmogus yra tai, kas apie jį yra sakoma arba kas yra daroma su tuo, kas jis yra (...). Šiame pasaulyje pergyventi įvykiai jau nepriklausomi nuo žmogaus (...). Tai yra to, kas atsitinka, pasaulis, pasaulis, kuriame atsitinka kažkas, bet neatsitinka niekam konkrečiai, ir niekas nėra atsakingas" ("La problématique du sujet dans *L'homme sans qualités*", *Noroît* (Arras) p. 234-235 (1978 gruodis - 1979 sausis); spausdinto teksto autorius nepatikrino).

[55] Baudrillard J. *A l'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social*. – Utopie, 1978.

*pats* visada atsiduria (nors ir pačių nežymiausių) komunikacijos grandinių "mazguose"[56]. Tiksliau sakant: tam tikruose postuose, kuriais cirkuliuoja įvairių rūšių pranešimai. Ir net menkiausias iš mūsų gali šiek tiek valdyti šiuos pranešimus, užimdamas tai adresanto, tai adresato, tai referento postą. Toks mobilumas kalbinių žaidimų (mat kalbama kaip tik apie juos) efektų atžvilgiu yra, bent jau iki tam tikros (neapibrėžtos) ribos, toleruojamas; siekdama patobulinti savo veikimą, sistema netgi skatina tą mobilumą, panaudodama reguliacinius ir ypač savisuderinimo, saviprecizavimo mechanizmus. Drįsčiau teigti, kad sistema gali ir privalo tai daryti, kitaip jai gresia entropija; naujas netikėtas "ėjimas", – ir atitinkamas dalyvio ar dalyvių grupės judėjimas gali suteikti sistemai papildomo performatyvumo – to, ko ji nuolat reikalauja ir ką ji nuolat vartoja[57].

Dabar aišku, kodėl kalbiniai žaidimai buvo pasirinkti

[56] Tai yra sistemų teorijos terminija; pavyzdžiui, Nemo Ph., *loc. cit.*: "Pagalvokime apie visuomenę kaip apie sistemą kibernetine prasme. Ši sistema yra komunikacijų tinklas su mazgais, kuriuose susitinka arba yra perskirstomi komunikacijos procesai (...)".

[57] Tai J.-P. Garnier pavyzdys, pateiktas op. cit., p. 93: "Socialinės inovacijos informacinis centras, kuriam vadovauja H. Dougier ir F. Bloch-Laîné, renka, analizuoja ir skleidžia informaciją apie naujausią kasdieninio gyvenimo patirtį (švietimas, sveikatos apsauga, teisė, kultūrinė veikla, urbanistika ir architektūra etc.). Šis "alternatyvinės praktikos" duomenų bankas teikia paslaugas valstybinėms įstaigoms – Plano komisijai, Socialinės veiklos sektoriui, DATAR etc., kurių pareiga yra prižiūrėti, kad "pilietinė visuomenė" liktų civilizuota visuomene .

kaip pagrindinis tyrinėjimo metodas. Tai anaiptol nereiškia, kad būtent tokie yra *visi* socialiniai santykiai (čia šio klausimo nenagrinėsiu). Tačiau tam, kad būtų pripažinta, jog kalbiniai žaidimai yra santykių minimumas, būtinas visuomenės egzistavimui, nėra reikalo stvertis kokios robinzoniškos istorijos [apie visuomenės kilmę] [*robinsonnade**]: dar negimęs vaikas (pavyzdžiui, tada, kai jam duotas vardas) jau tampa istorijos, kurią pasakoja aplinkiniai[58], referentu; vėliau jinai turės tapti jo gyvenimo kelio atskaitos tašku. Arba dar paprasčiau: socialinio saito klausimas (kadangi tai klausimas) savaime yra kalbinis žaidimas – klausinėjimo žaidimas – kuris tiesiogiai suponuoja tą, kuris klausinėja, tą, į kurį kreipiamasi, ir tą, apie kurį kalbama. Taigi šis klausimas irgi priklauso socialiniam saitui.

Kita vertus, aiškiai matyti, kad komunikaciniam komponentui įgaunant vis didesnį svorį tiek realiame gyvenime, tiek problemų plotmėje, kalbinis aspektas visuomenėje vėl tampa reikšmingas[59]. Būtų per daug paprasta šį aspektą redukuoti iki įprastinės alternatyvos lygio, kur manipuliacinis kalbėjimas arba vienpusiškas

* *Robinsonnade* – Sartre'o terminas. Tai aliuzija į Robinzono Kruzo "sukurtą" civilizaciją, kurios jis iš tikro nesukūrė, o tik atkūrė, remdamasis savo turimomis žiniomis.

[58] S. Freud ypač akcentavo šią "nulemtumo" formą. Žr.: Robert M. *Roman des origines, origine du roman*. – Grasset, 1972.

[59] Žr. M. Serres darbus, ypač *Hermès*, I-IV dalis. – Minuit, 1969-1977.

pranešimo perdavimas priešpriešinami laisvai saviraiškai arba dialogui.

Apie tai norėtųsi pridurti dar keletą žodžių. Šią problemą nusakydami vien paprasčiausiais komunikacinės teorijos terminais, išleistume iš akių du dalykus: pirma, pranešimų forma ir poveikis priklauso nuo jų tipo (tai gali būti, pavyzdžiui, denotatyviniai, preskriptyviniai, įvertinamieji, performatyviniai etc. pranešimai). Visiškai aišku, kad jie reikšmingi ne tik tuo, kad perduoda informaciją. Toks siauras pranešimų traktavimas atspindi visų pirma sistemos požiūrį ir atitinka tik jos interesus. Kibernetinė mašina iš tikrųjų apdoroja informaciją, tačiau joje užprogramuotos užduotys remiasi preskriptyviniais ir įvertinamaisiais pasakymais, kurių jinai negali koreguoti, siekdama, pavyzdžiui, maksimalizuoti savo veikimą. Be to, kas gali garantuoti, kad veikimo maksimalizavimas visada yra tai, ko labiausiai reikia socialinei sistemai? Tik ją sudarantys atomai gali priimti sprendimus minėtų pasakymų atžvilgiu – ypač pastaruoju klausimu.

Antra, triviali kibernetinė informacijos teorijos versija palieka nuošalyje lemiamą (ir jau anksčiau pabrėžtą) šio klausimo aspektą, būtent, agonistinį. Viena vertus, atomai stabiliai išsidėsto pragmatinių santykių mazguose, antra vertus, pranešimai, kertantys tuos mazgus, verčia juos nuolat judėti. Kiekvienas kalbėjimo akto dalyvis (kad ir kas būtų: adresatas, referentas, o gal pats adresantas)

savotiškai "pajuda", kai padaromas jį liečiantis "ėjimas". Šie "ėjimai" būtinai iššaukia "kontraėjimus"; bet iš patirties yra žinoma, kad "kontraėjimai", besiremiantys tiktai atoveikio principu, nėra "geri". Tokia reakcija yra iš anksto numatytas oponento strategijos padarinys; šie kontraėjimai tiesiog įgyvendina tą strategiją ir nedaro jokios įtakos jėgų balansui. Todėl žaidimuose svarbu didinti judėjimą ir netgi išvesti žaidimą iš pusiausvyros – tik tada gali pasitaikyti nelauktas "ėjimas" (pasakymas).

Norint šitaip suvokti socialinius santykius (nesvarbu, kokiame lygyje), būtina remtis ne tik tam tikra komunikacijos, bet ir žaidimų teorija, kurios viena iš prielaidų būtų agonistika. Akivaizdu, kad šiame kontekste naujovė, kurios reikia, nėra paprasta "inovacija". Tokio požiūrio elementų galima surasti daugelio šiuolaikinių sociologų darbuose[60], nekalbant jau apie lingvistus ar kalbos filosofus.

Ši sociumo "atomizacija" į elastingus kalbos žaidimų tinklus gali pasirodyti gana tolima tai moderniai realybei, kuri, atvirkščiai, vaizduojama kaip kaustoma biurokratinio paralyžiaus[61]. Galima mažų mažiausiai

[60] Pavyzdžiui, Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. – Edinburgh: U. of Edinburgh P., 1956; taip pat *La mise en scène de la vie quotidienne*, vertė Accardo. (1. *La présentation de soi*). – Minuit, 1973; Gouldner A. W. *Op. cit.*, 10 skyrius; Touraine A. *La voix et le regard*. – Seuil, 1978; id. ir kt. *Lutte étudiante*. – Seuil, 1978; Callon M. "Sociologie des techniques?", *Pandore* 2 (1979 vasaris), p. 28-32; Watzlawick P. ir kt. *Op. cit.*

paprieštarauti, kad kai kurios sunkiasvorės institucijos riboja žaidimus, vadinasi, varžo partnerių ėjimus, slopina jų išradingumą. Tačiau, mano manymu, tai nėra neįveikiamos kliūtys.

Paprastame diskurse, pavyzdžiui, diskutuojant dviem draugams, kalbėtojai šaudo iš visų pabūklų, sulig kiekvienu pasakymu kaitaliodami žaidimus; klausimas, prašymas, tvirtinimas, pasakojimas – viskas metama į mūšį be jokios tvarkos. Tačiau tai nėra kova be taisyklių[62]; tiesiog tos taisyklės skatina (ir įtvirtina) kuo didesnį pasakymų lankstumą.

Šiuo atveju institucija nuo diskusijos visada skiriasi tuo, kad jai priimtini pasakymai yra papildomai apribojami. Tie apribojimai veikia kaip filtras, varžantis diskurso pajėgas, jie nutraukia galimus komunikacinių tinklų ryšius: yra dalykų, kurių negalima sakyti. Apribojimai suteikia pirmenybę kokios nors rūšies pasakymams, kartais vienam vieninteliam, kuris užpildo savimi visą institucijos diskursą: yra dalykų, kuriuos galima sakyti, ir būdų tai padaryti. Pavyzdžiui: įsakinėjimo pasakymai armijoje, maldavimo – bažnyčioje, denotacijos (žymėjimo) – mokykloje, pasakojimo – šeimoje, klausinėjimo – filo-

[61] Žr. 41 išnašą. Visuotinės biurokratizacijos, kaip modernių visuomenių ateities, temą pirmasis išplėtojo B. Rizzi savo knygoje *La bureaucratisation du monde*. – H. B. Rizzi, 1939.

[62] Žr. Grice H. P. "Logic and Conversation", *Speech Acts III, Syntax and Semantics*, sud. P. Cole & J. J. Morgan. – N. Y.: Academic P., 1975, p. 59-82.

sofijoje, performatyvumo – įmonėse... Kraštutinė šios [institucijų veikimo] tendencijos riba yra biurokratizacija.

Tačiau ši hipotezė apie institucijas yra dar pernelyg nelanksti: ji remiasi "materializuojančiu" požiūriu į tai, kas institucionalizuota. Šiandien žinoma, kad nėra tvirtai nustatytų ribų (net kai formaliai jos apibrėžtos), kuriomis institucija varžo kalbos "ėjimų" potencialą[63]. Dar daugiau – galima sakyti, kad ribos yra laikini, kalbinėms strategijoms, besiskleidžiančioms institucijų viduje bei išorėje, būdingi reiškiniai ir tų strategijų kovos objektas. Štai keletas pavyzdžių: ar priimtinas universitetui eksperimentuojantis su kalba žaidimas (poetika)? Ar galima pasakoti istorijas ministrų pasitarime? Ar galima kelti reikalavimus kareivinėse? Atsakymai aiškūs: taip, jeigu universitete įvedami kūrybiniai seminarai, taip, jeigu pasitarime aptariami galimų įvykių "scenarijai", taip, jeigu vyresnybė sutinka tartis su kareiviais. Kitaip sakant: taip, jeigu pakeičiamos senosios institucijos ribos[64]. Ir

[63] Apie fenomenologinį požiūrį į šią problemą žr. Merleau-Ponty M. *Résumés de cours*, sud. Cl. Lefort – Gallimard, 1968, 1954-1955 metų kursas. Apie psichologinį požiūrį žr. Loureau R. *L'analyse institutionelle*. – Minuit, 1970.

[64] Callon M., *loc. cit.*, p. 30: "Sociologija yra judėjimas, kuriuo remdamiesi aktoriai nustato ir instituciškai įteisina skirtumus, sienas tarp to, kas yra ir kas nėra socialu, tarp to, kas yra ir kas nėra technika, tarp to, kas yra įsivaizduojama, ir to, kas yra realu: šios ribos yra kovos objektas, ir nėra įmanomas joks konsensas (išskyrus visiško dominavimo atvejus)". Plg. su A. Touraine'o "permanentine sociologija" studijoje *La voix et le regard, loc. cit.*

atvirkščiai, ribos nusistovi tik tada, kai dėl jų liaujamasi kovoti.

Manyčiau, tokio požiūrio ir derėtų laikytis tyrinėjant šiuolaikines žinojimo institucijas.

# 6. NARATYVINIO ŽINOJIMO PRAGMATIKA

Pirmame skyriuje dviem aspektais kritikavau tuos, kurie besąlygiškai priima instrumentinę žinojimo koncepciją labiausiai išsivysčiusiose visuomenėse. Žinojimas nėra tapatus mokslui, ypač kai kalbama apie šiuolaikinę pastarojo formą; o tai, kad mokslo legitimacija yra problemiška – ko sunku nepastebėti – labai išryškės ne tik epistemologinėje, bet ne mažesniu mastu ir socialinėje-politinėje sferoje. Iš pradžių panagrinėkime "naratyvinio" žinojimo prigimtį; lyginant bus lengviau atskleisti bent jau kai kurias mokslinio žinojimo šiuolaikinėje visuomenėje formos savybes, tai padės suprasti, kada iškyla (arba kada neiškyla) legitimacijos klausimas.

Žinojimas plačiąja prasme yra ne tiktai mokslas ir

netgi ne tiktai žinios [*connaissance*]. Žinias galima būtų apibūdinti kaip aibę pasakymų, žyminčių ir aprašančių objektus[65] (visi kiti pasakymai nėra žinios); tie pasakymai gali būti paskelbti teisingais arba klaidingais. Mokslas tada būtų žinių poaibis. Jį taip pat sudarytų denotatyviniai (žymintieji) pasakymai, kuriems tačiau būtų taikomos dvi papildomos sąlygos: pirma, objektai, kuriuos jie žymi, turi būti prieinami pakartotinei analizei, vadinasi, jų stebėjimo sąlygos turi būti aiškiai apibrėžtos; antra, turi būti galimybė įvertinti kiekvieną iš tų pasakymų ir nuspręsti, ar jie priklauso tai kalbai, kurią ekspertai laiko tinkama[66].

Bet *žinojimas* [*savoir*] jokiu būdu neapsiriboja vien denotatyvinių pasakymų aibe. Jo terminu apibrėžiamos ir *mokėjimo veikti, mokėjimo gyventi, mokėjimo klausyti* [*savoir-faire, savoir-vivre, savoir-écouter*] etc. sąvokos. Taigi žinojimo kompetencijoje yra ne tiktai tiesos, bet ir efektyvumo (techninė kvalifikacija), teisingumo ir/arba

[65] Žinojimo objektą Aristotelis aiškiai apibūdina pateikdamas to, ką jis vadina apofantišku, apibrėžimą: "Kiekvienas diskursas kažką reiškia (*sémantikos*), bet ne kiekvienas yra teiginys (*apophantikos*): teiginiu gali būti tiktai tas diskursas, kuris yra arba teisingas, arba klaidingas. Taip būna ne visada. Pavyzdžiui, malda yra diskursas, tačiau ji nėra nei teisinga, nei klaidinga" (*Péri herménèias* 4, p. 17a).

[66] Žr. Popper K. *Logik der Forschung*. – Wien: Springer, 1935; taip pat *La logique de la découverte scientifique*, vertė Thyssen-Rutten & Devaux. – Payot, 1973; id., "Normal Science and its Dangers", *Criticism and the Growth of Knowledge*, sud. I. Latakos & A. Musgrave. – Cambridge (GB) U.P., 1, 1970.

laimės (etinė išmintis), taip pat klausa, regėjimu suvokiamo grožio (audicinis, vizualinis jautrumas) etc. kriterijai. Taip suprantamas žinojimas yra tai, kas suteikia kompetenciją ištarti ne tik "gerus" denotatyvinius, bet ir "gerus" preskriptyvinius ar įvertinamuosius pasakymus... Tai nėra kompetencija kokios nors vienos pasakymų (pavyzdžiui, kognityvinių) rūšies atžvilgiu. Priešingai, žinojimas įgalina "gerai" atlikti veiksmus su daugeliu diskurso objektų: juos galima pažinti, apspręsti, įvertinti, transformuoti... Taigi vienas iš pagrindinių žinojimo bruožų yra tas, kad jis sutampa su plačiu kompetencijų "ugdymo" procesu; jis yra nepakartojama forma, įsikūnijusi subjekte, sudarytame iš įvairiausių kompetencijos rūšių.

Atkreiptinas dėmesys ir į tokio pobūdžio žinojimo ir papročių panašumą. Kas gi iš tikrųjų yra tas "geras" nurodomasis arba įvertinamasis pasakymas, tas "geras" denotatyvinės ar techninės srities veiksmas? Ir vieni, ir kiti pavadinami "gerais", remiantis kriterijais (atitinkamai – teisingumo, grožio, tiesos ir efektyvumo), būdingais "žinotojo" pašnekovų sukurtai aplinkai. Pirmieji filosofai[67] tokį pasakymų legitimacijos būdą pavadino nuomone. Liaudies kultūros[68] pagrindas yra konsensas,

[67] Žr. Beaufret Jean. *Le poème de Parménide.* – PUF, 1955.

[68] Vėl *Bildung* (anglų *culture*) prasme , kaip jį teikė kultūralizmas. Terminas yra ikiromantinis ir romantinis; plg. Hegelio *Volksgeist*.

padedantis apibrėžti tokio pobūdžio žinojimą ir skirti tą, kuris žino, nuo to, kuris nežino (svetimas žmogus, vaikas).

Šis trumpas priminimas, kad žinojimas siejasi ir su ugdymu, ir su kultūra, remiasi etnologiniais aprašymais[69]. Bet ir antropologija, ir literatūra, tirdamos veržliai besivystančias visuomenes, jose irgi užtinka šio tipo žinojimo žymių (bent kai kuriose srityse[70]). Pati vystymosi idėja suponuoja tam tikrą nesivystymo horizontą, kur, kaip manoma, įvairios kompetencijos susijungia į vieną visumą po tradicijos stogu ir nesiskaido į kategorijas, teikiančias peno specifinėms naujovėms, ginčams ir svarstymams. Tokia priešpriešа nebūtinai reiškia kad "primityvų" ir "civilizuotųjų" žinojimo būklė iš esmės skiriasi[71]; ji suderinama su "pirmykštės" ir mokslinės minties formalaus identiškumo teze[72], taip pat su iš pažiūros visiškai priešinga premisa, kad paprotinis žinojimas yra pranašesnis už šiuolaikines susiskaldžiusias kompetencijas[73].

[69] Plg. amerikietiškojo kultūralizmo mokyklą: C. DuBois, A. Kardiner, R. Linton, M. Mead.

[70] Plg. europietiškosios folkloristikos kūrimąsi, prasidėjusį XVIII amžiaus gale ir susijusį su romantine tradicija: brolių Grimmų studijos, Vuk Karadžic (serbų liaudies pasakos) etc.

[71] Tai glaustai apžvelgta L. Lévy-Bruhlio disertacijoje *Le mentalité primitive*. – Alcan, 1922.

[72] Lévi-Strauss Cl. *La pensée sauvage*. – Plon, 1962.

[73] Jaulin R. *La paix blanche*. – Seuil, 1970.

Beveik visi tyrinėtojai (kad ir kaip jie mėgintų išryškinti ir suprasti skirtumą tarp paprotinės žinojimo būklės ir jo būklės "mokslo amžiuje") sutaria dėl vieno dalyko: naratyvinė forma yra pagrindinė tradicinio žinojimo išraiška. Vieni ją studijuoja dėl jos pačios[74], kiti ją įsivaizduoja kaip struktūrinių operatorių [*operateurs*] (iš kurių, jų manymu, iš tikrųjų susideda aptariamasis žinojimas) diachroninį kostiumą[75]; dar kiti pateikia "ekonominę" (froidiškąja prasme) šios formos interpretaciją[76]. Tačiau mums svarbiausia yra tai, kad ši forma yra naratyvinė. Pasakojimas yra (įvairiais požiūriais) esmingiausia paprotinio žinojimo forma.

Visų pirma šios liaudiškos istorijos teikia tai, ką galima būtų pavadinti pozityviu arba negatyviu ugdymu (*Bildung*), t.y. mes čia susiduriame su herojų pastangas vainikuojančia sėkme arba nesėkme; ir ši sėkmė arba nesėkmė legitimuoja visuomenės institucijas (mitų funkcija) arba atspindi pozityvius arba negatyvius (laimingi ir nelaimingi herojai) integracijos į nusistovėjusias

[74] Propp Vl. "Morphology of the Folktale", *International Journal of Linguistics* 24, 4 (1958 spalis); taip pat *Morphologie du conte*, vertė M. Derrida, Todorov & Kahn – Seuil, 1970.

[75] Lévi-Strauss Cl. "La structure des mythes" (1955), *Anthropologie structurale*. – Plon, 1958; id., "La structure et la forme. Réflections sur un ouvrage de Vladimir Propp", *Cahiers de l'Institut de science économique appliquée 99*, série M, 7 (1960 kovas).

[76] Roheim Geza. *Psychoanalysis and Anthropology*. – N. Y., 1959; taip pat *Psychanalyse et anthropologie*. – Paris, 1967.

institucijas modelius (legendos, pasakos). Taigi šie pasakojimai leidžia iš vienos pusės apibrėžti tos visuomenės, kurioje jie yra pasakojami, kompetencijos kriterijus, iš kitos – su šių kriterijų pagalba įvertinti veiksmus, kurie vyksta ar gali įvykti toje visuomenėje.

Antra, naratyvinė forma, priešingai negu išsivysčiusios žinojimo diskurso formos, yra atvira daugybei kalbinių žaidimų – pasakojime užtenka vietos visokiems pasakymams: ir denotatyviniams, pasakojantiems apie dangų, metų laikus, florą ir fauną; ir deontiniams, nurodantiems, kaip elgtis su minėtais referentais, taip pat su giminyste, lyčių skirtumu, su vaikais, kaimynais, svetimšaliais etc.; ir klausiamiesiems, kuriuos implikuoja, pavyzdžiui, pasirinkimo situacijos (reikia atsakyti į klausimą, išsirinkti vieną daiktą iš kelių); įvertinamiesiems etc. Taigi kompetencijos, kurių kriterijus pateikia arba pritaiko pasakojimas, pinasi tarpusavyje, sudarydamos tankų pasakojimo audinį, ir čia tvarką įveda vientisas akiratis, būdingas šios rūšies žinojimui.

Trečia savybė susijusi su tuo, kaip perduodami pasakojimai. Tai reikėtų panagrinėti smulkiau. Naracija dažniausiai laikosi taisyklių, reguliuojančių perdavimo pragmatiką. Tai nereiškia, kad štai šita visuomenė instituciškai apibrėžia tam tikrą amžiaus, lyties, šeimyninės ar profesinės grupės kategoriją kaip naratorių. Čia turima omenyje veikiau pasakojimų pragmatika, kuri yra, taip sakant, organiška jų dalis. Pavyzdžiui, *cashinahua*

genties[77] pasakotojas savo pasakojimą visada pradeda sustabarėjusia formule: "Štai istorija apie ..., tokia, kokią aš visada girdėjau. Dabar mano eilė ją papasakoti, klausykite". Ir pabaigia kita, lygiai taip pat nekintama, formule: "Taip pasibaigia [kažkokio...] istorija. Tas, kuris jums ją papasakojo, vardu... [*cashinahua* vardas], baltųjų kalba... [ispaniškas arba portugališkas vardas]"[78].

Trumpa šio dvigubo pragmatinio paaiškinimo analizė rodo štai ką: naratorius savo kompetenciją, įgalinančią jį pasakoti istoriją, grindžia tik tuo, kad jis pats tą istoriją girdėjo. Dabartinis pasakojimo adresatas, klausydamasis pasakojimo, potencialiai įgyja tokį patį autoritetą. Teigiama, kad pasakojimas perteikiamas adekvačiai (net jeigu pasakojama labai išradingai), ir kad taip buvo pasakojama "visada": taigi jo herojus – *cashinahua* kilmės – pats yra buvęs pasakojimo adresatu ir galbūt to paties pasakojimo naratoriumi. Tokia situacija leistų manyti, jog dabartinis pasakotojas, panašiai kaip jo pirmtakas, gali pats būti kokio nors pasakojimo herojumi. Iš tikrųjų jis neišvengiamai toks ir yra, kadangi turi vardą, paminimą jo naracijos pabaigoje, kuris jam suteikiamas remiantis kanoniniu pasakojimu, legitimuojančiu patronimų skirstymą *cashinahua* gentyje.

[77] D'Ans André M. *Le dit des vrais hommes*. 10/18, 1978.

[78] *Ibid.*, p. 7.

Aišku, šiuo pavyzdžiu iliustruota pragmatinė taisyklė nėra universali[79]. Bet ji atskleidžia plačiai pripažintą tradicinio žinojimo savybę: naratyviniai "postai" (adresantas, adresatas, herojus) yra paskirstyti taip, kad teisė užimti vieną iš jų, adresanto postą, turi būti dvigubai pagrįsta; prieš tai pretendentas turėjo pabūti adresato poste ir apie jį jau turėjo būti pasakota kokiame nors pasakojime (iš pastarojo parinktas ir jo vardas), t.y. jis turi užimti diegetinio* referento postą kituose pasakojimuose[80]. Žinojimas, perteikiamas šiomis naracijomis, neapsiriboja tiktai sakymo funkcija ir vienu metu apibrėžia ir tai, ką reikia sakyti, kad būtum suprastas, ir tai, ko reikia klausyti, kad galėtum kalbėti, ir tai, ką reikia vaidinti (diegetinės realybės scenoje), kad taptum pasakojimo objektu.

Taigi kalbėjimo aktus[81], būdingus šitokiam žinojimui, realizuoja ne tiktai sakytojas, bet ir klausytojas bei dar tas trečiasis, apie kurį kalbama. Tokio mechanizmo

[79] Aš jį čia panaudojau todėl, kad pasakojimų perdavimą reglamentuoja pragmatinis "etiketas", kurį antropologas mums detaliai atpasakoja. Žr. Clastres P. *Le grand Parler. Mythes et chants sacrés des Indiens Guarani*. – Seuil, 1974.

* *Diegetinė referencija* – pasakojimo nuoroda į save patį arba į kitą pasakojimą.

[80] Apie naratologiją, kuri pasinaudoja pragmatine dimensija, žr. Genette G. *Figures III*. – Seuil, 1972.

[81] Plg. 34 išnašą.

kuriamas žinojimas gali pasirodyti "kompaktiškas", palyginti su tuo, kurį mes vadiname "išsivysčiusiu" žinojimu. Šis pavyzdys mums aiškiai parodo, kad pasakojimų tradicija yra kartu ir kriterijų, apibrėžiančių trilypę kompetenciją (mokėjimą sakyti, mokėjimą klausyti ir mokėjimą daryti), per kurią skleidžiasi bendruomenės santykis su savimi ir su savo aplinka, tradicija. Pasakojimai perteikia tą aibę pragmatinių taisyklių, kurios sudaro socialinį saitą.

Ketvirtas vertas dėmesio aspektas yra šio naratyvinio žinojimo poveikis laikui. Naratyvinei formai būdingas ritmas; ji jungia savyje metrą, suskaidantį laiką reguliariais periodais, ir akcentą, modifikuojantį kai kurių periodų ilgį ir amplitudę[82]. Ši muzikinė ir vibracinė savybė iškyla aikštėn kai kurių *cashinahua* genties pasakų ritualinio pasakojimo metu: jos perduodamos per iniciacinę ceremoniją, jų forma visiškai sustabarėjusi, jų kalbą temdo leksinės ir sintaksinės anomalijos, jos giedamos lyg monotoniškos, nepabaigiamos giesmės[83]. Nieko sau žinojimas, sakysite, jei jis nesuprantamas jaunimui, kuriam jis yra skirtas.

Tačiau tai gana paplitęs žinojimo tipas, jam priklauso

[82] Metro-akcento santykis, sukuriantis ir suardantis ritmą, yra Hegelio refleksijos apie spekuliaciją centre. Žr. *Dvasios fenomenologijos* įvado 4 skyrių.

[83] Norėčiau padėkoti A. M. d'Ansui už maloniai suteiktą informaciją.

vaikiškos skaičiuotės, jį bando iš naujo atkurti ar bent priartėti prie jo šiuolaikinė ritminė muzika. Šis žinojimas turi stebinančią savybę: kuo labiau metras garsiniame sraute (kalbinės arba nekalbinės kilmės) eliminuoja akcentą, tuo labiau laikas nebepadeda įsiminti, tampa neatmenamu pulsavimu, kuris, išnykus skirtumams tarp periodų, neleidžia jų skaičiuoti ir nugramzdina juos užmarštin[84]. Patyrinėję sustabarėjusius posakius, patarles, aforizmus, kurie lyg galimų pasakojimų atplaišos ar senųjų pasakojimų matricos vis dar klaidžioja kai kuriuose šių laikų socialinio statinio aukštuose, jų prozodijoje rastume šio keisto temporalizavimo žymių, kai kertama iš pašaknių mūsų žinojimo auksinė taisyklė – neužmiršk.

Tačiau ši naratyvinio žinojimo letalinė funkcija turi kokiu nors būdu derintis su kitomis, anksčiau minėtomis kriterijų diegimo, kompetencijų integracijos ir socialinio reguliavimo funkcijomis. Aiškumo dėlei galima sakyti, kad bendruomenei, pagrindine kompetencijos forma pasirinkusiai naratyvumą, nereikia (kad ir kiek tai būtų netikėta) prisiminti savo praeities. Socialinį saitą ji konstruoja ne tik iš pasakojimų reikšmės, bet ir iš paties perpasakojimo akto. Gali atrodyti, kad pasakojimai nurodo į praeitį, tačiau iš tikrųjų jų referentas yra iš to

[84] Žr. analizę, pateiktą šiuose darbuose: Charles D. *Le temps de la voix*. – Delarge, 1978 ir Avron Dominique. *L'appareil musical*, 10/18, 1978.

paties laiko, kuriame vyksta perpasakojimo aktas. Kiekvieno akto metu aktualizuojamas efemeriškas laikiškumas, besidriekiantis tarp "Aš girdėjau" ir "Jūs tuoj išgirsite".

Svarbu tai, kad šios rūšies naracijos pragmatiniai protokolai rodo, jog visi kokio nors pasakojimo atvejai iš principo sutampa. Taip gali ir nebūti, dažnai taip ir nebūna; ir nereikia užmerkti akių į tą humorą ir nerimą, atmiešiančius pagarbą šiam etiketui. Vis dėlto svarbiau yra metrinis pasakojimo perteikimo ritmas, o ne atskirų atvejų akcento skirtumai. Tik šiuo požiūriu galima sakyti, kad tokios rūšies laikiškumas yra ir efemeriškas, ir neatmenamas[85].

Pagaliau kultūrai, kuri teikia pirmenybę naratyvinei formai, be abejo, nereikia specialių procedūrų, pagrindžiančių jos pasakymus – kaip jai nereikia prisiminti savo praeities. Neįtikėtina, kad tokia kultūra galėtų visų pirma izoliuoti pasakotojo postą, pasakojimų pragmatikoje suteikdama jam privilegijuotą padėtį, o po to pradėtų domėtis, kokia teise remdamasis pasakotojas (šitaip atskirtas nuo adresato ir diegezės) pasakoja tai, ką jis pasakoja, ir galiausiai užsiimtų savo pačios legitimuotumo analize ir anamneze. Dar mažiau įtikėtina, kad ji pati galėtų autoritetą, leidžiantį pasakoti pasakojimus,

[85] Žr. Eliade Mircea. *Le mythe de l'éternel retour: Archétypes et répétitions*. – Gallimard, 1949.

perleisti kokiam nors nesuvokiamam naracijos subjektui. Šie pasakojimai patys savaime turi tokį autoritetą. Tam tikra prasme žmonės yra tiktai veiksnys, kuris šiuos pasakojimus aktualizuoja, be to, jie tai daro ne tiktai pasakodami pasakojimus, bet taip pat jų klausydamiesi ir patys tapdami pasakojimų veikėjais; t.y. jie "vaidina" juos savo institucijose, adresato ar diegezės postuose jausdamiesi taip pat puikiai, kaip ir pasakotojo.

Tad neįmanoma lyginti liaudiškos naracinės pragmatikos, kuri iš karto legitimuoja, su kalbiniu žaidimu, Vakaruose pavadintu legitimuotumo problema, arba, tiksliau, klausinėjimo žaidimu, kurio referentas yra legitimuotumas. Pasakojimai, kaip matyti, nustato kompetencijos kriterijus ir/arba parodo, kaip juos pritaikyti. Taip jie apibrėžia tai, ką galima sakyti arba daryti tam tikroje kultūroje, ir, taip pat būdami šios kultūros dalimi, kartu save legitimuoja.

# 7. MOKSLINIO ŽINOJIMO PRAGMATIKA

Pabandysiu nors trumpai apibūdinti klasikinę mokslinio žinojimo pragmatikos koncepciją. Išskirsiu tyrinėjimo žaidimą ir mokymo žaidimą.

Kopernikas paskelbė, kad planetų trajektorija yra apskritimas[86]. Nepaisant to, ar teiginys atitinka tiesą, ar ne, jis turi aibę įtampų [*tensions*], kurios veikia kiekvieną žaidime dalyvaujantį pragmatinį postą: ir adresatą, ir adresantą, ir referentą. Šios "įtampos" yra tam tikros preskripcijos, reguliuojančios pasakymo priimtinumą mokslui.

Pirma, adresantas turėtų sakyti tiesą apie referentą – planetų trajektoriją. Ką gi tai reiškia? Viena vertus – tai,

[86] Pavyzdys paimtas iš Frege "Über Sinn und Bedeutung" (1892); taip pat "On Sense and Reference", *Philosophical Writings*. – Oxford: Blackwell, 1960.

kad jis turi įrodymų ir gali patvirtinti savo teiginį; kita vertus – tai, kad jis gali paneigti bet kokį priešingą ir prieštaraujantį pasakymą apie tą patį referentą.

Antra, adresatas turėtų tinkamu būdu sutikti (arba nesutikti) su pasakymu, kurį jis girdi. Tai reiškia, kad jis pats yra potencialus adresantas, kadangi jam, suformulavusiam savo pritarimą arba nepritarimą, bus taikomas tas pats dvigubas reikalavimas (įrodyti arba paneigti), kuris yra taikomas dabartiniam adresantui, Kopernikui. Tai suponuoja mintį, kad adresantas potencialiai turi tokių pačių ypatybių, kaip ir Kopernikas, taigi yra jam lygus. Bet taip atsitiks tik tada, kai adresatas prabils, laikydamasis minėtų sąlygų. Iki tol jo vadinti mokslininku negalima.

Trečia, pasakymas, kuriuo "išreiškiamas" Koperniko minimas referentas (planetų trajektorija), turėtų atitikti tikrovę. Bet, kadangi sužinoti ką nors apie referentą galima tiktai iš kitų pasakymų (panašių į Koperniko pasakymą), adekvatumo taisyklė tampa problemiška: tai, ką aš sakau, atitinka tiesą, kadangi aš tai įrodau; bet kas įrodys, kad mano įrodymas atitinka tiesą?

Mokslinis šios problemos sprendimas remiasi dviem taisyklėm. Pirmoji yra dialektinė ar netgi retorinė (teisine prasme[87]): referentu tampa tai, ką galima įrodyti arba paneigti, kas gali tapti įkalčiu. Tai nereiškia: aš galiu

[87] Latour Br. "Le rhétorique du discours scientifique", *in Actes de la recherche en sciences sociales* 13 (1977 kovas).

įrodyti, nes realybė yra tokia, kokią aš ją įvardiju; tai reiškia: tol, kol aš galiu įrodyti, leistina manyti, kad realybė yra tokia, kokią aš ją įvardiju[88]. Antroji taisyklė yra metafizinė: tas pats referentas negali paremti prieštaringų ar nenuoseklių įrodymų, kitaip sakant: "Dievas" nėra apgavikas[89].

Šios dvi taisyklės grindžia tai, ką XIX amžiaus mokslas vadina verifikacija*, XX amžiaus mokslas – falsifikacija[90]. Jos atveria ginčo dalyviams, adresantui ir adresatui, konsenso horizontą. Ne kiekvienas konsensas yra tiesa; bet šiuo atveju manoma, kad atskiro pasakymo tiesa būtinai atveda prie konsenso.

Visa tai taikytina tyrinėjimui. Aišku, jį būtinai turi papildyti mokymas: mokslininkams reikalingas adresatas, kuris savo ruožtu galėtų virsti adresantu, t. y. jų partneriu. Antraip būtų nebeįmanoma mokslininko pasakymų verifikacija, kadangi be kompetencijų atnaujinimo nevyktų prieštaringumais besiremiantis ginčas.

[88] Bachelard G. *Le nouvel esprit scientifique*. – PUF, 1934.

[89] Descartes. *Méditations métaphysiques* (1641). Meditation 4.

* *Verifikacija* – visuma procedūrų, darbines hipotezes gretinančių su patyrimo teikiamais duomenimis.

*Falsifikacija* – loginė procedūra, papildanti verifikaciją. Ji parodo, kad egzistuoja bent vienas atvejis, kai pateikiama hipotezė (arba sukurtas modelis) neatitinka patyrimo teikiamų duomenų.

[90] Žr., pavyzdžiui, Hempel K. *Philosophy of Natural Science*. – Englewood Cliffs (N.J.): Prentice-Hall, 1966; taip pat Saint-Sernin. *Eléments d'épistémologie*. – Armand Colin, 1972.

Šiame ginče tikrinama ne tik mokslininko pasakymo tiesa, bet ir jo paties kompetencija. Juk kompetencija nėra baigtinis dydis; ji priklauso nuo to, ar pateiktą pasakymą jo oponentas laiko vertu aptarti naudojant argumentus ir kontrargumentus. Pasakymo tiesą ir sakytojo kompetenciją turi patvirtinti tokią pačią kompetenciją turinčių subjektų kolektyvas. Taigi reikia parengti tuos kolektyvo narius.

Didaktika užtikrina šią reprodukciją. Ji skiriasi nuo dialektinio tyrinėjimo žaidimo. Trumpai tariant, didaktikos pirmoji prielaida yra ta, kad adresatas, studentas, nežino to, ką žino adresantas; todėl jam reikia kažką išmokti. Antroji prielaida yra ta, kad jis gali tai išmokti ir tapti ekspertu, turinčiu tokią pačią, kaip ir mokytojo, kompetenciją[91]. Šis dvigubas reikalavimas suponuoja trečiąjį: egzistuoja pasakymai, kurių atžvilgiu pateikti argumentai ir įrodymai, būdingi tyrinėjimo pragmatikai, yra laikomi pakankamais, ir todėl tokie pasakymai gali būti perduoti mokymo procese kaip neginčijamos tiesos.

Kitaip sakant, mokoma to, kas žinoma: toks esti ekspertas. Bet studentui (didaktikos adresatui) plečiant savo kompetencijos ribas ekspertas gali atskleisti jam tai, ko pats nežino, bet siekia sužinoti (jeigu ekspertas yra ir

[91] Dėl vietos stokos negaliu aptarti sunkumų, kuriuos sukelia tokia dviguba prielaida. Žr. Descombes Vincent. *L'inconscient malgré lui*. – Minuit, 1977.

tyrinėtojas). Taigi studentas susipažįsta su tyrinėtojų dialektika, t. y. su mokslinio žinojimo formavimosi žaidimu.

Palyginę šią pragmatiką su naratyvinio žinojimo pragmatika, pastebėtume keletą ypatybių:

1. Moksliniam žinojimui priimtinas tik vienas kalbinis žaidimas – denotacija, o kiti atmestini. Pasakymo tinkamumo kriterijus yra jo tiesos reikšmė. Žinoma, yra ir kitokių pasakymų rūšių, pavyzdžiui, klausimas ("Kaip paaiškinti, kad...?") arba preskripcija ("Paimkime baigtinę elementų aibę..."), bet jie tik atlieka pagalbinę funkciją dialektinės argumentacijos, visada pasibaigiančios denotatyviniu pasakymu, grandinėje[92]. Taigi šia prasme "mokytu" galima pavadinti tą, kas gali pateikti tiesą atitinkantį pasakymą apie referentą, o mokslininku tą, kas gali pateikti įmanomus verifikuoti arba falsifikuoti pasakymus apie ekspertams žinomus referentus.

2. Tuo būdu šis žinojimas izoliuojamas nuo kitų kalbinių žaidimų, kurie jungdamiesi sudaro socialinį saitą. Priešingai negu naratyvinis žinojimas, jis nebėra betarpiška ir visiems bendra sudėtinė socialinio saito dalis.

[92] Ši pastaba slepia svarbią problemą; su ja būtų susidurta ir tyrinėjant naraciją. Tai skirtumas tarp kalbinio žaidimo ir diskurso rūšių. Aš šito čia neaptarinėsiu.

Bet netiesiogiai mokslinis žinojimas dalyvauja kuriant socialinį saitą, nes jis tampa profesija, taigi kurdina institucijas: moderniose visuomenėse kalbiniai žaidimai virsta institucijomis, kurias kuria atitinkamai kvalifikuoti dalyviai profesionalai. Atsiranda tam tikras atstumas tarp žinojimo ir visuomenės (pastarąją sudaro visuotinės agonistikos dalyviai, išskyrus mokslininkus profesionalus). Iškyla nauja, būtent mokslinių institucijų ir visuomenės santykių problema. Ar gali ją išspręsti didaktika, pavyzdžiui, darant prielaidą, kad kiekvienas socialinis atomas yra pajėgus įgyti mokslinę kompetenciją?

3. Tyrinėjimo žaidime kompetencijos reikalauja tik sakytojo postas. Iš adresato jos nereikalaujama (jos prireikia tiktai didaktikoje: studentas turi būti protingas). O referentas neturi jokios kompetencijos. Netgi humanitariniuose moksluose, kur referentu gali būti koks nors žmogaus elgesio aspektas, jis nėra mokslinės dialektikos dalyvis. Čia, priešingai negu naratyviniame žaidime, [referentui] nereikia žinoti, kaip būti tokiam, kokį jį apibrėžia žinojimas.

4. Mokslinio pasakymo neįteisina pats pasakymo faktas. Net pedagogikoje pasakymas teiktinas tik tada, kai jis gali būti šiuo metu verifikuotas, panaudojant argumentus ir įrodymus. Jis niekada pats savaime nėra

apsaugotas nuo "falsifikavimo"[93]. Taigi žinojimas, kurį sudaro anksčiau priimti pasakymai, gali bet kada būti kvestionuojamas. Ir atvirkščiai, bet kuris naujas pasakymas, prieštaraujantis jau priimtam pasakymui apie tą patį referentą, gali būti įteisintas tik tada, kai argumentais ir įrodymais paneigia savo pirmtaką.

5. Taigi mokslinis žaidimas implikuoja diachroninį temporalumą – t.y. praeities atminimą ir ateities projektavimą. Daroma prielaida, kad dabartinis mokslinio pasakymo adresantas žino ankstesnius pasakymus apie savo referentą (taigi žino bibliografiją) ir pateikia savo pasakymą ta pačia tema tik tada, kai jis skiriasi nuo ankstesniųjų pasakymų. Čia teikiama pirmenybė ne minėtajam "metrui", o "akcentui", kartu ir šio žaidimo poleminei funkcijai. Ši diachronija, suponuojanti įsiminimą ir naujų dalykų tyrinėjimą, iš principo yra kumuliatyvinis procesas. Jo "ritmas", t. y. santykis tarp akcento ir metro, gali kisti[94].

Šios ypatybės gerai žinomos, tačiau jas verta prisiminti dėl dviejų priežasčių. Pirma, lyginant mokslinį ir nemokslinį (naratyvinį) žinojimą, galima suprasti arba

[93] 63 puslapyje minėta prasme.

[94] Kuhn Th. *The Structure of Scientific Revolutions*. – Chicago U.P., 1962; taip pat *La structure des révolutions scientifiques*. – Flammarion, 1972.

bent pajusti, kad pirmojo buvimas nėra nei daugiau, nei mažiau būtinas negu antrojo. Ir vieną, ir kitą sudaro pasakymų aibės; tie pasakymai yra žaidėjų "ėjimai", padaryti laikantis bendrųjų taisyklių; šios taisyklės kiekvienam žinojimo tipui yra specifinės, taigi "ėjimai", ir viename, ir kitame žinojime laikomi "geri", negali būti tos pačios rūšies (nebent atsitiktinai sutaptų).

Taigi apie naratyvumą ir jo vertes nereikėtų spręsti remiantis moksliniu žinojimu (ir atvirkščiai), nes jų kriterijai skiriasi. Galiausiai mums belieka tik stebėtis tokia diskurso rūšių gausybe, kaip kad stebimės floros ir faunos įvairove. Kas verkšlena dėl "prasmės praradimo" postmodernioje visuomenėje, tas, matyt, gailisi, kad žinojimas nebėra vien tiktai naratyvinis. Tai nėra nuoseklu. Nė kiek ne nuoseklesnis yra noras mokslinį žinojimą kildinti (pasinaudojant tokiais operatoriais kaip vystymasis etc.) iš naratyvinio žinojimo, lyg pastarajame slypėtų pirmojo užuomazga.

Vis dėlto kalbõs (kaip ir gyvosios gamtos) rūšis sieja tam tikri ryšiai, kurie nėra visiškai harmoningi. Antroji priežastis, pateisinanti trumpą mokslo kalbinio žaidimo ypatybių apžvalgą – tai kaip tik yra šio žaidimo ryšys su naratyviniu žinojimu. Jau buvo sakyta, kad pastarasis labai neakcentuoja savo legitimacijos klausimo ir pats save patvirtina savo perdavimo pragmatikoje be kokių nors argumentų ar įrodymų. Štai kodėl šis žinojimas yra gana tolerantiškas jam nesuprantamoms mokslinio

diskurso problemoms: jis šį diskursą traktuoja visų pirma kaip dar vieną naratyvinių kultūrų šeimos atšaką[95]. Tačiau sukeitus žinojimus vietomis tolerancijos nebelieka. Mokslininkas tikrina naratyvinių pasakymų taisyklingumą ir nustato, kad jie niekada nesiremia argumentais ir įrodymais[96]. Jis juos klasifikuoja kaip priklausančius kitokio mentaliteto tipui, pavyzdžiui: laukinis, primityvus, dar ne išsivystęs, atsilikęs, pamišęs, susidedantis iš nuomonių, įpročių, [paklusnumo] autoritetui, prietarų, nežinojimo, ideologijos. Pasakojimai yra pasakos, mitai, legendos, skirti moterims ir vaikams. Geriausiu atveju bandoma bent kiek praskaidrinti šią tamsos karalystę, bandoma ją civilizuoti, šviesti, vystyti.

Toks neadekvatus santykis atsiranda dėl skirtingų šių žaidimų taisyklių. Mums pažįstami šie simptomai. Tokia yra visa kultūrinio imperializmo istorija nuo pat

[95] Plg. vaikų požiūrį į pirmąsias jų mokslo pamokas arba tai, kaip aborigenai interpretuoja etnologų aiškinimus (žr. Lévi-Strauss. *La pensée sauvage*, *loc. cit.*, I skyrius "La science du concret").

[96] Štai kodėl Métreaux sakė Clastres'ui: "Kad būtų galima tyrinėti primityvią visuomenę, reikia, kad ji būtų jau truputį suirusi". Tai yra reikia, kad vietinis informatorius galėtų savo visuomenę matyti etnologo akimis, galėtų tyrinėti jos institucijas ir tikrinti jų legitimuotumą. Apmąstydamas savo nesėkmę su Ašė [pranc. *Achè*] gentimi, Clastres daro išvadas: "Ašė atstovai, priimdami dovanas, kurių jie neprašė, atsisakydavo dialogo todėl, kad jie buvo pakankamai stiprūs ir galėjo išgyventi be to: mes galėtume pradėti kalbėti su jais tik tada, kai jie susirgtų" (cituota M. Cartry straipsnyje "Pierre Clastres", *Libre* 4 (1978).

Vakarų civilizacijos pradžios. Svarbu suvokti tą savybę, kuri išskiria šią imperializmo formą iš visų kitų: tai legitimacijos poreikis.

# 8. NARATYVINĖ FUNKCIJA IR ŽINOJIMO LEGITIMACIJA

Šiandien ši legitimacijos problema nebelaikoma mokslo kalbinio žaidimo trūkumu. Teisingiau būtų sakyti, kad ji pati įteisinama (legitimuojama) kaip problema, t.y. kaip euristinė varomoji jėga. Tačiau tokia atvirkštinė legitimacija (ją kai kas vadina pozityvizmu) atsirado neseniai. Prieš tai mokslinis žinojimas išbandė daug kitų kelių. Krenta į akis tai, kad ilgą laiką neišvengta procedūrų, tiesiogiai ar netiesiogiai susijusių su naratyviniu žinojimu.

Negalima tvirtinti, kad šitoks naratyvumo sugrįžimas į nenaratyvinę sritį vienokiu ar kitokiu pavidalu vėl nepasikartos. Štai paprastas pavyzdys: ką daro mokslininkai, kokio nors "atradimo" autoriai, kai juos pakviečia į televiziją ar kai jie duoda interviu laikraščiui?

Jie pasakoja epopėją apie žinojimą, kuris iš tiesų yra visai neepiškas. Taigi jie laikosi naratyvinio žaidimo taisyklių; šis žaidimas stipriai veikia ne tik masinių komunikacinių priemonių vartotojus, bet širdies gilumoje ir pačius mokslininkus. Šis faktas nėra nei trivialus, nei antraeilis: jis siejasi su santykiu tarp mokslinio ir "liaudiško" arba to, kas liko iš "liaudiško", žinojimo. Valstybė skiria daug lėšų, kad mokslas būtų pateikiamas epopėjos forma: tuo remiasi pasitikėjimas valstybe, tada atsiranda viešas pritarimas, kurio reikia sprendėjams[97].

Taigi negalima atmesti galimybės, jog rėmimasis naratyvumu yra neišvengiamas; bent jau tiek, kiek mokslo kalbinis žaidimas trokšta teikti pasakymus, kurie atitinka tiesą, tačiau negali pats savomis priemonėmis to teisingumo legitimuoti. Tokiu atveju reikėtų pripažinti, kad egzistuoja nenugalimas istorijos poreikis, kurį reikia suprasti taip, kaip aš jį apibrėžiau: ne kaip poreikį atminti praeitį ir projektuoti ateitį (istoriškumo, akcento poreikis), bet priešingai – kaip užmaršties troškimą (*metrum* poreikis) (žr. 6 skyrių).

Čia užbėgta į priekį. Tačiau tęsdami savo tyrinėjimus mes turime turėti omeny, kad iš pažiūros pasenę legitimacijos problemos sprendimai gali būti pasenę savo

[97] Apie scientistinę ideologiją žr. *Survivre* 9 (1971 rugpjūtis-rugsėjis), pakartotinai – Jaubert'o ir Lévy-Leblond'o sud., *op. cit.*, 51 sq. Šio rinkinio pabaigoje yra pateikta bibliografija tų leidinių ir grupių, kurie kovoja prieš bet kokią mokslo priklausomybę nuo sistemos.

forma, bet ne turiniu; ir nereikėtų stebėtis, išvydus juos šiandien įgavusius naują pavidalą. Juk ar mes patys nejaučiame poreikio čia pateikti pasakojimą apie mokslinį žinojimą Vakaruose tam, kad aiškesnė taptų to žinojimo situacija?

Jau pačioje pradžioje naujasis kalbinis žaidimas kelia savo paties legitimuotumo problemą: prisiminkime Platoną. Čia ne vieta egzegezei tų dialogų fragmentų, kur mokslo pragmatika pasireiškia eksplicitiškai kaip tema arba implicitiškai – kaip prielaida. Dialogo žaidimas su savo specifiniais reikalavimais įkūnija šią pragmatiką ir pats imasi tyrinėjimo ir mokymo funkcijų. Čia mes susiduriame su kai kuriomis anksčiau minėtomis taisyklėmis: tai argumentų pateikimas siekiant tiktai konsenso (*homologia*); referento vientisumas ir iš to kylanti susitarimo galimybės garantija; dalyvių lygybė ir netgi netiesioginis pripažinimas, jog visa tai ne būtinybė, o žaidimas, iš kurio pašalinami tie, kas (būdami silpni arba nedrausmingi) nepriima taisyklių[98].

Kadangi žaidimas – mokslinės prigimties, jo paties legitimuotumo klausimas turi būti keliamas dialoge lygia greta su kitais klausimais. VI ir VII *Valstybės* knygose yra pateiktas plačiai žinomas šios problemos pavyzdys, dar svarbesnis dėl to, kad jis iš karto susieja šį klausimą su socialinės-politinės valdžios problema.

[98] Goldschmidt V. *Les dialogues de Platon*. – PUF, 1947.

Čia atsakymą, bent iš dalies, duoda pasakojimas – alegorija apie olą, kurioje aiškinama, kodėl ir kaip žmonės nori pasakojimų ir nevertina žinojimo. Taigi pastarąjį pagrindžia pasakojimas apie jo paties kančias.

Dar daugiau: jau pačia savo forma – dialogais, kuriuos parašė Platonas – legitimacijos pastangos įduoda naratyvumui ginklą į rankas; kiekvienas dialogas virsta pasakojimu, vadinamu moksline diskusija. Ir ne taip svarbu, kad dialoguose ginčas ne tiek informuoja, kiek vaizduoja, ne tiek atpasakoja, kiek inscenizuoja[99], ir viskas labiau panėši į tragediją negu į epą. Faktiškai Platono diskursas, nuo kurio prasidėjo tai, ką mes vadiname mokslu, nėra moksliškas tada, kai bando legitimuoti patį mokslą. Mokslinis žinojimas negali žinoti (ir pasakyti), ar jis yra teisingas, nepasitelkdamas į pagalbą kito žinojimo, t.y. pasakojimo, kurį jis pats laiko nežinojimu. Priešingu atveju jam tenka suponuoti savo paties pagrįstumą, t.y. daryti tai, ką jis pats smerkia – loginę klaidą, kai remiamasi tuo pačiu teiginiu, kurį norima įrodyti, – vadinasi, remtis išankstiniu nusistatymu. Bet negi nieko panašaus neįvyksta, pasakojimu grindžiant mokslinį žinojimą?

Čia nenagrinėsime naratyvumo skverbimosi į moksliškumą per pastarąjį legitimuojančius diskursus – bent iš dalies toks procesas vyko antikinėje, viduramžių ir

[99] Terminai paimti iš Genette G. *Figures* III, *loc. cit.*

klasicistinėje filosofijoje. Tai amžina kankinanti problema. Net toks ryžtingas Descartes'o mąstymas mokslo legitimaciją tegalėjo apvilkti "vieno proto istorijos" (Valéry terminas[100]) drabužiu arba perteikti tam tikra auklėjimo romano (*Bildungsroman*) forma – toks yra *Samprotavimas apie metodą*. Aristotelis, be jokios abejonės, buvo šiuo atžvilgiu vienas iš "moderniausių" mąstytojų, nes atskyrė taisyklių, kurios reglamentuoja moksliniais vadinamus pasakymus, aprašymą (*Organonas*) nuo bandymų tuos pasakymus legitimuoti Būties diskurse (*Metafizika*). Dar "modernesnė" yra jo mintis, kad mokslinę kalbą, kuri siekia išreikšti referento būtį, sudaro tik argumentai ir įrodymai, t.y. dialektika[101].

Modernaus mokslo atveju legitimacijos problematikoje atsiranda du nauji komponentai. Visų pirma, atsakant į klausimą: kaip įrodyti įrodymą? – arba plačiau imant – kas nustato tiesos kriterijus? – jau nebesiremiama metafizine pirmaprade priežastimi arba transcendentiniu autoritetu. Pripažįstama, kad tiesos kriterijai, t.y. mokslo žaidimo taisyklės, yra imanentiški šiam žaidimui ir gali būti nustatyti tiktai diskusijoje, kuri jau savaime yra mokslinė, o vienintelis kriterijų tinkamumo įrodymas yra ekspertų konsensas.

[100] Valéry P. *Introduction à la méthode de Léonard de Vinci* (1894). – Gallimard, 1957. Čia taip pat pateikti "Marginalia" (1930), "Note et digression" (1919), "Léonard et les philosophes" (1929).

[101] Aubenque P. *Le problème de l'Etre chez Aristote*. – PUF, 1962.

Tokia visuotinė modernybės tendencija diskurso sąlygas apibrėžti specialiu diskursu glaudžiai siejasi su naratyvinės (liaudiškos) kultūros teisių atstatymu, pastebimu jau Renesanso humanistų darbuose, taip pat įvairiais būdais pasireiškusiu Šviečiamajame amžiuje, *Sturm und Drang* laikotarpiu, vokiečių idealistinėje filosofijoje, Prancūzijos istorinėje mokykloje. Naracija nebėra legitimacijos proceso trūkumas. Toks ryškus žinojimo problematikos posūkis į pasakojimą sutampa su buržuazijos išsilaisvinimu iš tradicinių autoritetų įtakos. Naratyvinis žinojimas atgimsta Vakaruose kaip tam tikras naujosios valdžios autoritetų legitimavimo būdas. Visiškai natūralu, kad naratyvinėje problematikoje, sprendžiant valdžios klausimą, siekiama sužinoti herojaus vardą: *kas* turi teisę spręsti visuomenės vardu? Kas yra tas subjektas, kurio preskripcijos visiems yra privalomos?

Šitoks socialinio-politinio legitimuotumo nagrinėjimas glaudžiai susijęs su nauju moksliniu požiūriu: herojaus vardas yra liaudis [*le peuple*], legitimuotumą rodo jos konsensas, normos nustatomos jai diskutuojant. Čia neišvengiamai iškyla progreso idėja. Šis progresas yra tas pats judėjimas, kuris, kaip manoma, kaupia žinojimą, tiktai dabar jis apima ir naująjį socialinį-politinį subjektą. Liaudis pati su savimi ginčijasi dėl to, kas yra teisinga [*juste*] ir kas yra neteisinga, visai taip pat, kaip mokslininkų kolektyvas – dėl to, kas yra tiesa ir kas yra

netiesa; liaudis kuria civilinius įstatymus, o mokslininkai formuluoja mokslo dėsnius; liaudis konstitucinėmis pataisomis tobulina savo konsenso taisykles, o mokslininkai kuria naujas "paradigmas" remdamiesi įgytomis žiniomis[102].

Aišku, kad tai, kas čia vadinama "liaudimi", visiškai skiriasi nuo to, ką turi omeny tradicinis naratyvinis žinojimas, kuris, kaip matėme, nereikalauja svarstymų kuriant institucijas, jam nereikalingas joks kumuliatyvinis judėjimas į priekį, jis nepretenduoja į jokį universalumą: tai yra mokslinio žinojimo sudedamosios dalys. Tad nenuostabu, jei naujosios legitimacijos, besiremiančios "liaudimi", atstovai taip pat taptų aktyviais atskirų liaudies bendrijų tradicinio žinojimo griovėjais. Šias bendrijas pradedama traktuoti kaip mažumas, linkusias į obskurantizmą ir grasinančias separatizmu[103].

Taip pat aišku, kad realus šio neišvengiamai abstraktaus subjekto (abstraktaus, nes jis remiasi vienintelio žinojimo subjekto paradigma, t.y. tiesos reikšmę turinčių denotatyvinių pasakymų adresanto-adresato modeliu, ir ignoruoja kitus kalbinius žaidimus) egzistavimas visiškai priklauso nuo institucijų (tai arba visa valstybė, arba jos

[102] Duhem P. *Essai sur la notion de théorie physique de Platon à Galilée.* – Hermann, 1908; Koyré A. *Etudes galiléennes* (1940). – Hermann, 1966; Kuhn Th., *op. cit.*

[103] De Certeau M., Julia D. ir Revel J. *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois.* – Gallimard, 1975.

dalis), kuriose šis subjektas atseit svarsto ir priima sprendimus. Taigi valstybės ir mokslinio žinojimo problemos yra glaudžiai susijusios.

Bet vėlgi yra aišku, kad tie glaudūs ryšiai nėra tokie paprasti. Juk "liaudis" (t.y. nacija ar net žmonija) ir ypač jos politinės institucijos nesitenkina vien tik pažinimo funkcija; ji leidžia įstatymus, t.y. formuluoja preskripcijas, kurios tampa normomis[104]. Taigi "liaudies" kompetencija apima ne tik denotatyvinius pasakymus, susijusius su tiesa, bet ir preskriptyvinius pasakymus, pretenduojančius į teisingumą [*justice*]. Kaip jau buvo sakyta, šių dviejų kompetencijų suderinimas, nekalbant jau apie kitas, yra tai, kas būdinga naratyviniam žinojimui, kas sudaro jo pagrindą.

Taigi mūsų aptariamas legitimacijos būdas, vėl pasakojimu įteisinantis žinojimą, gali vystytis dviem kryptim – pasakojimo subjektą traktuojant kognityviškai arba praktiškai. Subjektas tada tampa arba žinių, arba laisvės herojumi. Turint omenyje šią alternatyvą, ne tiktai legitimacija ne visada turi tą pačią prasmę, bet ir pats pasakojimas, pasirodo, neįstengia tos prasmės adekvačiai perteikti.

[104] Apie tai, kuo preskripcijos skiriasi nuo normų žr. Kalinowski G. "Du métalangage en logique. Réflexion sur la logique déontique et son rapport avec la logique des normes", *Documents de travail* 48 (1975 lapkritis): Università di Urbino.

## 9. ŽINOJIMĄ LEGITIMUOJANTYS PASAKOJIMAI

Mes panagrinėsime dvi pagrindines legitimacijos pasakojimo versijas – viena labiau politinė, kita – filosofinė; jos abi labai svarbios moderniųjų laikų istorijai, ypač žinojimo ir jo institucijų istorijai.

Vienos iš jų subjektas yra žmonija, atliekanti laisvės herojaus vaidmenį. Kiekviena liaudis [*peuple*] turi teisę į mokslą [*science*]. Socialinis subjektas dar nevirto mokslinio žinojimo subjektu tik todėl, kad tam priešinosi kunigai ir tironai. Teisę į mokslą reikia atsikovoti. Suprantama, šis pasakojimas orientuotas labiau į pradinį mokslą negu į universitetus ir aukštąsias mokyklas[105].

[105] Ši politika pasireiškia, pavyzdžiui, tuo, kad Prancūzijos vidurinės mokyklos baigiamosiose klasėse yra įsteigta filosofijos klasė. Tą patį galima būtų pasakyti apie Filosofijos mokymo tyrimo grupės pasiūlytą

Ryški tokių nuostatų iliustracija yra Prancūzijos Trečiosios respublikos švietimo politika.

Kalbant apie aukštąjį mokslą, reikėtų pasakyti, kad šis pasakojimas stengiasi sumenkinti jo reikšmę. Šia prasme priemonės, kurių ėmėsi Napoléonas, paprastai paaiškinamos jo rūpesčiu išsiugdyti kompetentingus administratorius ir profesionalius darbuotojus, labai reikalingus valstybės stabilumui palaikyti[106]. Tokiu būdu tarsi pamirštama, kad laisvės pasakojimo kontekste valstybę legitimuoja ne ji pati, bet liaudis. Kai imperinė politika panaudojo aukštojo mokslo institucijas valstybės kadrams ir tik po to – pilietinės visuomenės veikėjams ugdyti, tai buvo daroma tam, kad atseit pati tauta išsikovotų sau laisvę, naujoms žinioms pasklidus gyventojų tarpe per tą administracinę ir profesinę terpę. Panašiai *a fortiori* galima paaiškinti grynai mokslinių institucijų kūrimą. Laisvės pasakojimo griebiamasi kiekvieną kartą, kai valstybė, dangstydamasi tautos interesais, tiesiogiai ima į savo rankas "liaudies"

projektą dėl "filosofijos" dėstymo jau pirmosiose vidurinės mokyklos klasėse, žr. GREPH "La philosophie déclassée", *Qui a peur de la philosophie?* – Flammarion, 1977. Atrodo, kad tam yra skirta ir Québeco CEGEP programų (ypač filosofijos) struktūra (žr., pavyzdžiui, *Cahiers de l'enseignement collégial 1975-1976*, skirtus filosofijai).

[106] Žr. Janne H. "L'Université et les besoins de la societé contemporaine", *Cahiers de L'Association internationale des universités 10* (1970), p. 5; cituojama leidinyje *Commission d'étude sur les universités: Document de consultation*. – Montréal, 1978.

mokymą ir savo nuožiūra kreipia ją progreso keliu[107].

Antrame legitimacijos pasakojime santykiai tarp mokslo, tautos ir valstybės pateikiami visai kitaip. Jis išryškėja 1807-1810 metais, įkuriant Berlyno universitetą[108]. Šio universiteto įtaka XIX-XX amžių jaunų valstybių aukštojo mokslo organizavimui yra labai didelė.

Prieš įkuriant universitetą Prūsijos ministerija buvo gavusi Fichte's projektą ir jam priešingą Schleiermacherio planą. Wilhelm von Humboldt, turėjęs spręsti šią dilemą, pasirinko "liberalesnį" Schleiermacherio variantą.

Remiantis Humboldto memorandumu, visą jo mokslinių institucijų politiką galima būtų pabandyti išreikšti įžymiąja formule: "Mokslas mokslui". Tačiau taip būtų apsirikta dėl galutinio tokios politikos tikslo, kurį

[107] "Griežtą", beveik mistinį-militaristinį šios veiklos įvaizdį galima aptikti Julio de Mesquita Filho knygoje *Discorso de Paraninfo da primeiro turma de licenciados pela Faculdade de Filosofia, Ciêncas e Letras da Universidade de Saô Paulo* (1937 sausio 25); dabartinėms Brazilijos vystymosi problemoms pritaikytas įvaizdis pateiktas leidinyje *Relatorio do Grupo de Trabalho, Reforma Universitaria*. – Brasilia: Ministères de l'éducation et de la culture, du plan etc., 1968 rugpjūtis. Šie dokumentai yra dalis dosjė apie Brazilijos universitetus, kurį man maloniai perdavė Helena C. Chamlian ir Martha Ramos de Carvalho iš Saô Paulo universiteto; esu joms labai dėkingas.

[108] Dosjė prancūzų skaitytojui tapo prieinamas Miguel Abensouro iš *Collège de philosophie* dėka, žr.: *Philosophies de l'Université. L'idéalisme allemand et la question de l'université* (Schellingo, Fichtes, Schleiermacherio, Humboldto, Hegelio tekstai). – Payot, 1979.

daug aiškiau parodo Schleiermacherio planas; čia svarbų vaidmenį vaidina mus dominantis legitimacijos principas.

Humboldt aiškiai pareiškia, kad mokslas vadovaujasi savomis taisyklėmis, kad mokslinė institucija "gyvena ir be paliovos atsinaujina pati savaime, be kokių nors apribojimų ar apibrėžto galutinio tikslo". Bet jis priduria, jog universitetas savo dalykinę visumą – mokslą – turi panaudoti "tautos dvasiniam ir moraliniam auklėjimui"[109]. Kaipgi šią *Bildung* funkciją gali atlikti nešališkas, žinių siekiantis mokslinio tyrimo procesas? Ar valstybė, tauta, visa žmonija nėra abejingos "grynojo" žinojimo atžvilgiu? Humboldto nuomone, jas iš tikrųjų domina ne žinios, o "charakteris ir veiksmas".

Taigi ministro patarėjas susiduria su milžinišku konfliktu, kuris kiek primena Kanto kritikos atvertą žinojimo ir norėjimo skirtį, t.y. konfliktą tarp kalbinio žaidimo, sudaryto iš denotacijų, kurios remiasi tik tiesos kriterijumi, ir kalbinio žaidimo, reguliuojančio etinę, socialinę ir politinę praktiką ir būtinai sudaryto iš sprendimų ir pareigų, kitaip tariant, iš pasakymų, kurie labiau turi atitikti teisingumo, o ne tiesos kriterijų, ir kurie, vadinasi, galų gale nebesiremia moksliniu žinojimu.

Tačiau šių dviejų diskursų grupių suvienijimas yra

[109] "Über die innere und äusssere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin", in *Wilhelm von Humboldt*. – Frankfurt, 1957, p. 126.

būtinas siekiant Humboldto projekte numatyto *Bildung*, kurio esmė – ne tik suteikti individui žinių, bet ir auklėti visiškai legitimuotą visuomenės bei žinojimo subjektą. Taigi Humboldt pradeda šnekėti apie Dvasią (kurią Fichte dar vadino Gyvenimu), tuo siekdamas trijų tikslų arba, tiksliau sakant, trejopo, bet vieno tikslo: "viską kildinti iš vieno pradinio principo" (jį atitinka mokslinė veikla), "viską lyginti su idealu" (to laikomasi etikoje ir socialinėje praktikoje); "šį principą ir šį idealą sujungti viena Idėja" (tai garantuoja dviejų kelių – tikrų [*vraies*] priežasčių ieškojimo mokslinėje veikloje ir teisingų [*justes*] tikslų siekimo moraliniame bei politiniame gyvenime – sutapimą). Tokia aukščiausia sintezės pakopa sudaro legitimuotą subjektą.

Humboldt tarp kitko priduria, jog šis trejopas tikslas iš prigimties būdingas "vokiečių tautos intelektualiniam charakteriui"[110]. Tai yra nuolaida (gana diskretiška) pirmajam pasakojimui, teigiančiam, kad žinojimo subjektas yra liaudis. Tačiau iš tikrųjų ši idėja yra labai svetima vokiečių idealistų pasiūlytam žinojimą legitimuojančiam pasakojimui. Tai rodo Schleiermacherio, Humboldto ir netgi Hegelio nepasitikėjimas valstybe. Schleiermacher bijo siauro nacionalizmo, protekcionizmo, utilitarizmo, pozityvizmo, kurie pasireiškia viešajai valdžiai sprendžiant mokslo reikalus, nes

[110] *Ibid.*, p. 128.

mokslo principas nėra jos sudedamoji dalis. Žinojimo subjektas yra ne liaudis, o spekuliatyvi dvasia. Jis įsikūnija ne Valstybėje, kaip Prancūzijoje po Revoliucijos, o Sistemoje. Legitimacijos kalbinis žaidimas čia yra filosofinio, o ne valstybinio-politinio pobūdžio.

"Atskleisti žinių visumą ir išdėstyti viso žinojimo principus ir pagrindus" yra didžioji universitetų paskirtis, nes "nėra mokslinės-kūrybinės galios be spekuliatyvinės dvasios"[111]. Spekuliatyvumu čia vadinamas mokslinį diskursą legitimuojantis diskursas. Mokyklų veikla yra funkcionalaus, universitetų – spekuliatyvaus (t.y. filosofinio) pobūdžio[112]. Ši filosofija turi atkurti atskirų mokslinių disciplinų žinių, išbarstytų po laboratorijas ir ikiuniversitetinio švietimo įstaigas, vienovę; tai galima padaryti tik kalbiniu žaidimu susiejant jas kaip atitinkamas dvasios tapsmo stadijas, taigi panaudojant naraciją ar, verčiau, netgi racionalią metanaraciją. Hegel *Enciklopedijoje* (1817-1827) stengiasi realizuoti šį totalizacijos projektą, jau anksčiau Fichtes ir Schellingo darbuose pateiktą Sistemos pavidalu.

Štai šiame Gyvenimo, kuris kartu yra ir Subjektas,

[111] Schleiermacher F. "Gelegentliche Gedenken über Universitäten in deutschen Sinn, nebst einen Anhang über eine neu zu errichtende" (1808), in Sprenger E. *Fichte, Schleiermacher, Steffens über des Wessen der Universität.* – Leipzig, 1910, p. 126-127.

[112] "Yra visuotinai pripažinta, kad filosofijos mokymas yra visos universitetinės veiklos pagrindas" (*ibid.*, p. 128).

vystymosi mechanizme akivaizdus naratyvinio žinojimo sugrįžimas. Atsiranda universali dvasios "istorija", dvasia yra "gyvenimas", ir šis "gyvenimas" pats save pateikia ir formuluoja, empiriniams mokslams sistemingai pažįstant visas jo formas. Vokiškojo idealizmo enciklopediją sudaro šio subjekto-gyvenimo "istorijos" naracija. Bet tai jau yra metapasakojimas, nes pasakotoju čia negali būti nei liaudis, varžoma specifinio pozityvumo, būdingo jos tradiciniams žinojimams, nei mokslininkų, kurių galimybes riboja siauri profesionalumo rėmai, kolektyvas.

Pasakotoju gali būti tik metasubjektas, kuris formuluoja tiek empirinių mokslų diskurso, tiek tiesiogiai susijusių su liaudiškomis kultūromis institucijų legitimuotumą. Šis metasubjektas, išsakydamas tų diskursų bendrą pagrindą, kartu įgyvendina jų implicitinį tikslą. Šis metasubjektas glūdi spekuliatyviame universitete. Pozityvus mokslas ir liaudis tėra tik netašyta to metasubjekto forma. Liaudis nacionalinėje valstybėje gali tinkamai išreikšti save tik per spekuliatyvinį žinojimą.

Čia būtina plačiau pakalbėti apie tą filosofiją, kuri ir legitimavo Berlyno universiteto įkūrimą, ir turėjo būti šio universiteto bei to meto žinojimo vystymosi varikliu. Kaip jau sakyta, šio universiteto organizacinio modelio buvo laikomasi, kuriant arba reformuojant daugelio šalių (pradedant JAV) aukštojo mokslo sistemą XIX ir XX

amžiuje[113]. Bet svarbiausia yra tai, kad ši filosofija, gyvybinga iki šiol, ypač universitetiniuose sluoksniuose[114], siūlo labai patrauklų žinojimo legitimacijos problemos sprendimą.

Tyrinėjimui ir žinių skleidimui įteisinti nevartojamas naudingumo principas. Nėra net minties, kad mokslas turi tarnauti valstybės ir/arba pilietinės visuomenės interesams. Nepaisoma humanistinio principo, kuris teigia, kad kartu su žinojimu žmonija įgauna orumo ir atranda laisvę. Vokiškasis idealizmas vėl grįžta prie metaprincipo, pagrindžiančio kartu ir žinių, ir visuomenės, ir valstybės vystymąsi (šis vystymasis realizuoja Subjekto "gyvenimą", Fichte's vadinamą "dieviškuoju Gyvenimu", o Hegelio – "dvasios Gyvenimu"). Tokiu atveju žinojimas pats save legitimuoja ir tik jis gali pasakyti, kas yra valstybė ir kas yra visuomenė[115]. Bet tokį vaidmenį jis gali atlikti tik perėjęs į kitą lygmenį, kai jis nebėra tik savo referento (gamtos, visuomenės, valstybės etc.) pozityvių žinių visuma, o tampa šių

[113] Šitokio kopijavimo metu atsirandančius prieštaravimus analizuoja A. Touraine knygoje *Université et societé aux Etats-Unis*. – Seuil, 1972, p. 32-40.

[114] Jos įtaka jaučiama netgi R. Nisbeto knygos *The Degradation of the Academic Dogma : The University in America, 1945-1970*. – London: Heinemann, 1971, išvadų skyriuje. Autorius yra California universiteto (Riverside) profesorius.

[115] Žr. Hegel G. W. *Philosophie des Rechts* (1821); taip pat *Principes de la philosophie du droit*, vertė Kaan. – Gallimard, 1940.

žinojimų žinojimu, t.y. tampa spekuliatyvus. Gyvenimo ir Dvasios pavadinimais žinojimas įvardija pats save.

Vienas stebinantis spekuliatyvinio mechanizmo padarinys yra tai, kad jis nagrinėja visus žinių (apie visus įmanomus referentus) įgijimo diskursus ne jų tiesioginės tiesos reikšmės požiūriu, o įvertindamas jų vietą Dvasios arba Gyvenimo take [*parcours*], arba, jei norite, vietą spekuliatyvinio diskurso Enciklopedijoje. Jis šiuos diskursus pateikia pats sau atskleisdamas, ką jis žino, t.y. atskleisdamas pats save. Šiame kontekste teisingas [*vrai*] žinojimas visuomet yra netiesioginis, susidedantis iš atpasakotų pasakymų, kurie yra įtraukti į subjekto, garantuojančio jų legitimuotumą, metapasakojimą.

Tą patį galima pasakyti apie visų rūšių diskursus, net jeigu jie nesusiję su pažinimu kaip teisės ir valstybės diskursai. Šiuolaikinės hermeneutikos diskursas[116] remiasi kaip tik šia prielaida, kuri patvirtina, jog yra prasmė, kurią galima pažinti, ir tokiu būdu legitimuoja istoriją (ypač žinių įgijimo istoriją). Pasakymai traktuojami kaip savęs pačių autonimai[117] ir įjungiami į tam tikrą judėjimą, kuriame, kaip manoma, jie gimdo vienas

[116]Žr. Ricoeur P. *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique.* – Seuil, 1969. Gadamer H. *Wahrheit und Methode.* – Tübingen: Mohr, 2-oji redakcija, 1965, taip pat *Vérité et méthode.* – Seuil, 1976.

[117]Imkime du pasakymus: 1) *Pasirodė Mėnulis;* 2) *Pasakymas "pasirodė Mėnulis" yra denotatyvinis pasakymas.* Sakoma, kad antruoju atveju sintagma *"pasirodė Mėnulis"* yra pirmojo pasakymo autonimas. Žr. Rey-Debove J. *Le métalangage.* – Le Robert, 1978, 4 dalis.

kitą: tokios yra spekuliatyvinio kalbinio žaidimo taisyklės. Universitetas, kaip liudija pats pavadinimas, yra ypatinga šio žaidimo institucija.

Bet, kaip buvo sakyta, legitimacijos problema gali būti sprendžiama ir kitu būdu. Tik reikėtų pabrėžti skirtumą: šiandien, kai žinojimas nebėra stabilus ir suiro jo spekuliatyvinė vienovė, ta pirmoji legitimavimo versija įgavo naujų jėgų.

Ši versija teigia, kad žinojimas pats savęs neįteisina, jo neįteisina nė subjektas, kuris formuojasi realizuodamas savo pažinimo galimybes; žinojimą įteisina praktinis subjektas, t.y. žmonija. Ne žinojimo savilegitimacija, o laisvės savipagrindimas arba, jei norite, savivalda yra tas principas, kuris pažadina liaudį. Subjektas yra konkretus (arba tokiu laikomas), o jo epopėja yra išsilaisvinimas nuo visko, kas trukdo jam pačiam save valdyti. Įstatymai, kuriuos jis sukuria, laikomi teisingais ne todėl, kad jie sutampa su kokiais nors išorinės tikrovės [dėsniais], bet todėl, kad pagal konstituciją įstatymų leidėjai yra kartu ir piliečiai, paklūstantys šiems įstatymams. Taigi piliečių valia, kad įstatymas taptų teisingumu, sutampa su įstatymų leidėjų valia, kad teisingumas taptų įstatymu.

Aišku, toks legitimacijos būdas, besiremiantis valios autonomija[118], teikia pirmenybę visiškai kitokiam

[118] Čia laikomasi principo, kuris, bent jau transcendentalinės etikos srityje,

kalbiniam žaidimui, kurį Kant vadino imperatyvu, o šių laikų autoriai – preskriptyvu (nurodymu). Nėra svarbu (arba ne tik svarbu) legitimuoti denotatyvinius pasakymus, besiremiančius tiesos kriterijumi, pavyzdžiui: *Žemė sukasi aplink saulę*, svarbu yra įteisinti preskriptyvinius pasakymus, besiremiančius teisingumo samprata, pavyzdžiui: *Reikia sugriauti Kartaginą* arba *Minimali alga turi būti x frankų*. Šiame kontekste pozityvaus žinojimo vaidmuo apsiriboja tik informacijos apie realybę, kurioje turi būti vykdomas nurodymas, teikimu praktiniam subjektui. Jis padeda subjektui apibrėžti vykdymo ribas, t.y. padeda išsiaiškinti, ką galima daryti. Bet pats vykdymas [*l'exécutoire*], t.y. tai, ką reikia daryti, nepriklauso žinojimo kompetencijai. Tai, kad veiksmas įmanomas, visai nereiškia, kad jis yra teisingas. Žinojimas jau nėra subjektas, jis pastarajam pavaldus; žinojimą legitimuoja tik tai (nors ši legitimacija yra labai svari), kad jis padeda moralumui tapti realybe.

Taip atsiranda santykis tarp žinojimo ir visuomenės bei jos valstybės, kuris iš principo yra santykis tarp priemonės ir tikslo. Tačiau mokslininkai privalo dalyvauti

yra kantiškos kilmės: žr. *Praktinio proto kritiką*. Politinėje ir empirinės etikos srityse Kant yra atsargus: jeigu niekas negali tapti transcendentaliniu normatyviniu subjektu, teoriškai teisingiausia būtų susitaikyti su egzistuojančia valdžia. Žr., pavyzdžiui: "Antwort an der Frage : "Was ist "Aufklärung"?", (1784); taip pat "Qu'est-ce que les Lumières?", vertė Piobetta, žr. knygoje I. Kant *La philosophie de l'histoire*. – Aubier, 1943.

tik tada, kai jiems atrodo, kad valstybės politika – jos nurodymų visuma – atitinka teisingumo reikalavimus. Kaip visuomenės nariai, jie gali atmesti valstybės nurodymus, jeigu nustato, kad ji prastai reprezentuoja tos visuomenės interesus. Šis legitimacijos tipas suteikia mokslininkams, kaip praktiškiems žmonėms, autoritetą atsisakyti teikti mokslinę paramą tai politinei valdžiai, kurią jie pripažįsta neteisinga, kitaip sakant, kuri nėra paremta realia autonomija. Jie netgi gali panaudoti savo mokslą tam, kad parodytų, jog ši autonomija iš tikrųjų nėra įgyvendinta visuomenėje ir valstybėje. Taip vėl pasireiškia kritinė žinojimo funkcija. Bet vis vien žinojimo legitimacija galų gale remiasi tuo, kad jis naudojamas praktinio subjekto – autonominio kolektyvo – tikslams[119].

Mano manymu, toks legitimacijos vaidmenų pasiskirstymas yra įdomus, nes čia, priešingai negu sistemos-subjekto teorijoje, daroma prielaida, kad neįmanoma

[119] Žr. Kant I., *cit. str.;* Habermas J. *Strukturwandel der Öffentlichkeit.* – Frankfurt: Luchterhand, 1962; taip pat *L'espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, vertė de Launay. – Payot, 1978. Terminai *public* ir *publicité* čia suprantami taip, kaip posakiuose: "paversti vieša [*publique*] privačią korespondenciją", "vieša [*public*] diskusija" etc. *Öffentlichkeit* principu vadovavosi daugelis mokslininkų grupių septintojo dešimtmečio pabaigoje, ypač judėjimas "Survivre", grupė "Scientists and Engineers for Social and Political Action" (JAV) ir grupė "British Society for Social Responsibility in Science" (DB).

suvienyti arba totalizuoti kalbinius žaidimus kokiame nors metadiskurse. Čia, atvirkščiai, pirmenybė atiduodama preskriptyviniams pasakymams, kuriuos pateikia praktinis subjektas; jie iš esmės yra nepriklausomi nuo mokslinių pasakymų, kurių funkcija apsiriboja tik informacijos teikimu minėtam subjektui.

Dvi pastabos:

1. Būtų lengva parodyti, jog marksizmas svyravo tarp dviejų čia aprašytų naratyvinės legitimacijos būdų. Universitetas – tai partija; liaudis arba žmonija – proletariatas; spekuliatyvinis idealizmas – dialektinis materializmas etc. Iš to gali kilti stalinizmas, specifiškai traktuojantis mokslus, kuriems telieka tik cituoti žygio į socializmą (čia jis Dvasios gyvenimo ekvivalentas) metapasakojimą. Kita vertus, remiantis antrąja versija, marksizmas gali virsti kritiniu žinojimu, teigiančiu, jog socializmo statyba yra autonominio subjekto konstravimas, o vienintelė mokslo paskirtis – pateikti empiriniam subjektui (proletariatui) priemones, su kurių pagalba galima būtų išsivaduoti iš susvetimėjimo ir priespaudos gniaužtų: maždaug tokia yra Frankfurto mokyklos pozicija.

2. Prakalbą, kurią Heidegger pasakė 1933 metų gegužės 27 dieną inauguracijos į Freiburgo universiteto

rektoriaus postą proga[120], galima pavadinti tamsia dėme legitimacijos istorijoje. Čia spekuliatyvinis mokslas tapo būties tyrimu. Vokiečių liaudžiai, kuri vadinama "istorine-dvasine liaudimi", esą "lemta" tirti būtį. Šitam subjektui būtina tarnauti trimis būdais: darbu, gynyba ir žinojimu. Universitetas pateikia šių trijų dalykų metažinojimą – mokslą. Taigi legitimuojama, kaip ir idealizme, pasinaudojant metadiskursu, kuris vadinamas mokslu (su tam tikromis ontologinėmis pretenzijomis). Tik šiuo atveju klausiama, o ne totalizuojama. Ir universitetas – metadiskurso buveinė – perteikia mokslą liaudžiai, kurios "istorinė misija"– įkūnyti jį darbu, gynyba ir žinojimu. Subjektas – liaudis – nevaduoja žmonijos, jo pašaukimas – įgyvendinti savo "tikrąjį dvasinį pasaulį", kuris yra "giliausia galia, išsauganti [liaudies] jėgas, kylančias iš žemės ir kraujo". Toks rasės ir darbo pasakojimo susijungimas su dvasios pasakojimu, siekiant legitimuoti žinojimą ir jo institucijas, yra dvigubai pragaištingas: pirma, jis yra teoriškai nenuoseklus, antra, vis dėlto jo pakako, kad politiniame kontekste šitai atsilieptų pražūtingu aidu.

[120] G. Granel ją išvertė į prancūzų kalbą, žr. *Annales de l'université de Toulouse-Le Mirail*. – Toulouse (1977 sausis) priede *Phi*.

# 10. DELEGITIMACIJA

Šiuolaikinėje visuomenėje ir kultūroje – t.y. postindustrinėje visuomenėje ir postmodernioje kultūroje[121] – žinojimo legitimacijos problema formuluojama kitaip. Dabar pamatiniu pasakojimu nebepasitikima – nesvarbu, kokiu būdu pasireiškia jo vienijančios tendencijos, t.y. ar jis yra spekuliatyvinis, ar išsilaisvinimo pasakojimas.

Šio pasakojimų nuosmukio priežastis galėtų būti po Antrojo pasaulinio karo suklestėjusios technikos ir technologijos, kai veikimo priemonės tapo svarbesnės už tikslus; tokia priežastis galėtų būti ir 1930-1960 metais

[121] Žr. 1 išnašą. Kai kurie moksliniai postmodernizmo aspektai buvo išvardyti Hassan I. "Culture, Indeterminacy, and Immanence: Margins of the (Postmodern) Age", *Humanities in Society* 1, (1978 žiema), p. 51-85.

Keyneso mokyklos koncepcijų nustelbtas, o dabar vėl suklestėjęs pažangusis liberalus kapitalizmas, kuris paneigė komunistinę alternatyvą ir suteikė vertės statusą individualiam prekių ir paslaugų vartojimui.

Bet šitaip ieškant priežasčių visada tenka nusivilti. Net sutikdami su viena iš šių hipotezių, mes dar turėtume smulkiau išsiaiškinti sutapimą tarp minėtų tendencijų ir spekuliatyvinių bei išsilaisvinimo pasakojimų vienijančios ir legitimuojančios jėgos nuosmukio.

Žinoma, yra akivaizdu, kad žinojimą gali stipriai paveikti tiek kapitalistinis atsinaujinimas bei suklestėjimas, tiek dezorientuojantis technikos vystymasis. Tačiau, norint suprasti, kaip šiuolaikinis mokslas galėjo būti toks jautrus šiam poveikiui gerokai anksčiau prieš jo veikimo pradžią, visų pirma reikėtų ieškoti "delegitimacijos"[122] ir nihilizmo daigų, slypinčių pamatiniuose XIX amžiaus pasakojimuose.

Pirmiausia spekuliatyvinio mechanizmo ryšiai su žinojimu yra tam tikra prasme dviprasmiški. Šis mechanizmas parodo, jog žinojimas yra vertas savo vardo tik tuomet, kai jis pats save pakartoja (save "iškelia", *hebt sich auf*), cituodamas savo paties pasakymus antrosios eilės diskurse (autonimijoje), kuris tuos pasakymus legitimuoja. Tai reiškia, kad denotatyvinis diskursas,

[122] Cl. Mueller vartoja posakį "a process of delegitimation" knygoje *The Politics of Communication, loc. cit.*, p. 164.

betarpiškai kalbėdamas apie referentą (gyvą organizmą, cheminę savybę, fizinį reiškinį etc.) iš tiesų nežino to, ką mano žinąs. Taigi pozityvusis mokslas nėra žinojimas, ir spekuliacija remiasi jo paneigimu. Todėl pačiame spekuliatyviniame hėgeliškajame pasakojime justi skeptiškumas pozityvių žinių atžvilgiu (pats Hegel tai pripažįsta)[123].

Mokslas, kuris nėra legitimuotas, nėra tikras mokslas; jei pasirodo, kad diskursas, turėjęs jį legitimuoti, priklauso, kaip ir "vulgarusis" pasakojimas, ikimokslinės eros žinojimui, toks mokslas nusirita iki to, kad virsta ideologija arba valdžios įrankiu. Ir tai būtinai įvyksta, kai tik šiam diskursui imamos taikyti mokslinio žaidimo taisyklės, kurias jis paskelbė negaliojančiomis dėl jų tariamo empiriškumo.

Štai, pavyzdžiui, spekuliatyvinis pasakymas: *mokslinis pasakymas yra žinojimas tada ir tiktai tada, kai jis dalyvauja universaliame kūrimosi procese*. Jo subjektui kyla klausimas: ar pats šis pasakymas yra žinojimas ta prasme, kuria jis pastarąjį apibrėžia? Šis pasakymas toks yra tik pats įsijungęs į universalų kūrimosi procesą. Ir jis tai gali padaryti. Pakanka tik tarti, kad toks procesas egzistuoja (Dvasios gyvenimas) ir kad toks pasakymas yra

[123] "Abejonės kelias (...), nevilties kelias (...) – skepticizmas" rašo Hegelis *Dvasios fenomenologijos* įvade, kalbėdamas apie spekuliatyvumo poveikį natūraliam žinojimui.

šio proceso išraiška. Tokia prielaida yra tiesiog būtina žaidžiant spekuliatyvinį kalbinį žaidimą. Antraip pati legitimacijos kalba nebūtų legitimuota ir tada kartu su mokslu paskęstų nonsense, bent jau taip teigia idealizmas.

Bet šiai prielaidai galima suteikti visai kitokią prasmę, kuri priartina mus prie postmodernios kultūros: remiantis anksčiau išdėstyta [kalbinių žaidimų] samprata galima teigti, kad ši prielaida apibrėžia grupę taisyklių, būtinų spekuliatyviniam žaidimui[124]. Tai suponuoja mintį, kad pirma, "pozityvūs" mokslai yra pagrindinė žinojimo diskurso forma, antra, mūsų supratimu šiam diskursui būdingos formalios ir aksiomatinės prielaidos, kurias jis nuolatos turi aiškiai pateikti. Tą patį tik kitais žodžiais sako Nietzsche, "europietiškąjį nihilizmą" kildindamas iš mąstymo, kuris mokslinį tiesos reikalavimą taiko pačiam reikalavimui[125].

Taip atsiranda perspektyvos idėja, kuri, bent šiuo aspektu, nėra labai svetima kalbinių žaidimų idėjai.

[124] Kad neperkraučiau teksto, šių taisyklių tyrinėjimą pateikiau kitoje studijoje [Žr. "Analyzing Speculative Discourse as Language-Game", *The Oxford Literary Review* 4, Nº 3 (1981), p. 59-67.]

[125] Nietzsche. "Der europäische Nihilismus" (ms N VII 3); "der Nihilism, ein normaler Zustand" (ms W II 1); "Kritik der Nihilism" (ms W VII 3); "zum Plane" (ms W II 1), žr. Nietzsches *Werke kritische Gesamtausgabe*, t. VII, 1 & 2 (1887-1889). – Berlin: de Gruyter, 1970. Šiuos tekstus komentavo K. Ryjik *Nietzsche, le manuscript de Lenzer Heide*, mašinr. – Département de philosophie, Université de Paris VIII (Vincennes).

Imama kalbėti apie delegitimacijos procesą, kurio varomoji jėga yra legitimuotumo reikalavimas. Mokslinio žinojimo "krizė", kurios apraiškų ima daugėti XIX amžiaus pabaigoje, kyla ne todėl, kad vystantis technikai ir plečiantis kapitalizmui netikėtai pradėjo daugėti mokslų. Krizę lėmė vidinė žinojimo legitimavimo principo erozija. Ši erozija plinta spekuliatyviniame žaidime, ji ardo enciklopedinį audinį ir leidžia išsilaisvinti mokslams, kurių kiekvienas anksčiau šiame audinyje turėdavo savo apibrėžtą vietą.

Kartu tampa ginčytinos klasikinės skirtingų mokslinių sričių ribos: dingsta ištisos disciplinos, griūva senosios sienos ir jų vietoje įkuriamos naujos mokslo sritys. Spekuliatyvinė žinių hierarchija užleidžia vietą imanentiniam ir taip sakant "horizontaliam" tyrinėjimų, kurių ribos nuolat kinta, tinklui. Senieji "fakultetai" virsta įvairių rūšių institutais ir fondais, universitetai praranda savo spekuliatyvinės legitimacijos funkciją. Netekę atsakomybės už tyrinėjimo darbą, kurį nuslopino spekuliatyvinis pasakojimas, jie pasitenkina tuo, kad perteikia jau aprobuotus žinojimus studentams ir su didaktikos pagalba rengia ne tiek mokslininkus, kiek mokytojus. Štai tokią universitetų būklę piešia ir pasmerkia Nietzsche[126].

[126] "Sur l'avenir de nos établissements d'enseignement" (1872), vertė Backès, žr. Nietzsche F. *Ecrits posthumes* 1870-1873. – Gallimard, 1975.

Kitõs legitimuojančios procedūros, t. y. išsilaisvinimo mechanizmo, kylančio iš *Aufklärung*, polinkis į eroziją yra ne mažesnis už minėtą spekuliatyvinio diskurso polinkį. Tik jis pasireiškia kitu aspektu. Čia mokslo legitimuotumas, t.y. tiesa, remiasi etinėje, socialinėje ir politinėje veikloje dalyvaujančių pašnekovų autonomija. Mes matėme, kad taip legitimuojant tuoj atsiranda problemų: kognityvinę vertę turintis denotatyvinis pasakymas ir praktinę vertę turintis preskriptyvinis pasakymas skiriasi jų tinkamumu [įvairioms sritims], vadinasi tarp jų esama kompetencijų skirtumo. Nėra jokių įrodymų, kad tuo atveju, kai pasakymas, aprašantis tikrovę, atitinka tiesą, preskriptyvinis pasakymas (kurio būtinai reikėtų, norint modifikuoti tą tikrovę) bus teisingas.

Pakalbėkime, pavyzdžiui, apie uždarytas duris. Pasakymai *Durys yra uždarytos* ir *Atidarykite duris* teiginių logikos prasme nėra nuosekliai susiję: pirmasis nebūtinai implikuoja antrąjį. Jie paklūsta dviejų autonomiškų grupių taisyklėms, kurios tinkamumą [*pertinence*], taigi ir kompetenciją, apibrėžia skirtingai. Šitoks mąstymo skirstymas į kognityvinį, arba teorinį, ir praktinį mąstymus kelia abejonių mokslinio diskurso legitimuotumu. Tai vyksta netiesiogiai, pateikiant šį diskursą kaip kalbinį žaidimą su specifinėmis taisyklėmis (tokio žaidimo apriorines pažinimo sąlygas pirmasis bandė aprašyti Kant), neturintį jokio polinkio reglamentuoti praktinės

veiklos (nei, beje, estetinio) žaidimo. Taigi mokslinis žaidimas yra sulygintas su kitais žaidimais.

Ši "delegitimacija", taikant ją net nežymiu mastu ir išplėtus jos veikimo sferą (kaip tai darė, kiekvienas savaip, Wittgenstein ir Martin Buber bei Emmanuel Lévinas[127]), atveria kelią svarbiai postmodernaus mąstymo krypčiai: mokslas žaidžia savo nuosavą žaidimą ir negali legitimuoti kitų kalbinių žaidimų. Pavyzdžiui, jis to negali padaryti su preskriptyviniu žaidimu. Tačiau svarbiausia yra tai, kad jis, priešingai, negu suponavo spekuliatyvinis mąstymas, negali legitimuoti pats savęs.

Šitaip skaidantis kalbiniams žaidimams, pats socialinis subjektas tarytum ištirpsta. Socialinis saitas yra kalbinio pobūdžio, bet jis nėra vientisas. Jo audinyje kaip raštai susipina bent dviejų rūšių (iš tikrųjų daug daugiau) kalbiniai žaidimai su savo specifinėmis taisyklėmis. Wittgenstein rašo: "Mūsų kalba panaši į seną miestą: tai gatvelių ir kiemų, senų ir naujų pastatų, namų su įvairių epochų žymėmis labirintas, kurį supa daugybė priemiesčių su tiesiomis, kaip linijos gatvėmis, su

[127] Buber M. *Ich und Du*. – Berlin: Schocken, 1923; id., *Dialogisches Leben*. – Zürich: Müller, 1947. Lévinas E. *Totalité et infini*. – La Haye: Nijhoff, 1961; id., "Martin Buber und die Erkenntnistheorie (1958)", in *Philosophen des 20. Jahrhunderts*. – Stuttgart: Kohlhammer, 1963; taip pat "Martin Buber et la théorie de la connaissance", in *Noms propres*. – Montpellier: Fata Morgana, 1976.

vienodais namais"[128]. Ir norėdamas akivaizdžiau parodyti, kad neįmanoma pritaikyti vienijančio totalizuojančio principo (t.y. žinojimo metasdiskursu paremtos sintezės), jis, kalbėdamas apie kalbos "miestą", pasinaudoja senu sorito paradoksu. Jis klausia: "Kiek namų ir kiek gatvių reikia, kad miestas taptų miestu?"[129].

Naujos kalbos papildo senąsias, taip formuojasi seno miesto priemiesčiai: "cheminis simbolizmas, diferencialinio skaičiavimo sistema"[130]. Dabar, po 35-rių metų, mes galime dar pridurti: programavimo kalbos, žaidimų teorijos matricos, naujo muzikinio rašto sistemos, nedenotatyvinių logikų fiksavimo formos (laiko, deontinė ir modalinė logikos), genetinio kodo kalba, fonologinių struktūrų ženklai etc.

Visa ši kalbų gausybė gali nuteikti pesimistiškai – juk nėra nė vieno žmogaus, kuris mokėtų visas šias kalbas, jos neturi universalios metakalbos, čia žlunga sistemos-subjekto kūrimo projektas, o išsilaisvinimo projektas nebeturi nieko bendro su mokslu, mes įklimpę į vienos ar kitos mokslo disciplinos pozityvizmą, mokyti išminčiai virto mokslininkais, susmulkėję tyrinėjimo uždaviniai virto dalinėmis užduotimis, kurių visų negali

[128] *Philosophische Untersuchungen, loc. cit.,* § 18.

[129] *Ibid.*

[130] *Ibid.*

atlikti vienas žmogus[131]; spekuliatyvinei arba humanitarinei filosofijai savo ruožtu lieka tik atsisakyti legitimacijos funkcijų[132]. Tai paaiškina ir tą filosofijos krizę, kuri kyla, kai ji manosi dar atliekanti šias funkcijas, ir tą filosofijos redukciją iki loginių sistemų ar idėjų istorijos studijų, kai ji, būdama realistiška, šių funkcijų atsisako[133].

Toks pesimizmas buvo apėmęs Vieną šimtmečio pradžioje: jo įtakoje subrendo menininkai – Musil, Kraus, Hofmannsthal, Loos, Schönberg, Broch, taip pat filosofai

[131] Žr., pavyzdžiui, "La taylorisation de la recherche", in *(Auto) critique de la science, loc. cit.*, p. 291-293. Ir ypač D. J. de Solla Price (*Little Science, Big Science.* – N. Y.: Columbia U.P., 1963), kuris pabrėžia skilimą tarp produktyvių tyrinėtojų mažumos (jie pasižymi publikacijų gausa) ir menkai produktyvių tyrinėtojų daugumos. Pastarųjų skaičius didėja kvadratu, palyginti su pirmaisiais; tad produktyvių tyrinėtojų labai padaugėja tik kas dvidešimt metų. Price daro išvadą, kad sociologiniu požiūriu mokslininkų bendruomenė yra *nedemokratiška* (p. 59) ir kad "iškilus mokslininkas" visu šimtmečiu pralenkia "minimalų mokslininką" (p. 56).

[132] Žr. Desanti J. T. "Sur le rapport traditionnel des sciences et de la philosophie", in *La philosophie silencieuse; ou critique des philosophies de la science.* – Seuil, 1975.

[133] Šiuo požiūriu universitetinės filosofijos virtimas vienu iš daugelio humanitarinių mokslų yra reikšmingas ne tik (ir ne tiek) profesine prasme. Nemanau, kad filosofija, kaip legitimacijos įrankis, yra pasmerkta; bet visiškai įmanoma, kad filosofija galės atlikti legitimacijos funkciją (arba bent ją tobulinti) tiktai pertvarkiusi savo ryšius su universitetine institucija. Šia tema žr. *Projet d'un institut polytechnique de philosophie*: – Département de philosophie, Université de Paris VIII (Vincennes), 1979, *Préambule*.

Mach ir Wittgenstein[134]. Ši karta, kiek tai buvo įmanoma, skleidė delegitimacijos sąmonę ir buvo atsakingi už teorinį ir meninį šios sąmonės pagrindimą. Šiandien galima drąsiai sakyti, kad šis gedulo darbas jau baigtas. Nėra reikalo pradėti vėl viską iš naujo. Wittgensteino stiprybė pasireiškė tuo, kad jis nesišliejo prie pozityvizmo, kurį propagavo Vienos ratelis[135], o savo kalbinių žaidimų tyrinėjimuose numatė kitokio pobūdžio, nesiremiančios performatyvumu legitimacijos galimybę. Kaip tik su ja susiduria postmodernusis pasaulis. Dauguma žmonių nebejaučia nostalgijos dėl prarasto pasakojimo. Tai jokiu būdu nereiškia, kad jie grimsta į barbarybę. Nuo jos apsaugo tai, kad šiuolaikiniai žmonės žino, jog legitimuoti gali tik jų praktinė kalbinė veikla ir komunikaciniai santykiai [*interaction*]. Mokslas, "besišypsantis į barzdą" visų kitų tikėjimų atžvilgiu, atskleidė jiems atšiaurų realizmo asketizmą[136].

[134] Žr. Janik A. & Toulmin St. *Wittgenstein's Vienna*. – N. Y.: Simon & Schuster, 1973. "Vienne début d'un siècle", in *Critique*, sud. J. Piel, p. 339-340 (1975 rugpjūtis-rugsėjis).

[135] Žr. Habermas J. "Dogmatismus, Vernunft und Entscheidung. Zur Theorie und Praxis in der verwissenschaftlichen Zivilisation", in *Theorie und Praxis* (Neuausgabe)– Frankfurt: Luchterhand, 1971, p. 86.

[136] "Mokslas šypsosi į barzdą" yra vieno iš Musilio knygos *Žmogus be savybių* skyrių pavadinimas; jį citavo ir komentavo J. Bouveresse "La problématique du sujet...", *loc. cit.*

## 11. TYRINĖJIMAS IR JO LEGITIMACIJA REMIANTIS PERFORMATYVUMU

Grįžkime prie mokslo ir visų pirma panagrinėkime tyrinėjimo pragmatiką. Šiandien jos pagrindiniai mechanizmai patiria dvi svarbias modifikacijas: pirma, argumentacija tampa turiningesnė, antra, įrodymų pateikimo procesas tampa sudėtingesnis.

Iš pradžių Aristotelis, po to Descartes, John Stuart Mill ir kiti bandė nustatyti taisykles, kuriomis remiantis denotatyvinės reikšmės pasakymas galėtų gauti adresanto pritarimą[137]. Mokslinis tyrinėjimas nelabai kreipia dėmesio į šiuos metodus. Kaip jau buvo sakyta, jis gali

[137] Žr. Aristotelis. *Analitikos* (apie 330 m. p. K.), Descartes. *Regulae ad directionem ingenii* (apie 1628) ir *Principes de la philosophie* (1644), John Stuart Mill. *System of Logic* (1843).

vartoti (ir vartoja) kalbas, kurių demonstracinės [*demonstratives*] ypatybės, regis, yra iššūkis klasikiniam mąstymui. Bachelard sudarė tų ypatybių sąrašą, bet jis jau nebėra išsamus[138].

Vis dėlto šios kalbos nevartojamos bet kaip. Laikomasi vienos sąlygos, kurią galima būtų pavadinti pragmatine: kiekviena [kalba] suformuluoja savąsias taisykles ir prašo adresatą jų laikytis. Siekiant įvykdyti šią sąlygą, įsivedama tam tikra aksiomatika: ją sudaro simbolių, kuriuos vartos ši kalba, apibrėžimas, taip pat tokio kalbinės išraiškos pavidalo, kuris daro ją priimtina (gerai suformuluoti pasakymai), aprašymas ir operacijos, kurios gali būti atliktos su šiais pasakymais – t.y. aksiomos siauresniąja prasme[139].

Bet kaip sužinoti, koks turėtų būti (ar yra) aksiomatikos turinys? Aukščiau išvardinti faktoriai yra formalūs. Turi egzistuoti metakalba, nustatanti, ar tam tikra kalba atitinka formalios aksiomatikos sąlygas; ši metakalba yra logika.

Čia reikėtų patikslinti. Yra tokių, kurie pirma nustato aksiomatiką, o po to ja naudojasi, kurdami pasakymus,

[138] Bachelard G. *Le rationalisme appliqué.* – PUF, 1949; Serres M. "La réforme et les sept péchés", *L'Arc* 42 (numeris, skirtas Bachelard'ui), 1970.

[139] Hilbert D. *Grundlagen der Geometrie,* 1899; Bourbaki N. "L'architecture des mathématiques", in *Les grands courants de la pensée mathematique*, sud. Le Lionnais. – Hermann, 1948; Blanché R. *L'axiomatique.* – PUF, 1955.

kurie jai tinka; mokslininkas, priešingai, pirma išsiaiškina faktus ir juos išreiškia pasakymais, o tik po to bando atrasti tą kalbą, kuria konstruojami šie pasakymai, t.y. aksiomatiką – bet tai nėra loginė, o tik empirinė alternatyva. Ji, žinoma, yra svarbi tiek tyrinėtojui, tiek filosofui, tačiau abiem atvejais iškyla ta pati pasakymų pripažinimo teisėtais problema[140].

Legitimacijai tinkamesnis būtų toks klausimas: kokiais kriterijais remdamasis logikas apibrėžia savybes, kurios būtinos aksiomatikai? Ar egzistuoja mokslinės kalbos modelis? Ar šis modelis yra vienintelis? Ar įmanoma jį verifikuoti? Formalios sistemos sintaksė[141] turi turėti tokias pagrindines savybes: neprieštaringumą – prieštaringoje sistemoje galėtų, pavyzdžiui, šalia vienas kito egzistuoti teiginys ir jo neiginys; sintaksinį pilnumą [*complétude syntaxique*] – pridėjus dar nors vieną aksiomą, sistema netektų neprieštaringumo; išsprendžiamumą [*décidabilité*] – turi būti efektyvus būdas, padedantis nustatyti, kuris sakinys priklauso sistemai; jos aksiomos turi būti nepriklausomos viena nuo kitos. Tačiau Gödel įtikinamai parodė, jog aritmetinėje sistemoje egzistuoja teiginys, kurio ši sistema negali nei patvirtinti, nei paneigti; taigi galima

[140] Žr. Blanché, *op. cit.*, V skyrius.

[141] Čia remiuosi Martin R. *Logique contemporaine et formalisation*. – PUF, 1964, p. 33-41 ir 122 sq.

daryti išvadą, kad aritmetinė sistema neatitinka sistemos pilnumo sąlygos[142].

Kadangi šią [aritmetinės sistemos] savybę galima apibendrinti, reikia pripažinti, kad visos formalios sistemos turi vidinių apribojimų[143]. Tie apribojimai reiškia, kad logiko vartojama metakalba, kuria aprašoma dirbtinė kalba (aksiomatika), yra "natūrali kalba" arba "kasdieninė kalba"; ji yra universali, į ją galima išversti visas kitas kalbas; bet ji nėra neprieštaringa – todėl gali atsirasti paradoksų[144].

Turint tai omenyje, žinojimo legitimacijos problemą reikia formuluoti visai kitaip. Sakant, kad denotatyvinio pobūdžio pasakymas atitinka tiesą, daroma prielaida, jog jau yra suformuluota aksiomatinė sistema, kurioje jį galima tikrinti ir pagrįsti, be to, jog ta sistema yra žinoma pašnekovams ir juos, kiek tik galima, formaliai patenkina. Šia dvasia persunkta, pavyzdžiui,

[142] Gödel K. "Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme", *Monatschrift für Mathematik und Physik* 38 (1931). Nežinančiam Gödelio teoremos praverstų supaprastintas jos pateikimas Lacombe D. "Les idées actuelles sur la structure des mathématiques", in *Notion de structure et structure de la connaissance* (įvairūs autoriai). – Albin-Michel, 1957, p. 39-160.

[143] Ladrière J. *Les limitations internes des formalismes*. – Louvain & Paris, 1957.

[144] Tarski A. *Logique, sémantique, métamathématique* I. – Armand-Colin, 1972. Desclès J. P. & Guentcheva-Desclès Z. "Métalangue, métalangage, métalinguistique", in *Documents de travail 60-61*. – Università di Urbino (1977 sausis-vasaris).

Bourbaki grupės matematika[145]. Analogišką formulę galima pritaikyti ir kitiems mokslams: tam, kad jie būtų laikomi "mokslais", jiems reikalinga kalba, kurios taisyklės negali būti įrodytos – jos grindžiamos tik ekspertų konsensu. Šios taisyklės (bent kai kurios) turi prašymų formą. Prašymas yra preskripcijos (nurodymo) modalumas.

Taigi argumentacijos, kuri reikalinga, kad pasakymas būtų pripažintas moksliniu, pobūdis priklauso nuo "išankstinio" tokios argumentacijos metodus apibrėžiančių taisyklių nustatymo (jos nuolatos atnaujinamos, remiantis rekursyvumo principu). Iš to kyla dvi svarbios mokslinio žinojimo ypatybės: jo metodų lankstumas, t.y. kalbų įvairovė, ir pragmatinis jo žaidimo pobūdis, kai jame daromų "ėjimų" (naujų teiginių) pripažinimas priklauso nuo dalyvių susitarimo. Todėl išsiskiria dvi žinojimo "progreso" rūšys: viena, kai atliekamas naujas ėjimas (įvedama nauja argumentacija), laikantis senųjų taisyklių; antra, kai išrandamos naujos taisyklės ir faktiškai keičiamas pats žaidimas[146].

Aiškiai matyti, kad šie reiškiniai sutampa su dideliu pasikeitimu pačioje "proto" sampratoje. Universalios

[145] *Les éléments des mathématiques*. – Hermann, 1940 sq. Šio darbo tolimųjų ištakų reikėtų ieškoti pirmuosiuose bandymuose įrodyti kai kuriuos Euklido geometrijos "postulatus". Žr. Brunschvicg L. *Les étapes de la philosophie mathématique*. – PUF, 3-oji red., 1947.

[146] Kuhn Th. *The Structure..., loc. cit.*

metakalbos principą pakeitė formalių ir aksiomatinių sistemų, gebančių argumentuotai paremti denotatyvinius pasakymus, įvairovės principas; šias sistemas aprašo universali, tačiau prieštaringa metakalba. Tai, ką klasikinio ir modernaus mokslo žinojimas laikė paradoksu arba net paralogizmu, minėtų sistemų žinojimui tampa įtikėtina ir gauna ekspertų bendruomenės pritarimą[147]. Prie šios mąstymo krypties galima būtų priskirti ir šioje knygoje naudojamą kalbinių žaidimų metodą.

Antras svarbus tyrinėjimo aspektas – įrodymų pateikimas – nukreipia mus visai kita linkme. Iš esmės tai yra argumentacijos proceso dalis, proceso, kurio tikslas – užtikrinti naujo pasakymo pripažinimą (pavyzdžiui, juridinės retorikos atveju, kai teismo salėje pakviečiamas liudininkas arba pateikiamas daiktinis įrodymas[148]). Bet čia iškyla specifinė problema: ginčijantis mokslininkams, pakviečiamas kaip "liudininkas" ir cituojamas *referentas* ("realybė").

Jau buvo sakyta, kad įrodymų pateikimas turi savų problemų: reikia įrodyti įrodymus. Galima bandyti paskelbti įrodymų būdus, kad kiti mokslininkai galėtų

[147] Loginių-matematinių paradoksų klasifikaciją galima rasti F. P. Ramsey knygoje *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*. – N. Y.: Harcourt, Brace & Co., 1931.

[148] Žr. Aristotelis. *Retorika* II, 1393 a sq.

patikrinti juos, patys pakartodami tuos pačius veiksmus. Tačiau, norint pateikti įrodymą, vis vien reikia konstatuoti faktą. Bet kas tai yra fakto konstatavimas? Fakto fiksavimas akimi, ausimi, kitais jutimo organais[149]? Jutimai klysta, jų spektras ir skiriamoji geba yra riboti.

Štai čia panaudojama technika. Iš pradžių tai buvo lyg žmogaus organų ir fiziologinių sistemų pakaitalas, teikiantis duomenis arba veikiantis aplinką[150]. Technika paklūsta veikimo optimizavimo principui: didinamas *output* (nauja informacija ir patobulinimai), mažinamas *input* (sunaudojama energija)[151]. Taigi čia veikia žaidimai, kurie įvertinami ne tiesos, teisingumo, grožio etc., o efektyvumo kriterijumi: techninis "ėjimas" yra "geras" tada, kai jis veikia geriau ir/arba išeikvoja mažiau negu kitas ėjimas.

Taip apibrėžti techninę kompetenciją imta palyginti neseniai. Ilgą laiką išradimai buvo padaromi atsitiktinai, aklai ieškant, jie buvo labiau (arba ne mažiau) menų (gr. *technē*) negu žinojimo sfera: pavyzdžiui, klasikinio

[149] Tai yra liudijimo ir kartu istorinio šaltinio problema: kada faktas tampa žinomu – ar iš nuogirdų, ar *de visu*? Herodotas pirmasis pradėjo tai skirti. Žr. Hartog Fr. "*Hérodote rapsode et arpenteur*", *Hérodote* 9 (1977 gruodis), p. 56-65.

[150] Gehlen A. "Die Technik in der Sichtweise der Anthropologie", in *Anthropologische Forschung*. – Hamburg, 1961.

[151] Leroi-Gourhan A. "Milieu et techniques". – Albin-Michel, 1945; id., *Le geste et la parole I, Technique et langage*. – Albin-Michel, 1964.

periodo graikai glaudžiai nesiejo žinojimo su technika[152]. XVI ir XVII amžiaus "perspektyvistų" darbai vis dar remiasi smalsumu ir menine išmone[153]. Taip tęsiasi iki XVIII amžiaus pabaigos[154]. Dar ir mūsų dienomis esama "laukinių" technikos išradimų būdų, kurie kartais beveik panašūs į "meistravimą" [*bricolage*] ir atkakliai nesilaiko mokslinės argumentacijos imperatyvų[155].

Tačiau mokslinio žinojimo pragmatikai pamažu išstumiant žinojimus, pagrįstus tradicija ar apreiškimu, vis reikalingesni tampa įrodymai. Jau savo *Samprotavimo apie metodą* pabaigoje Descartes prašo lėšų laboratorijai. Tad iškyla problema: mechanizmai, optimizuojantys žmogaus kūno veikimą tam, kad būtų gauti įrodymai, reikalauja papildomų sąnaudų. Taigi be pinigų nebus nei įrodymų, nei pasakymų verifikacijos, nei tiesos. Moksliniai kalbiniai žaidimai taps turtingųjų

[152] Vernant J. P. *Mythe et pensée chez les Grecs*. – Maspero, 1965, ypač 4 skyrius: "Le travail et la pensée technique".

[153] Baltrušaitis J. *Anamorphoses, ou magie artificielle des effets merveilleux*. – O. Perrin, 1969.

[154] Mumford L. *Technics and Civilization*. – N. Y., 1934; in *Technique et civilisation*, vertė Montanier. – Seuil, 1950. Gille B. *Histoire des techniques*. – Gallimard (Pléiade), 1978.

[155] Ryškų tokio reiškinio pavyzdį (mėgėjiškų radijo imtuvų panaudojimas siekiant patikrinti kai kurias reliatyvumo teorijos implikacijas) nagrinėja Mulkay M. J. & Edge D. O. "Cognitive, Technical and Social Factors in the Growth of Radio-Astronomy", in *Social Science Information* (1973), p. 25-61.

žaidimais, kur turtingiausieji turės daugiausiai šansų. Turtas, efektyvumas, tiesa tampa tos pačios lygties nariais.

XVIII amžiaus pabaigoje, vykstant pirmajai industrinei revoliucijai, buvo atrastas šios lygties atvirkštinis dydis: nėra technikos be turto, bet nėra ir turto be technikos. Techniniam mechanizmui būtinos investicijos; kita vertus, optimizuodamas savo veikimą, jis kartu gali optimizuoti pridedamąją vertę. Tereikia, kad būtų realizuota ši pridedamoji vertė, t. y., kad būtų parduotas veikimo metu sukurtas produktas. Sistemos funkcionavimo ratas užsidaro: dalis pinigų, gautų pardavus produktą, skiriama tyrinėjimo fondui, siekiančiam dar labiau patobulinti mechanizmo veikimą. Štai šiuo momentu mokslas tampa gamybine jėga, t.y. įsijungia į kapitalo cirkuliacijos procesą.

Tobulinti technikos veikimo ir produkcijos realizavimo mechanizmus iš pradžių primygtinai skatino ne tiek žinojimo, kiek pasipelnymo troškimas. Technika pirmiausia "organiškai" siejasi su pelnu, ir tik po to – su mokslu. Technika užėmė svarbią vietą šiuolaikiniame žinojime tik netiesiogiai, sklindant performatyvumo dvasiai. Netgi šiandien žinojimo progresas ne visiškai priklauso nuo technologinių investicijų[156].

[156]Mulkay pateikia lankstų reliatyvios technologijų ir mokslinio žinojimo nepriklausomybės modelį: "The Model of Branching", *The Sociological*

Bet kapitalizmas savaip išsprendė mokslinę tyrinėjimo finansavimo problemą: tiesiogiai finansuojama, duodant lėšų įmonių moksliniams skyriams, kuriuose performatyvumo ir [kapitalo] "rekomercializacijos" reikalavimai nukreipia tyrimus visų pirma į [praktinį] "pritaikymą"; netiesiogiai finansuojama sukuriant privačius, valstybinius arba mišrius tyrinėjimo fondus, kurie, nereikalaudami greitų rezultatų, skiria lėšas universitetų katedroms, tyrimų laboratorijoms ar nepriklausomų mokslininkų grupėms; čia remiamasi principu, kad kurį laiką yra naudinga finansuoti nuostolingus tyrinėjimus, kadangi kokia sėkmingai atrasta naujovė gali viską su kaupu atpirkti[157]. Nacionalinės valstybės, ypač Keyneso

*Review XXXIII* (1976), p. 509-526. H. Brooks, *Science and Public Committee of the National Academy of Sciences* prezidentas, "Brooks Report" autorius (OCDE, 1971 birželis), kritikuodamas septintojo dešimtmečio investicijų tyrinėjimų ir vystymo srityje politiką, teigė: "Viena iš skrydžio į Mėnulį pasekmių buvo ta, kad technologinių inovacijų kainos ėmė augti ir tapo paprasčiausiai per aukštos (...). Tyrinėjimas yra, tiesą sakant, ilgalaikė veikla: staigus pagreitinimas arba sulėtinimas implikuoja nuslėptas papildomas išlaidas ir tam tikrą nekompetentingumą. Intelektualios produkcijos tiekimas turi laikytis nustatyto ritmo" ("Les Etats-Unis ont-ils une politique de la science?", *La recherche* 14, 1971 liepa, p. 611). 1972 kovą Dr. E. E. David, Baltųjų rūmų mokslo klausimų patarėjas, kuriam priklauso idėja apie Nacionalinius interesus tenkinančių tyrinėjimų programą (*Research Applied to National Needs* (RANN), padarė panašias išvadas: tyrinėjimams taikytina plati ir lanksti strategija, vystymui – labiau apibrėžto pobūdžio taktika (*La recherche* 21, 1972 kovas, p. 211).

[157] Tai buvo viena iš Lazarsfeldo sąlygų prieš sutinkant kurti Mass Communication Research Center Princetone 1937 metais. Atsirado tam tikra įtampa. Radijo industrija atsisakė finansuoti projektą. Apie Lazarsfeldą

[ekonominių teorijų vyravimo] laikotarpiu, laikosi tos pačios taisyklės: skiriami taikomieji ir fundamentiniai tyrinėjimai. Valstybė bendradarbiauja su [privačiomis] įmonėmis per įvairiausių rūšių agentūras[158]. Įmonių darbo organizavimo formos skverbiasi į taikomųjų mokslų laboratorijas: tai hierarchija, centralizuotas sprendimų priėmimas, darbo grupių sudarymas, individualaus, ir kolektyvinio darbo efektyvumo įvertinimas, parduoti skirtų programų kūrimas, klientų paieškos etc.[159]. "Grynųjų" tyrinėjimų centrus šie pasikeitimai mažiau paliečia, tačiau jie gauna atitinkamai mažiau lėšų.

Taigi įrodymų pateikimą (tai iš esmės yra tiktai dalis bendros argumentacijos, kuria siekiama gauti mokslinio pranešimo adresatų pritarimą) ima kontroliuoti kitas

buvo sakoma, kad jis tik gimdo idėjas, bet nieko neužbaigia iki galo. Jis pats pasakė Morrisonui: "I usually put things together and hoped they worked" ("Paprastai aš tik suvedu dalykus į vieną visumą ir tikiuosi, kad ji pradės veikti"). Cit. iš D. Morrison "The Beginning of Modern Mass Communication Research", *Archives européennes de sociologie* XIX, 2 (1978), p. 347-359.

[158] Jungtinėse Valstijose, 1956 metų bendrasis lėšų, kurias federalinė valdžia skyrė tyrinėjimui ir vystymui, kiekis yra lygus lėšų, kurias skyrė privatūs kapitalai, kiekiui; dabar jis jau viršija pastarąjį (OCDE, 1965).

[159] *Nisbet, op. cit.*, 5 skyriuje niūriai aprašinėja *higher capitalism* skverbimąsi į universitetą, steigiant tyrinėjimo centrus, nepavaldžius katedroms. Centruose egzistuojantys socialiniai santykiai griauna akademinę tradiciją. Žr. taip pat (*Auto*)*critique de la science, loc. cit.*, skyrius: "Le prolétariat scientifique", "Les chercheurs", "La crise des mandarins").

kalbinis žaidimas, kur svarbu yra ne tiesa, o performatyvumas, t.y. geriausias *input/output* balansas. Valstybė ir/arba įmonė atsisako idealistinio arba humanistinio legitimacijos pasakojimo ir įteisina naują kovos objektą: šiandieniniame [tyrimų] finansuotojų diskurse vienintelė įtikinama vertybė yra galia [*puissance*]. Mokslininkai, techniniai darbuotojai ir aparatūra "superkami" ne tam, kad būtų sužinota tiesa, bet tam, kad padidėtų galia.

Kyla klausimas – kas sudaro galios diskursą ir ar jis gali legitimuoti. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad to daryti jis negali dėl tradicinio skirtumo tarp prievartos [*force*] ir teisės, prievartos ir išminties, t.y. tarp to, kas stipru, ir tarp to, kas yra teisinga, bei to, kas atitinka tiesą. Būtent į šį bendramatiškumo nebuvimą atkreipiau dėmesį anksčiau, kai vartodamas kalbinių žaidimų teorijos terminus atskyriau denotatyvinį žaidimą (kur remiamasi tiesos/klaidos opozicija) nuo preskriptyvinio žaidimo (kur svarbi yra teisingumo/neteisingumo samprata) ir techninio žaidimo (kur taikomi efektyvumo/neefektyvumo kriterijai). "Prievarta" [*force*], rodos, remiasi tik pastaruoju – technikos – žaidimu, išskyrus tuos atvejus, kai ji remiasi teroru; tada tai nėra kalbinis žaidimas, kadangi visas prievartos efektyvumas grindžiamas grasinimu eliminuoti partnerį, o ne geresniu "ėjimu". Kai tik siekiant efektyvumo (t.y. siekiant gauti norimą efektą) pavartojama frazė: "Sakyk arba

daryk šitai, kitaip tu daugiau nebeprabilsi", atsiranda teroras ir suyra socialinis saitas.

Tačiau aišku, kad performatyvumas, skatinantis sugebėjimą pateikti įrodymus, kartu skatina sugebėjimą neklysti: techninis kriterijus, vis masiškiau taikomas moksliniame žinojime, kažkiek paveikia tiesos kriterijų. Tą patį galima buvo pasakyti apie santykį tarp teisingumo [*justice*] ir performatyvumo: tikimybė, kad įsakymas bus palaikytas teisingu, padidės atsiradus galimybei jį įvykdyti, o pastaroji sustiprės kartu su įsakymo autoriaus performatyvumu. Todėl Luhmann iškėlė hipotezę, kad postindustrinėse visuomenėse įstatymų normatyvumą pakeičia procedūrų performatyvumas[160]. "Konteksto kontrolė", kitaip tariant, veikimų, nukreiptų į šio konteksto dalyvius (tai gali būti "gamta" arba žmonės), patobulinimas galėtų tapti savotišku legitimacijos pakaitalu[161]. Tai būtų legitimacija *de facto*.

Procedūros schema yra tokia: kadangi "realybė" tiekia įrodymus mokslinei argumentacijai ir pateikia juridinio, etinio ir politinio pobūdžio preskripcijų ir pažadų

[160] Luhmann N. *Legitimation durch Verfahren*. – Neuwied: Luchterhand, 1969.

[161] Cl. Mueller, komentuodamas Luhmanną, rašo: "Industriškai išsivysčiusiose visuomenėse legali racionali legitimacija pakeičiama technokratine legitimacija, kuriai visiškai nesvarbūs (neturi jokios *significance*) piliečių pažiūros ir moralumas *per se*" (*The Politics of Communication, loc. cit.*, p. 135). Žr. vokiškųjų veikalų technokratine tema bibliografiją Habermaso *Theorie und Praxis II, loc. cit.*, p. 126-127.

rezultatus, tai, norint sėkmingai veikti abiejose srityse, reikia pajungti sau "realybę". Tai padaryti padeda technologijos. Jas stiprinant, "stiprinama" realybė, kartu ir tikimybė elgtis teisingai [*juste*] ir neklysti. Ir atvirkščiai, turint pakankamai mokslinių žinių ir autoritetą priimti sprendimus, galima stiprinti technologijas.

Štai šitaip atrodo legitimacijos, kuri remiasi galia, mechanizmas. Galia yra ne tik geras performatyvumas, bet ir "gera" verifikacija bei "geri" juridiniai sprendimai. Galia mokslą ir teisę legitimuoja, remdamasi jų efektyvumu, o efektyvumą – mokslu ir teise. Ji pati save legitimuoja, panašiai kaip, regis, tai daro sistema, kurioje viskas pajungta jos veikimo optimizavimui[162]. Kaip tik tokią konteksto kontrolę gali pasiūlyti visuotinė kompiuterizacija. Pasakymo (nesvarbu – ar denotatyvinio, ar preskriptyvinio) performatyvumas tiesiog proporcingas informacijos apie jo referentą kiekiui. Taigi galios didėjimas ir jos savilegitimacija dabar priklauso nuo informacijos operatyvumo: nuo duomenų rinkimo, saugojimo ir jų prieinamumo.

Mokslo ir technikos santykis pasikeičia – jiedu susikeičia vietomis. Argumentacijos sudėtingumas pasiteisina, ypač todėl, kad tai priverčia tobulinti

[162] Lingvistinę tiesos kontrolės analizę pateikė Fauconnier G. "Comment contrôler la verité? Remarques illustrée par des assertions dangereuses et pernicieuses en tout genre", *Actes de la recherche en sciences sociales* 25 (1979 sausis), p. 1-22.

įrodymo būdus, o šitai performatyvumui yra naudinga. Valstybės, įmonės ir mišrios kompanijos lėšas tyrimams skirsto laikydamosi šios galios augimo logikos. Lėšų srautas aplenkia tyrinėjimo sritis, kurios negali įrodyti savo (bent netiesioginio) naudingumo optimizuojant sistemos veikimą, ir jos pasmerktos merdėti. Performatyvumo kriterijų visai atvirai pasitelkia valdžios institucijos, norėdamos pateisinti savo nenorą subsidijuoti vieną ar kitą tyrinėjimų centrą[163].

[163]Pavyzdžiui, 1970 metais iš Britanijos *University Grants Committee* buvo pareikalauta "pozityviau dalyvauti produktyvumo, specializacijos, dėstymo programų ir statybų kontrolės (mažinant pastarųjų kainas) srityje" (*The Politics of Education: E. Edward Boyle and Anthony Crosland in Conversation with Maurice Kogan.* – Penguin Education Special, 1971). Tai, atrodo, turėtų prieštarauti tokiems kaip anksčiau cituotas Brookso (156 išnaša) pareiškimams. Tačiau, 1) "strategija" gali būti liberali, o "taktika" gali būti autoritarinė, apie tai, tarp kitko, kalba ir Edwards; 2) atsakomybė viešosios valdžios hierarchijoje dažnai suprantama siauriausia prasme, kaip sugebėjimas būti atsakingam už tai, kad projektas būtų apčiuopiamai performatyvus; 3) viešoji valdžia ne visada išvengia spaudimo privačių grupių, kurios visų pirma taiko performatyvumo kriterijų. Jeigu neįmanoma apskaičiuoti tyrinėjime pasitaikančių inovacijų tikimybės, visuomenei, atrodo, vertėtų paremti visus tyrinėjimus iškeliant nebe apčiuopiamo efektyvumo, bet kitokias sąlygas.

# 12. MOKYMAS IR JO LEGITIMACIJA REMIANTIS PERFORMATYVUMU

Atrodo, nesunku būtų aptarti, kaip performatyvumo kriterijus paveikia kitą žinojimo pusę – jo perdavimą, t. y. mokymą.

Darant prielaidą, jog egzistuoja aprobuotos žinios, jų perdavimo problemą pragmatikos požiūriu galima būtų suskaidyti į tokius klausimus: kas perduoda? ką? kam? kokiomis priemonėmis? kokia forma? koks poveikis?[164] Universitetų politika formuojama remiantis rišlia atsakymų į šiuos klausimus visuma.

Jeigu atskaitos taškas – aptariamos socialinės sistemos

[164] *Princeton Radio Research Center'e* Lazarsfeldo vadovaujamuose seminaruose Laswell komunikacijos procesą apibrėžė formule: *Who says what to whom in what channel with what effect?* (*Kas sako ką, kam, kokiu būdu, su kokiu poveikiu?*) Žr. Morrison D. cit. str.

performatyvumas (t.y., jeigu remiamasi sistemų teorija), aukštasis mokslas tampa socialinės sistemos posisteme, ir tas pats performatyvumo kriterijus yra taikomas kiekvienai iš šių problemų.

Tokiu požiūriu reikėtų siekti optimaliai panaudoti aukštąjį mokslą gerinant socialinės sistemos performatyvumą. Taigi jis turės ruošti specialistus, reikalingus šiai sistemai. Jų kompetencijos yra dviejų rūšių. Vieni iš jų labiau skirti dalyvauti pasaulinio masto konkurencinėje kovoje. Šios srities "specialybių" pasirinkimas priklauso nuo to, ką nacionalinės valstybės arba didžiausios švietimo institucijos gali parduoti pasaulinėje rinkoje. Jeigu mūsų bendroji hipotezė yra teisinga, tai, matyt, vis labiau reikės ekspertų, aukščiausios ir vidurinės grandies kadrų, dirbančių avangardinėse srityse (jos paminėtos šios knygos pradžioje), kurios ateityje bus konkurencinės kovos objektas: visos disciplinos, susijusios su "telematiniu" švietimu (kompiuterių specialistai, kibernetikai, kalbininkai, matematikai, logikai...), matyt, įgis prioritetinį statusą mokymo srityje. Juo labiau kad didėjant šių ekspertų skaičiui, turi greitėti kitų žinojimo pusių tyrinėjimo progresas – taip buvo medicinoje ir biologijoje.

Kita vertus, irgi remiantis ta pačia bendrąja hipoteze, aukštasis mokslas turės toliau tiekti socialinei sistemai specialistus, kurie patenkina jos reikmes (pati svarbiausia – išlaikyti vidinę koheziją). Anksčiau tokiai

užduočiai atlikti būdavo sukuriamas ir skleidžiamas bendras gyvenimo modelis, kurį dažniausiai legitimuodavo išsilaisvinimo pasakojimas. Dabar, delegitimacijos kontekste, universitetai ir aukštojo mokslo institucijos yra skatinami ruošti kompetentingus specialistus, o ne idealius modelius: reikia tiek gydytojų, tiek atitinkamų disciplinų dėstytojų, tiek inžinierių, tiek administratorių etc. Žinojimo perdavimas nebėra panašus į elito, sugebančio vesti naciją išsilaisvinimo keliu, ruošimą, dabar mokymas tiekia sistemai žaidėjus, sugebančius tinkamai vaidinti savo vaidmenis tuose pragmatiniuose postuose, kurių reikalauja institucijos[165].

Jei aukštojo mokslo tikslai yra funkcionalūs, tai kokie yra jo adresatai? Studentai jau kitokie, ir jie turės keistis dar labiau. Tai nebe "liberalaus elito"[166] atžalos, vienaip ar kitaip įtrauktos į socialinio progreso didingo

[165] Tai Parsons apibrėžia kaip "instrumentinį aktyvumą" ir giria jį taip, kad supainioja jį su "racionaliu pažinimu": "Orientacija į racionalų pažinimą yra implicitiška bendrajai instrumentinio aktyvumo kultūrai, bet tokia orientacija daugiau ar mažiau tampa eksplicitiška ir yra labiausiai vertinama tiktai aukšto išsilavinimo socialiniuose sluoksniuose, kurie daug akivaizdžiau ja remiasi savo profesinėje veikloje" (Parsons T. & Platt G. M. "Considerations on the American Academic Systems", *Minerva* VI (1968 vasara), p. 507; cituoja Touraine A. *Université et société...*, *loc. cit.*, p. 146).

[166] Tai Mueller vadina *profesine inteligentija* priešindamas ją *techninei inteligentijai*. Kaip ir J. K. Galbraith, jis aprašo pirmosios nerimą ir pasipriešinimą, susidūrus su technokratine legitimacija (*op. cit.*, p. 172-177).

uždavinio, vadinamo išsilaisvinimu, sprendimo procesą. Šia prasme "demokratiškas" universitetas, rėmęsis išsivaduojamojo humanizmo modeliu (nėra stojamųjų egzaminų, studentams ir net visuomenei pigiai, jei žiūrėtume lėšų vienam žmogui vidurkio, kainuojantis mokslas, didžiulis studentų skaičius[167]), šiandien pasirodo esąs mažai performatyvus[168]. Iš tikrųjų aukštajame moksle jau vyksta gilūs pokyčiai, kuriuos skatina administracinės priemonės ir menkai kontroliuojamos socialinės naujųjų vartotojų reikmės; bandoma aukštojo mokslo funkcijose išskirti dvi plačias paslaugų kategorijas.

[167] 1970-1971 metų pradžioje 19-os metų amžiaus grupėje studijuojantieji aukštosiose mokyklose sudarė: Kanadoje, Jungtinėse Valstijose, Tarybų Sąjungoje ir Jugoslavijoje – 30-40 % ; Vokietijoje, Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje, Japonijoje ir Olandijoje – apie 20 % viso besimokančiųjų skaičiaus. Visose šiose valstybėse šis skaičius padvigubėjo ar patrigubėjo, palyginti su 1959 metais. Tas pats šaltinis (Devèze M. *Histoire contemporaine de l'université*. – SEDES, 1974, p. 439-440) teigia, kad santykinis studentų skaičius, palyginti su bendru gyventojų skaičiumi nuo 1950-ųjų iki 1970-ųjų metų, pakito: Vakarų Europoje – nuo 4 % iki maždaug 10 % , Kanadoje – nuo 6, 1 % iki 21, 3 %, Jungtinėse Valstijose – nuo 15, 1 % iki 32, 5 %.

[168] Prancūzijoje nuo 1968-ųjų iki 1975-ųjų bendras aukštojo mokslo (be C. N. R. S.) biudžetas pakito: nuo 3075 iki 5454 milijonų frankų, taigi sumažėjo maždaug nuo 0, 55 % iki 0, 39 % BNP. Absoliučių skaičių augimas pastebimas tokiose srityse: atlyginimai, funkcionavimo išlaidos, stipendijos; tyrimų subsidijų srityje pakitimų beveik nematyti (Devèze, *op. cit.*, p. 447-450). E. E. David pareiškė, kad aštuntajame dešimtmetyje daktaro laipsnį turinčių asmenų poreikis buvo ne ką didesnis negu septintajame dešimtmetyje (*cit. str.*, p. 212).

Atlikdamas profesinio ugdymo funkciją, aukštasis mokslas vis dar orientuojasi į liberalaus elito atžalas, kurioms jis perteikia tai ar kitai profesijai būtiną kompetenciją; prie jų vienaip ar kitaip (pavyzdžiui, per technologijos institutus), bet pagal tą patį didaktinį modelį, prisijungia naujųjų žinojimų, susijusių su naująja technika ir technologija, adresatai. Tai irgi yra jaunimas, kuris dar tiktai taps "aktyvus" ateityje.

Išskyrus šias dvi studentų kategorijas, atitinkančias "profesinę" ir "techninę" inteligentiją[169], kiti universiteto studentai daugiausia yra bedarbiai, kurių statistika neįtraukia į ieškančių darbo skaičių; studentų yra daugiau negu darbo vietų jų pasirinktose srityse (humanitariniai ir socialiniai mokslai). Jie iš tikrųjų priklauso, nepaisant [jauno] amžiaus, jau minėtai naujai žinojimo perdavimo adresatų kategorijai.

Taigi universitetai šalia profesinio ugdymo pamažu imasi (arba turės imtis) ir naujo vaidmens tobulinant sistemos veikimą: atsiranda persikvalifikavimo kursai ir nuolatinis švietimas[170]. O už universitetų ar profesinės

[169] Cl. Muellerio terminologija, *op. cit.*

[170] Kaip tik tai M. Rioux ir J. Dofny aptaria, kalbėdami apie "kultūrinį auklėjimą": Dofny J. & Rioux M. "Inventaire et bilan de quelques expériences d'intervention de l'université", *L'université dans son milieu: action et responsabilité* (AUPELF konferencija). – Université de Montréal, 1971, p. 155-162. Autoriai kritikuoja tai, ką jie vadina dviem Šiaurės Amerikos universitetų tipais: *liberal arts* (laisvųjų menų) koledžai, kur

pakraipos institucijų ribų žinojimas nėra (ir nebebus) perduodamas urmu ir visiems laikams jauniems, dar nepradėjusiems aktyvaus gyvenimo žmonėms; jis yra (ir bus) perduodamas *à la carte* [dalimis, pagal pasirinkimą] jau aktyviems arba siekiantiems būti tokiais, suaugusiems; toks mokymas kelia jų kompetenciją ir padeda kilti tarnyboje ir kartu suteikia jiems informacijos, išmoko kalbų ir kalbinių žaidimų, kurie išplečia besimokančiųjų profesinės veiklos horizontus ir padeda suvokti ir išreikšti jų techninę ir etinę patirtį[171].

Naujoji žinojimo perdavimo kryptis susiduria su sunkumais. Juk sistemai, vadinasi, ir jos "sprendėjams", rūpi skatinti profesinės kvalifikacijos kėlimą (kadangi ji gali tik gerinti visumos veikimą), o bet kokie diskurso, institucijų ar verčių lygmenų eksperimentai (juos lydi neišvengiama "netvarka" mokymo planų, [studentų]

mokymas ir tyrinėjimas yra visiškai nesusiję su socialiniais poreikiais, ir *multiversity*, kuris pasiruošęs mokyti bet ko, kad tik bendruomenė mokėtų pinigus. Apie pastarąją sistemą žr. Kerr C. *The Uses of the University: With a Postscript-1972*. – Cambridge (Mass.): Harvard UP, 1972. Panašiai, tik jau negirdamas universitetų dalyvavimo visuomenės gyvenime, kalba M. Alliot, toje pačioje konferencijoje pateikusi ateities universiteto apibūdinimą, žr. "Structures optimales de l'institution universitaire", *ibid.*, p. 141-154. M. Alliot daro tokią išvadą: "Mes pasitikime struktūromis, bet iš tikrųjų jų turėtų būti kiek galima mažiau". Tuo tikslu buvo įkurtas *Centre expérimental*, vėliau tapęs *Université de Paris VIII (Vincennes)* (1968). Šiuo klausimu žr. dosjė *Vincennes ou le désir d'apprendre*. – Alain Moreau, 1979.

[171] Čia autorius remiasi daugelio Vincennes universiteto katedrų patyrimu.

žinių kontrolės ir pedagogikos srityse, jau nekalbant apie socialines-politines pasekmes) čia atrodo menkai veiksmingi, ir todėl rimta sistema jais nė truputėlio nepasitiki. Tačiau toks eksperimentavimas siūlo išeitį iš funkcionalizmo, ir šios išeities nereikėtų atmesti, juo labiau kad pastarasis pats parodė tokį kelią[172]. Bet atsakomybė už tai turėtų būti patikėta neuniversitetinių įstaigų tinklams[173].

Tačiau bet kuriuo atveju iš performatyvumo principo nuosekliai išplaukia visuotinė aukštojo mokslo priklausomybė nuo valdžios (net jeigu šis principas ne visada aiškiai apibrėžia, kokią politiką reikėtų vykdyti). Kai tik žinojimas nustoja būti pats sau tikslas, t.y. nustoja būti idėjos realizacija arba žmonių išsilaisvinimu, atsakomybė už jo perdavimą nebėra tik mokslininkų ir studentų reikalas. "Universiteto privilegijos" idėja jau

[172] Aukštojo mokslo reformos įstatymas, priimtas 1968 metų lapkričio 12 dieną, nuolatinį švietimą (profesine prasme) laiko viena iš aukštojo mokslo funkcijų: pastarasis "turi būti atviras tiek buvusiems studentams, tiek asmenims, kurie neturėjo galimybės lankyti paskaitų; jis turi padėti jiems pagal išgales pagerinti savo karjeros šansus arba pakeisti profesiją".

[173] Interviu, duotame laidai *Télé-sept-jours* 981 (1979 kovo 17), Prancūzijos švietimo ministras, pareiškė, kad švietimo sistemos bandymas sukurti autonomišką audio-vizualinį tinklą žlugo, ir kad "pirmaeilis švietimo uždavinys yra išmokyti vaikus pasirinkti jiems tinkamas televizijos programas". Jis pats oficialiai rekomendavo vidurinių mokyklų mokiniams per antrąjį kanalą rodomų filmų seriją apie holokaustą [Europos žydų genocidą Antrojo pasaulinio karo metu](tokia rekomendacija – beprecedentinė inciatyva).

paseno. Universitetų "autonomija", įgyta pasibaigus septintojo dešimtmečio pabaigos krizei, nebetenka savo reikšmės, kadangi beveik visur mokslo tarybos nebeturi įtakos sprendžiant jų institucijų biudžeto problemas[174]; mokslininkai gali tik paskirstyti jiems skirtą pinigų kiekį, ir tiktai paskutiniame etape[175].

Ką gi dabar perduoda aukštasis mokslas? Žvelgiant siaurai funkcionalistiškai, profesinio specialistų rengimo srityje perduodamą medžiagą iš principo galima būtų apibūdinti kaip sutvarkytų žinių inventorių. Čia naudojant naujas technologijas gali labai pasikeisti komunikacinės priemonės. Nebeatrodo būtina, kad jos išlaikytų savo įprastinį pavidalą: kad profesorius balsu skaitytų paskaitą nebyliems studentams, o klausimams būtų skiriami "seminarai", kuriuos veda asistentas. Galima žinias išversti į kompiuterinę kalbą ir tradicinį dėstytoją pakeisti kompiuterine atmintimi, o didaktiką galima pakeisti mašinomis, jungiančiomis klasikines

[174] Didžiojoje Britanijoje, kur valstybės indėlis į universitetų finansinę veiklą išaugo nuo 30 % 1920-aisiais iki 80 % 1960 metais, University Grants Committee prie valstybinės mokslo ir universitetų ministerijos, išnagrinėjęs universitetų poreikius ir pateiktus vystymosi planus, paskirsto metines subsidijas. Jungtinėse Amerikos Valstijose viešpatauja [kiekvieno universiteto fondo (*endowment*)] valdytojai [*trustees*].

[175] Pavyzdžiui, Prancūzijoje sprendžiama tik apie katedrų funkcionavimo ir aparatūros pirkimo bei laikymo išlaidas. Algas jie gali reguliuoti tik valandininkams. Projektai, administraciniai pertvarkymai etc. yra finansuojami iš pedagogikai skirto biudžeto.

atminties saugojimo formas (bibliotekos etc.) ir duomenų bankus su darbiniais kompiuteriais, kuriais disponuos studentai.

Pedagogika gal ir nenukentės, nes vis dėlto reikės studentus šio to išmokyti: ne turinio, bet praktikos – kaip naudotis tais kompiuteriais, t.y. naujų kalbų, taip pat, kaip dar tobuliau panaudoti tą kalbinį žaidimą, kuris vadinasi klausinėjimas (kur kreiptis, t.y. kurioje atminties vietoje yra tai, ką norima sužinoti? Kaip formuluoti klausimą, kad būtų išvengta nesusipratimų etc.[176]). Taigi informatikos ir ypač telematikos pagrindų dėstymas turėtų būti privaloma aukštojo mokslo parengiamųjų kursų programos dalis, panašiai kaip dabar mokoma, pavyzdžiui, užsienio kalbos[177].

Tiktai didžiųjų legitimacijos pasakojimų – dvasios gyvenimo ir/arba žmonijos išsilaisvinimo – požiūriu dalies dėstytojų pakeitimas mašinomis gali pasirodyti esąs ydingas ir netgi netoleruotinas veiksmas. Bet juk gali būti, jog šie pasakojimai jau nebėra pagrindinė žinojimo įgijimo varomoji jėga. Jei viską motyvuoja galia, tai šie klasikinės didaktikos aspektai yra nebetinkami. Klausimas (išsakytas ar turimas omeny), kurį kelia

[176] McLuhan M. *Essays*. – Montréal: Hartubise Ltd., 1977; Antoine P. "Comment s'informer?", *Projet* 124 (1978 balandis), p. 395-413.

[177] Žinoma, kad Japonijos mokiniai mokomi naudotis kompiuteriais. Kanadoje to reguliariai mokoma tiktai atskiruose universitetų ir koledžų centruose.

profesinių mokslų studentas, valstybė arba aukštojo mokslo institucija, formuluojamas nebe "Ar tai tiesa?" bet "Kokia iš to nauda?" Žinojimo merkantilizacijos kontekste pastarasis klausimas dažniausiai reiškia: ar tatai galima parduoti? O galios augimo kontekste: ar tai efektyvu? Iš tikrųjų, atrodo, kad aukščiau aprašytomis sąlygomis galime sėkmingai parduoti į veikimą orientuotą (performatyvią) kompetenciją – jos efektyvumą rodo pats pavadinimas. Menkai tevertinamos kompetencijos, besiremiančios kitokiais – tiesos/klaidos, teisingumo/neteisingumo etc. – kriterijais, ir, aišku, apskritai nedidelis performatyvumas.

Atsiveria milžiniška veiksmingų kompetencijų rinka. Šitokios rūšies žinojimo "turėtojai" tampa ir ateityje taps pasiūlos ir netgi viliojimo politikos objektais[178]. Taigi šiuo požiūriu neįmanoma kalbėti apie žinojimo pabaigą – netgi atvirkščiai: duomenų bankai yra rytojaus enciklopedija. Jie viršija bet kurio iš jų vartotojų sugebėjimus. Postmoderniam žmogui jie yra "gamta" [*nature*][179].

Vis dėlto reikia pabrėžti, jog didaktika nėra vien tiktai informacijos perteikimas, o kompetencija (netgi perfor-

[178]Tokia yra Amerikos tyrinėjimų centrų politika po Antrojo pasaulinio karo.

[179]Nora ir Minc rašo (*op. cit.*, p. 16): "Medžiagos įvaldymas nebėra pagrindinis išbandymas, teksiantis priešakinei žmonijos daliai. Tai jau padaryta. Dabar sunkiausia bus sukurti ryšių tinklą, kuris skatintų informaciją ir organizaciją judėti į priekį kartu".

matyvi) neapsiriboja vien sugebėjimu atsiminti duomenis ar laisvai naudotis kompiuteriu. Tai yra banalu, tačiau ypač svarbu mokėti parinkti vienai ar kitai problemai "čia ir tuoj pat" spręsti reikalingus duomenis, taip pat sugebėti remiantis jais sukurti efektyvią strategiją.

Neišsamios informacijos žaidime [*jeu à information incomplète*] pirmenybė teikiama tam dalyviui, kuris žino ir gali gauti papildomos informacijos. Taip galima apibrėžti besimokančio studento situaciją. Tačiau išsamios informacijos žaidimuose[180] tokia papildoma informacija negali garantuoti geriausio performatyvumo. Pastarasis atsiranda naujai sutvarkius duomenis, t.y. sudarius "ėjimą". Toks naujas sutvarkymas dažniausiai atsiranda sujungus duomenų, kurie iki šiol buvo laikomi nepriklausomais vieni nuo kitų, serijas[181]. O sugebėjimą jungti į vieną visumą tai, kas anksčiau buvo atskira, galima pavadinti vaizduote. Viena iš jos ypatybių yra greitis[182].

Taigi postmodernaus žinojimo pasaulį galima suvokti kaip pasaulį, kurį valdo išsamios informacijos žaidimas,

[180] Rapoport A. *Fights, Games and Debates*. – Ann Arbor: Un. of Michigan Press, 1960; taip pat *Combats, débats et jeux*, vertė Lathébeaudière. – Dunod, 1967.

[181] Tai yra Mulkay's *Branching Model* (žr. 156 išnašą). G. Deleuze analizavo įvykius, pasitelkdamas serijų susikryžiavimo terminologiją knygose *Logique du sens*. – Minuit, 1968 ir *Différence et répétition*. – PUF, 1968.

[182] Laikas yra kintamasis dydis, kuris dinamikoje naudojamas apibrėžti jėgos vienetui. Žr. taip pat Virilio P. *Vitesse et politique*. – Galilée, 1976.

t.y. kai duomenys iš principo prieinami visiems ekspertams ir nėra mokslinė paslaptis. Esant vienodam kompetencijos lygiui (nebe žinojimo įgijimo, o jo kūrimo sferoje), didesnis performatyvumas priklauso vis dėlto nuo "vaizduotės", kuri padeda arba atlikti naują "ėjimą", arba pakeisti žaidimo taisykles.

Jeigu mokymas turi pasirūpinti ne tik kompetencijų reprodukcija, bet ir jų progresu, tai reikėtų, kad žinojimo perdavimas neapsiribotų tik informacija. Turėtų būti mokoma visų procedūrų, padedančių pagerinti gebėjimą sieti tas sferas, kurios tradicinio žinojimo struktūroje buvo kruopščiai atskirtos. Atrodo, kad "interdisciplininių mokslų" šūkis, paplitęs ypač po 1968-ųjų krizės (nors buvo iškeltas daug anksčiau), ragina eiti šia kryptimi. Sakoma, kad ši kryptis kertasi su universitetų feodalizmu. Iš tikrųjų ji kertasi su daugeliu dalykų.

Pagal universiteto modelį, kurį siūlė Humboldt, kiekvienas mokslas turi savo vietą sistemoje, kurią vainikuoja spekuliacija. Vieno mokslo pasikėsinimas į kito mokslo sferą gali tik sukelti sistemoje netvarką, "triukšmą". Jų sąveika įmanoma tik spekuliatyvumo lygmenyje, t.y. filosofų galvose.

Interdisciplininis požiūris, priešingai, yra būdingas delegitimacijos epochai ir jos skubotam empirizmui. Į žinojimą nebežiūrima kaip į dvasios gyvenimo įgyvendinimą ir žmonijos išsivadavimą; į jį žiūrima sudėtingo konceptualaus-materialaus mechanizmo vartotojų, kurie

tikisi gauti naudos iš savo veiklos, akimis. Jie neturi nei metakalbos, nei metapasakojimo, kuriais galima būtų formuluoti veikimo tikslus ir jį koreguoti. Bet jie naudojasi *brainstorming** ir taip stiprina veikimą.

Grupinio darbo reikšmės padidėjimas susijęs su performatyvumo kriterijaus dominavimu žinojime. Juk kai reikia spręsti apie tai, kas atitinka tiesą, o kas yra teisinga, sprendėjų skaičius neturi jokios reikšmės; tai svarbu tik tuo atveju, jei teisingumas ir tiesa yra suvokiami galimos sėkmės požiūriu. Veikimas iš tiesų paprastai sustiprėja dirbant grupėje, jeigu yra tam sąlygos, kurias socialiniai mokslai apibrėžė jau seniai[183]. Tiesą sakant, jie parodė, kad darbas grupėse ypač sėkmingai taikomas didinant performatyvumą tam tikro duoto modelio ribose, t.y. kai atliekama užduotis; grupinio darbo nauda, atrodo, ne tokia akivaizdi, kai reikia "įsivaizduoti" naujus modelius, t.y. kurti koncepciją. Rodos, yra pavyzdžių, kai darbo grupės susidorodavo ir su tokiu uždaviniu[184].

* *Brainstorming* (*angl.*) – darbas grupėje, kai problemos sprendžiamos panaudojant spontaniškai gimstančias visų grupės narių idėjas.

[183] Moreno J. L. *Who shall Survive?* – N. Y.: Beacon,1934. 2-oji redakcija 1953; taip pat "Perspectives de l'avenir: qui survivra?", vertė Maucorps & Lesage, žr. knygoje Moreno J. L. *Fondements de la sociométrie*, t. V. – 1954.

[184] Tarp žinomiausių yra šie: *The Mass Communication Research Center* (Princeton), *The Mental Research Institute* (Palo Alto), *The Massachusetts Institute of Technology* (Boston), *Institut für Sozialforschung* (Frankfurt). Dalis C. Kerro argumentacijos, remiančios tai, ką jis vadina *Ideopoliu*, grindžiama kolektyvų didesnio išradingumo principu (*op. cit.*, 91 sq.).

Tačiau pastaruoju atveju sunku atskirti grupinio mechanizmo indėlį nuo grupės narių individualių gabumų.

Pamatysime, kad ši tendencija labiau būdinga žinojimo kūrimui (tyrinėjimui) negu jo perdavimui. Būtų per daug abstraktu (ir galbūt pragaištinga) visiškai atskirti šias sritis, net jeigu žiūrėtume į tai iš funkcionalizmo ir profesionalizmo pozicijų. Vis dėlto žinojimo institucijos visame pasaulyje orientuojasi į tai, kad šiedu didaktikos aspektai būtų atskirti; vienas – tai "paprastoji" reprodukcija, antras – "išplėstinė" reprodukcija. Taip skirstomi įvairios kilmės dariniai: institucijos ir programos pačiose institucijose, institucijų, disciplinų grupės. Vienos rūšies dariniai atrenka ir reprodukuoja profesines kompetencijas, kitõs – "puoselėja" ir palaiko "vaizduote apdovanotus" protus. Žinojimo perdavimo kanalai, kuriuos vartoja pirmosios kategorijos dariniai, gali būti supaprastinti ir prieinamesni visiems; antrieji turi privilegiją dirbti mažomis grupėmis aristokratinio egalitarizmo sąlygomis[185]. Ir nėra labai svarbu, ar oficialiai dirbama universitete, ar ne.

[185] D. J. de Solla Price (*Little Science, Big Science, loc. cit.*) bando sukurti mokslą apie mokslą. Jis nustato mokslo, kaip socialinio objekto, statistinius dėsnius. Aš jau minėjau nedemokratinio skilimo dėsnį 131 išnašoje. Kitas, "nematomų koledžų", dėsnis atspindi publikacijų skaičiaus didėjimo ir mokslinių institucijų informacijos kanalų prisotinimo poveikį: žinojimo "aristokratai" į tai atsako stengdamiesi sukurti stabilius asmeninių kontaktų tinklus, į pašvęstųjų ratą įtraukdami ne daugiau kaip šimtą narių. D. Crane pateikė sociometrinę šių "koledžų" interpretaciją knygoje *Invisible Colleges*. – Chicago & London: The Un. of Chicago P., 1972. Žr. Lécuyer, *cit. str.*

Akivaizdu, kad dominuojantys delegitimacijos ir performatyvumo principai abiem atvejais reiškia Profesoriaus eros galą: pastarasis nesugeba geriau perduoti visuotinai priimtų žinių negu [kompiuteriniai] atminties tinklai; ir jis nesugeba geriau įsivaizduoti naujų "ėjimų" ir naujų žaidimų negu interdisciplininės darbo grupės.

## 13. POSTMODERNUS MOKSLAS KAIP NESTABILUMŲ IEŠKOJIMAS

Aukščiau buvo pažymėta, kad mokslinio tyrinėjimo pragmatika, ypač naujos argumentacijos ieškojimo aspektu, akcentavo naujų "ėjimų" ir net naujų kalbinio žaidimo taisyklių išradimą. Dabar svarbu pabrėžti šį aspektą, nes jis yra lemiamas šiuolaikinėje žinojimo būklėje. Apie pastarąjį juokais galima būtų pasakyti, kad jis ieško "kelių, vedančių iš krizės"– t.y. iš determinizmo krizės. Determinizmas yra ta hipotezė, kuria vadovaujasi legitimacija, besiremianti performatyvumu: pastarąjį apibrėžia *input/output* santykis, tad reikia daryti prielaidą, kad sistema, į kurią patenka *input*, yra stabilioje būsenoje; ši sistema juda pastovia "trajektorija", kurios funkcija yra tolydinė ir išvestinė; tai leidžia iš anksto numatyti *output*.

Štai tokia yra pozityvistinė efektyvumo "filosofija".

Norėtųsi palengvinti baigiamąją diskusiją apie legitimaciją pateikiant keletą iškilių pavyzdžių, prieštaraujančių šiai "filosofijai". Trumpai tariant, keliomis iliustracijomis reikia parodyti, kad postmodernaus mokslinio žinojimo pragmatika pati savaime yra menkai susijusi su performatyvumo ieškojimu.

Mokslo ekspansija nesiremia efektyvumo pozityvizmu. Priešingai, ieškoti įrodymo reiškia ieškoti ir "atrasti" kontrapavyzdį, t.y. tai, kas nėra suprantama; ieškoti argumentų reiškia ieškoti "paradokso" ir jį legitimuoti naujomis protavimo žaidimo taisyklėmis. Abiem atvejais specialiai neieškoma efektyvumo; jis atsiranda (kartais gana vėlai) tada, kai finansuotojai pagaliau susidomi projektu[186]. Bet su kiekviena teorija, nauja hipoteze, nauju pasakymu, nauju tyrimu [*observation*] negali vėl ir vėl nekilti legitimuotumo klausimas. Juk šį klausimą mokslui kelia ne filosofija, o pats mokslas.

Paseno ne klausimas, kas atitinka tiesą ir kas yra teisinga, paseno vokiečių idealistams būdingas mokslo pozityvistinis traktavimas, kai mokslas pasmerkiamas būti nelegitimuotomis žiniomis, pusiau žinojimu. Klausimas "Ko vertas tavo argumentas, ko vertas tavo įrodymas?"

[186] B. Mandelbrot (*Les objets fractals. Forme, hasard et dimension.* – Flammarion, 1975) savo knygos prieduose pateikia "eskizines biografijas" matematikos ir fizikos tyrinėtojų, kurie buvo pripažinti pavėluotai arba liko visai nepripažinti, nes jų interesai buvo neįprasti (nors atradimai vaisingi).

yra svarbus mokslinio žinojimo pragmatikai tuo, jog užtikrina argumento ir įrodymo adresato pasikeitimą į naujo argumento ir naujo įrodymo adresantą, taigi kartu užtikrina ir diskurso atsinaujinimą bei mokslininkų kartų kaitą. Mokslas vystosi – ir niekas neneigia, kad jis tai daro – spręsdamas šį klausimą. Ir šis klausimas atveda prie kito klausimo, t.y. prie metaklausimo (arba legitimuotumo klausimo): "Ko vertas tavo "ko vertas"[187]?

Jau buvo sakyta, kad ryškus postmodernaus mokslinio žinojimo bruožas yra tai, kad diskursas, aptariantis taisykles, kurios šį žinojimą įteisina, yra jam (eksplicitiškai) imanentiškas[188]. Tai, kas XIX amžiaus gale galėjo būti palaikyta legitimuotumo praradimu ir nuslydimu į filosofinį "pragmatizmą" arba loginį pozityvizmą, tebuvo tik epizodas, po kurio žinojimas atsigavo, įjungdamas į mokslinį diskursą pasakymų, laikomų dėsniais, įteisinimo diskursą. Kaip matėme, tai

[187] Žinomas tokio klausinėjimo pavyzdys yra diskusija apie determinizmą, kilusi dėl kvantinės mechanikos. Žr., pavyzdžiui, korespondenciją tarp M. Borno ir A. Einsteino (1916-1955), kurią pateikė J. M. Lévy-Leblond straipsnyje "Le grand débat de la mécanique quantique", *La recherche* 20 (1972 vasaris), p. 137-144. Pastaruosius šimtą metų humanitarinių mokslų istorijoje gausu tokių perėjimų nuo antropologinio diskurso į metakalbinį lygmenį.

[188] I. Hassan pateikia to, ką jis vadina imanentiškumu, "vaizdą" straipsnyje "Culture, Indeterminacy, and Immanence", *loc. cit.*

nėra paprasta operacija; atsiranda "paradoksų", kurie traktuojami itin rimtai, ir žinojimo erdvės "apribojimų", kurie iš tikro ženklina jo prigimties pakitimus.

Metamatematinius tyrinėjimus, kuriuos vainikuoja Gödelio teorema, galima laikyti šitokio prigimties pakitimo paradigma[189]. Tačiau dinamikos [mokslo] transformacija yra ne prastesnis naujosios mokslinės dvasios atspindys. Ji mus čia ypač domina, nes verčia koreguoti vieną sąvoką, kuri, kaip matėme, labai dažnai vartojama diskusijoje apie veikimą [*performance*], ypač socialinės teorijos srityje. Tai *sistemos* sąvoka.

Veikimo idėja implikuoja labai stabilią sistemą, kadangi pastaroji remiasi santykio, kurį iš esmės visada galima apskaičiuoti, principu. Tai santykis tarp šilumos ir darbo, tarp karščio šaltinio ir šalčio šaltinio, tarp *input* ir *output*. Ši idėja pasiskolinta iš termodinamikos. Ji siejasi su idėja, kad įmanoma numatyti sistemos veikimo evoliuciją, jeigu yra žinomi visi galimi kintamieji dydžiai. Šią sąlygą, kaip tam tikrą ribą, aiškiai išreiškia Laplace'o "demono" metafora[190]; žinant visus galimus variantus, apibūdinančius visatos būklę momentu $t$, galima numatyti jos būklę momentu $t' > t$. Šį įsivaizdavimą paremia principas, pagal kurį fizinės sistemos (taip pat ir sistemų sistema, t.y. visata) paklūsta tam tikriems dėsningumams, tad įmanoma numatyti jų

[189] Žr. 142 išnašą.

evoliucijos trajektoriją, atsiranda "normalios" tolydžios funkcijos (ir futurologija...).

Kvantinė mechanika ir atominė fizika apribojo šio principo taikymo diapazoną. Tai buvo padaryta dviem nevienodos svarbos būdais. Pirmiausia, išsamiai apibrėžiant pradinę sistemos būklę, t. y. visus galimus nepriklausomus kintamuosius, prireiktų bent tiek pat energijos, kiek sunaudoja pati apibrėžiamoji sistema. Šios negalimybės *de facto* visiškai išmatuoti sistemos būklę pasaulietinę versiją yra pateikęs vienoje savo pastaboje Borges – kai imperatorius nori sudaryti tobulai tikslų imperijos žemėlapį, valstybė griūva: visi gyventojai visą savo energiją skiria kartografavimui[191].

Brillouino argumentacija[192] parodė, kad tobulo valdymo, padedančio gerinti sistemos veikimą, idėja (ar ideologija) yra nepagrįsta, nes ji pati sau prieštarauja: ji mažina peformatyvumą, kurį teigė didinanti. Šitas prieštaravimas paaiškina valstybinės bei socialinės-ekonominės biurokratijos silpnumą: ji slopina jos valdomas sistemas

[190] Laplace P. S. *Exposition du système du monde*, I-II, 1796.

[191] "De la rigueur de la science", in *Histoire de l'infamie*. – Monaco: Rocher, 1951. Minėtą pastabą Borges priskiria Suarez Miranda'i, žr. *Viajes de Varones Prudentes* IV, p. 14. – Lerida, 1658. Čia pateikta santrauka iš dalies netiksli.

[192] Už pačią informaciją mokama energija – jos negentropinė būklė sužadina entropiją. M. Serres dažnai nurodo šį argumentą, pavyzdžiui, žr. *Hermès III. La traduction*. – Minuit, 1974, p. 92.

ir posistemes ir užtrokšta pati kartu su jomis (negatyvus grįžtamasis ryšys). Šitaip aiškinant nebereikia griebtis kitokio, nepriklausančio šiai sistemai legitimacijos pagrindo, pavyzdžiui, žmogiškojo faktoriaus laisvės, kurstančios žmones prieš priespaudą. Net jeigu visuomenę laikytume sistema, jos totalus valdymas, implikuojantis sistemos pradinės būklės tikslų apibrėžimą, yra neįmanomas, kadangi toks apibrėžimas negali būti padarytas.

Bet toks apribojimas verčia abejoti tik tikslaus žinojimo ir iš jo išplaukiančios galios efektyvumu. Teoriškai visa tai tebėra įmanoma. Klasikinis determinizmas vis dar lieka ta praktiškai nepasiekiama, tačiau suvokiama išsamaus sistemų pažinimo riba[193].

Kvantinė teorija ir mikrofizika verčia daug radikaliau peržiūrėti tolydžios ir numatomos trajektorijos idėją. Tikslumo paieškas riboja ne išlaidos, bet pačios materijos prigimtis. Netiesa, jog neapibrėžtumas, t. y. valdymo nebuvimas, nyksta, didėjant tikslumui: neapibrėžtumas irgi didėja. Kaip pavyzdį Jean Perrin pateikia rutulyje esančio oro realaus tankio (masė padalyta iš tūrio) matavimus. Jis labai kinta rutulio tūriui mažėjant nuo $1000 m^3$ iki $1 cm^3$; jis labai mažai kinta nuo $1 cm^3$ iki $1/1000 mm^3$, bet šiame intervale jau galima pastebėti tankio milijardinės dalies tikslumo nereguliarius svyravimus.

[193] Čia remiuosi Prigogine I. & Stengers I. "La dynamique, de Leibniz à Lucrèce", *Critique* 380, numeris, skirtas Serres'ui (1979 sausis), p. 49.

Toliau mažėjant rutulio tūriui auga šių svyravimų reikšmė: kai tūris yra 1 / 10 kubinio mikrono, svyravimai pasiekia tūkstantinę dalį; 1 / 100 kubinio mikrono tūryje šie svyravimai siekia 1 / 5 dalies.

Dar mažinant tūrį, pasiekiami molekuliniai dydžiai. Jei rutuliukas atsiduria tuštumoje tarp dviejų oro molekulių, realusis oro tankis lygus *nuliui*. Tačiau apytikriai vieną kartą iš tūkstančio rutuliuko centras "sutaps" su molekulės centru, ir tada vidutinis tankis bus palyginamas su tuo, ką mes vadiname realiu dujų tankiu. Intraatominėse dimensijose rutuliukas labai lengvai gali atsidurti tuštumoje, tada realusis tankis vėl bus lygus nuliui. Tačiau vieną kartą iš milijono jo centras gali sutapti su kokia dalelyte arba atomo branduoliu, ir tada tankis taps milijonus kartų didesnis už vandens tankį. "Jeigu rutuliukas dar susitrauks (...), gali būti, kad vidutinis (kaip ir realus) tankis vėl greitai taps nulinis ir toks liks, išskyrus keletą labai retai pasitaikančių padėčių, kur tankis pasieks milžiniškų (daug aukštesnių negu ankstesnieji) dydžių"[194].

Taigi žinios apie oro tankį išsiskaido į daugybę pasakymų, kurių visiškai neįmanoma suderinti; tai galima padaryti, tik juos suvokiant kaip santykinius pagal adresanto pasirinktą skalę. Kita vertus, kai kuriuose

[194] Perrin J. *Les atomes* (1913). – PUF, 1970, p. 14-22. Mandelbrot įdėjo šį tekstą į *Objet fractals, loc. cit.* Įžangą.

lygiuose pasakymas apie tankį negali turėti paprasto teigimo formos, jis turi būti modalizuotas, pvz.: tikėtina, kad tankis bus lygus nuliui, bet gali būti, kad jis bus lygus $10^n$, kur $n$ – labai didelis skaičius.

Šiuo atveju mokslininko pasakymo santykis su tuo, "ką sako *gamta*", atrodo, yra sutvarkytas kaip neišsamios informacijos žaidimas. Mokslininko pasakymo modalizacija reiškia, kad efektyvaus, vienatinio pasakymo (angl. *token*), kurį pateiks gamta, neįmanoma numatyti iš anksto. Galima tik apskaičiuoti tikimybę, jog šis pasakymas pasakys būtent tai, o ne ką nors kita. Mikrofizikos lygmenyje negalima gauti "geresnės" informacijos – t. y. padedančios geriau organizuoti veikimą. Svarbu yra ne sužinoti, kas yra priešininkas ("gamta"), o suvokti, kokį žaidimą jis žaidžia. Einstein piktinosi mintimi, jog "Dievas žaidžia kauliukais"[195]. Nors kauliukai – žaidimas, kuris leidžia nustatyti "pakankamus" statistinius dėsningumus (tuo blogiau aukščiausiojo Lėmėjo įvaizdžiui). Jeigu Dievas žaistų bridžą, "pirminiai atsitiktinumai", su kuriais susiduria mokslas, nebebūtų traktuojami kaip kauliuko abejingumas, – jam nesvarbu, kokia puse atsiversti, o būtų suprantami kaip buklumas, t. y. kaip vienos iš daugybės galimų grynų strategijų pasirinkimas, kurį patį nulėmė atsitiktinumas[196].

[195]Cituoja Heisenberg W. *Physics and beyond*. – N. Y., 1971.

Apskritai priimta, kad gamta yra abejingas ir nebuklus priešininkas, ir tuo remiantis skiriami mokslai apie gamtą ir mokslai apie žmogų[197]. Pragmatikos požiūriu pirmuoju atveju "gamta" yra referentas, nebylus ir kartu nuspėjamas (kaip kauliukas, mestas daugybę kartų), apie kurį mokslininkai pateikia denotatyvinius pasakymus; tie pasakymai yra ėjimai, kuriais jie tarpusavyje žaidžia. Antruoju atveju referentas yra žmogus, kuris kartu yra ir žaidimo dalyvis ir kuris kalbėdamas vysto tam tikrą (gal ir įvairialypę) strategiją, kaip atsaką mokslininko strategijai; taigi mokslininkas čia susiduria su atsitiktinumu, kurį lemia ne koks objektas ar abejingumas, o elgesys ar strategija[198], t. y. agonistika.

[196] Pranešime Mokslų akademijai (1921 gruodis) Borel iškėlė mintį, kad "žaidime, kuriame neegzistuoja geriausias žaidimo būdas" (neišsamios informacijos žaidimas), "galbūt yra įmanoma sėkmingai žaisti, jei nėra pasirinktas visiems atvejams vienodas kodas, varijuojant savo žaidimą". Remdamasis šia idėja, von Neumann parodo, jog toks sprendimų pajungimas atsitiktinumui tam tikromis sąlygomis pats savaime yra "geriausias žaidimo būdas". Žr. Guilbaud G. Th. *Eléments de la théorie mathématique des jeux*. – Dunod, 1968, p. 17-21. Ir Séris J. P. *La théorie des jeux*. – PUF, 1974 (tekstų rinkinys). "Postmodernūs" menininkai dažnai vartoja tokias sąvokas, žr., pavyzdžiui, Cage J. *Silence* ir *A Year from Monday*. – Middletown (Conn.): Wesleyan U.P., 1961 ir 1967.

[197] Epstein I. "Jogos", *Ciência e Filosofia*, Revista Interdisciplinar, universidade de Saô Paulo, 1 (1979).

[198] "Tikimybė čia vėl pasirodo nebe kaip objekto struktūros sudarantysis, bet kaip elgesio struktūros reguliuojantysis principas" (Granger G. G. *Pensée formelle et sciences de l'homme*. – Aubier-Montaigne, 1960, p. 142). Idėja, kad dievai žaidžia, sakykim, bridžą būtų labiau panaši į ikiplatoninių graikų hipotezę.

Gali būti priekaištaujama, kad šios problemos susijusios su mikrofizika ir kad jos netrukdo nustatyti pakankamai tikslias tolydžias funkcijas, kurios leistų tikimybiniu būdu gerai numatyti sistemos evoliuciją. Šitaip sistemos teoretikai, kurie kartu yra ir legitimacijos, besiremiančios performatyvumu, teoretikai, bando atgauti savo teises. Tačiau šiuolaikinėje matematikoje ryškėja srovė, kuri abejoja galimybe tiksliai išmatuoti ir numatyti kasdienės patirties sferai priklausančių objektų elgesį.

Mandelbrot remiasi aukščiau nagrinėtu Perrino tekstu. Bet jis pratęsia analizę netikėta kryptimi. Jis rašo: "Su išvestinėmis funkcijomis yra paprasčiausia, lengviausia dirbti, tačiau tokios funkcijos yra išimtis; šnekant geometrijos kalba, kreivės, neturinčios liestinės, pasitaiko dažniausiai, o taisyklingos kreivės, tokios kaip apskritimas, yra įdomios, bet pasitaiko retai"[199].

Ši pastaba nėra skirta vien tik patenkinti paprastą abstraktų smalsumą, ji pritaikoma daugeliui eksperimentinių duomenų: sūraus muiluoto vandens šlakelio kontūrai yra tokie nelygūs, kad iš akies jo paviršiuje neįmanoma surasti nė vienos liestinės. Modeliu čia galėtų būti Browno judesys, kuris, kaip žinoma, turi tokią ypatybę: nuo kokio nors taško judančios dalelės vektorius yra izotropiškas, t. y. judėjimas yra vienodai tikėtinas visomis kryptimis.

Bet su ta pačia problema susiduriama ir įprastesnėse

situacijose, pavyzdžiui, kai norima tiksliai išmatuoti Bretanės pakrantę, krateriais išvarpytą Mėnulio paviršių, žvaigždžių materijos pasiskirstymą, triukšmų "šuorus" kalbant telefonu, bendrus turbulencijos reiškinius, debesų formą, žodžiu, daugybės dalykų, nepaklūstančių žmogaus reguliavimui, kontūrus ir pasiskirstymą.

Mandelbrot parodo, jog šios rūšies duomenų forma panaši į kreives, kurios atitinka tolydines, neišvestines funkcijas. Jų supaprastintas modelis yra Kocho kreivė[200]; jai būdinga vidinė homotetija; galima parodyti, kad homotetijos dimensija, kuri pagrindžia tos kreivės konstrukciją, nėra sveikas skaičius, o tik log4/log3. Visiškai pagrįstai galima sakyti, kad šitokia kreivė yra tokioje erdvėje, kurios "dimensijų skaičius" svyruoja tarp 1 ir 2, ir todėl ji intuityviai esti tarp linijos ir plokštumos. Kadangi šių objektų atitinkamos homotetijos dimensijos yra trupmenos [*fractions*], Mandelbrot vadina juos fraktalais.

Panašia linkme savo darbuose eina René Thom[201]. Jis tiesiogiai kvestionuoja stabilios sistemos sąvoką, kurią

[199] *Op. cit.*, p.4.

[200] Tolydi, neištiesinama, vidinės homotetijos kreivė. Aprašyta Mandelbrot, *op. cit.*, p. 30. Ją atrado H. von Koch 1904 metais. Žr. *Objets fractals* bibliografiją.

[201] *Modèles mathématiques de la morphogenèse*, 10/18, 1974. Populiaraus pobūdžio trumpa katastrofų teorijos apžvalga yra pateikta Pomian K. "Catastrophes et déterminisme", *Libre 4* (1978) – Payot, p. 115-136.

suponavo Laplace'o (ir netgi galimybių) teorijos determinizmas.

Thom sukūrė matematinę kalbą, kuri formaliai aprašo, kaip determinuotuose reiškiniuose gali atsirasti netolydumų, iš kurių išplaukia netikėtos formos: ši kalba sudaro vadinamąją katastrofų teoriją.

Paimkime agresyvumą, kaip šuns būsenos kintamąjį; jis tiesiogiai priklauso nuo šuns pykčio, kuris yra valdymo kintamasis dydis[202]. Sakykime, kad pyktį galima išmatuoti; tada jis, pasiekęs tam tikrą slenkstį, virsta puolimu. Baimė, antrasis valdymo kintamasis dydis, veiks priešingai ir, pasiekęs tam tikrą slenkstį, virs pabėgimu. Kai nėra pykčio ir baimės, šuns elgesys yra neutralus (Gausso kreivės viršūnė). Bet, jeigu abudu valdymo kintamieji dydžiai didėja kartu, abudu slenksčiai bus pasiekti vienu metu: šuns elgesio nebegalima numatyti, jis staigiai gali pereiti nuo puolimo prie bėgimo, ir atvirkščiai. Tada sistema vadinama nestabilia: valdymo kintamieji dydžiai kinta tolydžiai, būsenos kintamieji dydžiai – netolydžiai.

Thom parodė, kad galima sudaryti šio nestabilumo lygtį ir nupiešti grafiką (trijų matavimų, kadangi valdymas turi du kintamuosius dydžius, o būsena vieną), kuris nurodo visus taško, žyminčio šuns elgesį, judesius,

[202] Pavyzdį pateikia Pomian, pasiskolinęs jį iš Zeeman E. C. "The Geometry of Catastrophe", *Times Literary Supplement* (1971 gruodžio 10).

taip pat staigų perėjimą nuo vieno elgesio būdo prie kito. Šita lygtis būdinga katastrofos tipui, kurį nusako tam tikras valdymo ir būsenos kintamųjų dydžių skaičius (šiuo atveju 2 + 1).

Taip išsprendžiamas ginčas dėl stabilios ir nestabilios sistemos, dėl determinizmo ir nedeterminizmo. Thom suformuluoja tokį postulatą: "Ar procesas yra determinuotas, ar ne, nulemia lokalinė proceso būsena"[203]. Determinizmas yra tam tikras funkcionavimo būdas, kuris pats irgi yra determinuotas: gamta bet kokiomis aplinkybėmis sukuria pačią paprasčiausią lokalinę morfologinę struktūrą, kuri tačiau yra suderinama su pradiniais lokaliniais duomenimis[204]. Bet gali būti – iš tikrųjų taip netgi dažniausiai ir būna, – kad šie duomenys neleidžia sukurti stabilios formos. Juk jie dažniausiai yra konflikto būsenoje: "Katastrofų modelis visus priežastinius procesus suveda į vieną, kurį galima nesunkiai intuityviai įteisinti: tai yra konfliktas, visų daiktų tėvas, pasak Heraklito"[205]. Labiau tikėtina, kad kontrolės kintamieji dydžiai bus nesuderinami, negu atvirkščiai. Taigi egzistuoja tik "determinizmo salelės".

[203] Thom R. *Stabilité structurelle et morphogenèse. Essai d'une théorie générale des modèles.* – Reading (Mass.): Benjamin, 1972, p. 25. Cituojama Pomian, *loc. cit.*, p. 134.

[204] Thom R. *Modèles mathématiques..., loc. cit.*, p. 24.

[205] *Ibid.*, p. 25.

Katastrofinis antagonizmas yra normali (tiesiogine to žodžio prasme) pasaulio būsena: esama taisyklių (normų), reglamentuojančių bendrąją serijų agonistiką, kurias apibrėžia kintamųjų dydžių skaičius.

Prasminga būtų bandyti ieškoti Thomo darbų atspindžio (tiesa, kiek prislopinto) Palo Alto mokyklos tyrinėjimuose, ypač ten, kur paradoksologija naudojama tiriant šizofreniją – tai yra žinoma kaip *Double Bind Theory*[206]. Čia pasitenkinsiu tik šio ryšio konstatavimu. Jis leidžia suprasti, kaip tyrinėjimai, pagrindinį dėmesį sutelkę į atskirybes ir "nebendramatiškumo" pasireiškimus, paliečia ir kasdieninių problemų pragmatikos sritį.

Šie tyrinėjimai (ir daugelis kitų) perša mintį, kad tolydi ir išvestinė funkcija nebetenka savo reikšmės: ji nebėra svarbiausia žinių ir numatymo paradigma. Postmodernus mokslas, sutelkdamas dėmesį į neišsprendžiamus dalykus, į valdymo preciziškumo ribas, kvantus, dėl neišsamios informacijos kilusius konfliktus,• fraktalus, katastrofas, pragmatinus paradoksus, savo paties evoliucijos teoriją grindžia netolydumo, katastrofiškumo, nepataisomumo, paradoksalumo sąvokomis. Šis mokslas keičia žodžio *žinojimas* prasmę ir parodo, kaip tas pasikeitimas gali įvykti. Jis kuria ne tai, kas žinoma, o tai,

[206] Žr. ypač Watzlawick ir kt., *op. cit.*, VI skyrius.

kas nežinoma. Jis suponuoja tokį legitimacijos modelį, kuris visiškai nesiremia performatyvumo principu, jam svarbiausia yra skirtybė [*différence*], kuri traktuojamas kaip paralogija[207].

Labai gerai pasakė vienas žaidimų teorijos specialistas, kuris dirba ta pačia linkme: "Kuo gi naudinga ši teorija? Aš manau, kad žaidimų teorija, kaip visos sudėtingos teorijos, yra naudinga tuo, kad gimdo idėjas"[208]. Savo ruožtu P. B. Medawar[209] yra sakęs, kad "mokslininkui pats didžiausias laimėjimas yra *gimdyti idėjas*", kad nėra "mokslinio metodo"[210] ir kad mokslininkas visų pirma yra žmogus, kuris "pasakoja istorijas". Vienintelis skirtumas yra tas, kad mokslininkas privalo savo istorijas verifikuoti.

[207] "Reikia atskirti mokslinio žinojimo kūrimo sąlygas nuo sukurto žinojimo (...). Mokslinę veiklą galima skirstyti į du etapus: pirmas, kai tai, kas žinoma, paverčiama tuo, kas nežinoma; antras, kai šios ne-žinios pertvarkomos į nepriklausomą simbolinę metasistemą (...). Mokslo specifika slypi jo nenumatomybėje" (Breton Ph. *Pandore* 3, 1979 balandis, p.10).

[208] Rapoport A. *Two-Person Game Theory*. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1966, p. 202; taip pat *Théorie des jeux à deux personnes*, vertė Renard. – Dunod, 1969, p. 159.

[209] Medawar P. B. *The Art of the Soluble*. – London: Methuen, 6-oji red. 1967, ypač skyriai: "Two Conceptions of Science" ir "Hypothesis and Imagination".

[210] Tai paaiškina P. Feyerabend knygoje *Against Method*. – London: NLB, 1975, remdamasis Galilėjaus pavyzdžiu. Jis prieštarauja Popperiui ir Lakatos'ui ir gina epistemologinį "anarchizmą" ir "dadaizmą".

## 14. LEGITIMACIJA REMIANTIS PARALOGIJA

Sakykime, kad jau pakankamai esame aptarę su šiandieninio žinojimo legitimacijos problema susijusius duomenis. Toliau nebegalima remtis pamatiniais pasakojimais; įteisinant postmodernaus mokslinio žinojimo diskursą, nebeįmanoma naudotis nei Dvasios dialektika, nei (net) žmonijos išsilaisvinimu. Tačiau, kaip matėme, "mažasis pasakojimas" [*petit récit*] yra būdingiausia vaizduotės skatinamų išradimų forma (visų pirma moksle)[211]. Kita vertus, nebepatenkinamas pasirodo ir konsenso, kaip įteisinančio kriterijaus, principas. Jis

[211] Šioje studijoje nebuvo įmanoma išanalizuoti, kaip grįžta pasakojimas į legitimacijos diskursus, tokius kaip atvirų sistemų teorija, lokalinis determinizmas, antimetodas – apskritai, į viską, ką aš vadinu *paralogija*.

suprantamas dvejopai. Pirma, konsensas yra dialogu pasiektas susitarimas tarp žmonių, kurių kiekvienas apibrėžiamas kaip žinantis protas ir laisva valia. Tokią formuluotę pateikia Habermas. Bet ši koncepcija remiasi išsilaisvinimo pasakojimo teisėtumu. Antra, konsensas yra vienas iš sistemos komponentų, kuriuo ji manipuliuoja palaikydama ir gerindama savo veikimą[212]. Jis tampa administracinių procedūrų objektu (Luhmanno prasme). Tada jis naudingas tik kaip priemonė tikrajam, sistemą legitimuojančiam tikslui, t. y. galiai, pasiekti.

Taigi kyla klausimas, ar įmanoma tokia legitimacija, kuri remtųsi tik paralogija. Reikėtų atskirti tai, kas tikrai yra paralogija, nuo to, kas yra inovacija: pastarąją valdo (arba bent jau naudoja) siekianti pagerinti savo efektyvumą sistema; o paralogija yra žinojimo pragmatikoje daromas ėjimas, kurio svarba dažnai iš karto nebūna įvertinama. Tai, kad tikrovėje šie du reiškiniai dažnai (nors nebūtinai) kinta ir virsta vienas kitu, neturėtų kliudyti mūsų hipotezei.

[212] Nora ir Minc, pavyzdžiui, Japonijos pasiekimus informatikoje paaiškina "intensyviu socialiniu konsensu", kuris, jų manymu, yra būdingas šios šalies visuomenei (*op. cit.*, p. 4). Išvadose jie rašo: "Visuomenė, kurią ji [plataus socialinio kompiuterizavimo dinamika] sukuria, yra trapi: visuomenė, sudaranti palankias sąlygas konsensui, pastarąjį laiko egzistencijos pagrindu ir užsikerta, jeigu jai nepavyksta šio konsenso pasiekti" (*op.cit.*, p. 125). Stourdzé, cit. str., pabrėžia tą faktą, kad dabartinė dereguliacijos, destabilizacijos, administracijos susilpninimo tendencija kyla, visuomenei praradus pasitikėjimą valstybės performatyvumu.

Vėl pradėdami nuo mokslinės pragmatikos apibrėžimo (7 skyrius), dabar turėtume pabrėžti nesutarimą [*dissentiment*]. Konsensas yra horizontas, kuris niekada nepasiekiamas. Tyrinėjimai, atliekami vienos paradigmos[213] ribose, yra gana stabilūs; jie tarsi eksploatuoja kokią nors technologinę, ekonominę arba meninę "idėją". Tai nėra taip jau mažai. Bet krenta į akis tai, kad visada atsiranda kažkas, ardantis "proto" sukurtą tvarką. Reikia manyti, egzistuoja galia, kuri destabilizuoja eksplikacijos pajėgas ir pasireiškia naujomis mąstymo normomis arba, jei norit, pateikia naujas mokslinio kalbinio žaidimo taisykles, apibrėžiančias naują tyrinėjimų sritį. Tai atitinka (mokslinės diskusijos kontekste) procesą, kurį Thom pavadino morfogeneze. Jis irgi turi taisykles (esama įvairių katastrofų rūšių), bet vis dėlto determinuojamas jis visada tik lokaliai. Šitoks procesas mokslinėje diskusijoje ir laiko perspektyvoje reiškia, kad "atradimai" yra nenuspėjami iš anksto. Idealaus skaidrumo požiūriu tokia ypatybė skatina nepermatomų sričių [*opacités*] atsiradimą, kuris atitolina konsensą[214].

Ši trumpa apžvalga aiškiai parodo, jog sistemų teorija ir jos siūlomas legitimacijos būdas neturi jokio mokslinio

[213] Kuhno prasme. Žr. *op. cit.*

[214] Pomian, *cit. str.*, rodo, kad šios rūšies (katastrofomis paremta) būsena niekaip negali būti susieta su Hegelio dialektika.

pagrindo: paties mokslo pragmatika neatitinka šios teorijos siūlomos sistemos paradigmos, o visuomenė šiuolaikinio mokslo požiūriu negali būti aprašyta remiantis šia paradigma.

Aptarkime šiuo aspektu du svarbius Luhmanno argumentacijos momentus. Viena vertus, sistema gali funkcionuoti tiktai mažindama savo sudėtingumo laipsnį, antra vertus, ji turi skatinti individualių aspiracijų pritaikymą jos tikslams[215]. Sudėtingumą reikia mažinti norint išsaugoti sistemos kompetenciją galios srityje. Jei visi pranešimai galėtų laisvai cirkuliuoti tarp visų individų, tada informacijos, kuri reikalinga priimant tinkamą sprendimą, kiekis būtų toks didelis, kad žymiai sulėtintų sprendimo priėmimą, taigi sumažintų performatyvumą. O greitis yra sistemos galios sudedamoji dalis.

Galima prieštarauti, kad norint išvengti sunkių sukrėtimų, reikia visgi atsižvelgti į šias "molekulinio" lygio nuomones. Luhmann į tai atsako, ir tai yra antras svarbus momentas, kad yra įmanoma individualias aspiracijas

[215] "Sprendimų legitimacija iš esmės reiškia emocinio apmokymo procesą, nepaliestą jokių sukrėtimų. Tai yra vienas iš aspektų daug platesnio klausimo: kaip pasikeičia aspiracijos, kaip politinė ir administracinė posistemė, kuri visgi yra tik visuomenės dalis, gali savo sprendimais perdaryti tos visuomenės aspiracijas? Šios posistemės poveikis bus efektyvus tik tuo atveju, jeigu ji galės diegti naujas aspiracijas kitose, jau egzistuojančiose (asmeninėse arba socialinėse) sistemose" (*Legitimation durch Verfahren, loc. cit.*, p. 35).

nukreipti į "kvaziapmokymo", "jokių sukrėtimų nepaliestą" procesą ir taip suderinti jas su sistemos sprendimais. Pastarieji nebūtinai turi būti derinami su šiomis aspiracijomis: atvirkščiai, reikia, kad aspiracijos trokštų sutapti su sistemos sprendimais, bent jau su jų padariniais. Administracinės procedūros turėtų sužadinti individuose "norą" daryti tai, ko reikia performatyviai sistemai[216]. Akivaizdu, kad nemažą vaidmenį čia vaidina ir vaidins ateityje telematinė technika.

Negalima būtų neigti, kad įtikinamai atrodo idėja, jog daugiau naudos yra, kai egzistuoja konteksto kontrolė ir valdymas, negu kai jų nėra. Performatyvumo kriterijus turi savo "pranašumų". Jis iš principo neleidžia naudoti jokio metafizinio diskurso, jis verčia atsisakyti "mitų", jis iš visų reikalauja aiškaus proto ir šaltos valios, jis apskaičiuoja dalyvių tarpusavio veiksmus, užuot apibrėžinėjęs "esmes"; čia "žaidėjai" verčiami prisiimti atsakomybę ne tik už pasakymus, bet ir už šiuos pasakymus reguliuojančias taisykles, kurias jie nustato taip, kad pasakymai būtų priimtini. Šis kriterijus taip nušviečia žinojimo pragmatines funkcijas, kad jos visos

[216] Šios hipotezės artikuliaciją galima rasti ir senesniuose veikaluose, žr.: Riesman D. *The Lonely Crowd*. – Cambridge (Mass.): Yale U.P., 1950; taip pat *La foule solitaire*. – Arthaud, 1964; Whyte W. H. *The Organization Man*. – N. Y.: Simon & Schuster, 1956; taip pat *L'homme de l'organisation*. – Plon, 1959; *Marcuse H. One Dimensional Man*. – Boston: Beacon, 1966; taip pat *L'homme unidimensionnel*, vertė Wittig. – Minuit, 1968.

(argumentacijos, įrodymų pateikimo, žinių perdavimo, vaizduotės lavinimo pragmatikos) pasirodo susijusios su efektyvumo kriterijumi.

Jis taip pat prisideda prie to, kad kalbiniai žaidimai, net jeigu jie nėra susiję su kanonizuotu žinojimu, galėtų pažinti patys save, jo įtakoje kasdieninis diskursas dažnai virsta metadiskurso rūšimi: paprasti pasakymai yra linkę cituoti patys save, o įvairūs pragmatiniai postai – perteikti pranešimus (netgi tuos, kurie juos tiesiogiai liečia, ir išreikštus esamuoju laiku) netiesiogine kalba[217]. Kyla mintis, kad vidinės komunikacijos problemos, su kuriomis susiduria mokslinė bendruomenė atlikdama savo kalbų išnarstymo ir perkūrimo darbą, apskritai yra panašios į socialinio kolektyvo problemas, kai šis, netekęs kultūros, besiremiančios pasakojimais, turi pasitikrinti komunikaciją su pačiu savimi ir tokiu būdu ištirti jo vardu priimtų sprendimų legitimacijos ištakas.

Rizikuodamas suerzinti skaitytoją, norėčiau teigti, kad dar vienu sistemos pranašumu būtų galima laikyti jos griežtumą. Galios kriterijaus požiūriu, kančia, kylanti iš nepatenkinto poreikio, nesuteikia prašymui (t.y. vienai iš preskripcijos formų) jokio legitimuotumo.

[217] J. Rey-Debove (*op. cit.*, 228 sq.) atkreipia dėmesį į tai, kad dabartinėje kasdieninėje kalboje daugėja požymių, būdingų netiesioginei kalbai arba autoniminei konotacijai. Autorė mums primena, kad "netiesiogine kalba negalima pasitikėti".

Teisė neatsiranda iš kančios, teisė atsiranda tuo atveju, jeigu palengvinus kančią padidėja sistemos performatyvumas. Labiausiai nuskriaustųjų poreikiai iš esmės negali būti sistemos reguliatoriais: jų patenkinimo mechanizmai jau žinomi, ir juos patenkinus nepagerės sistemos veikimas, tik padidės išlaidos. Vienintelis kontrargumentas yra tai, kad jų nepatenkinus galima destabilizuoti visumą. Tačiau toks rėmimasis silpnumu yra priešingas jėgos prigimčiai. Jai būdinga išprovokuoti naujus reikalavimus, kurie, atseit lemia gyvenimo normų pertvarkymą[218]. Šia prasme sistema yra avangardinė mašina, sau iš paskos tempianti žmoniją, kurią ji dehumanizuoja viename lygmenyje tam, kad ją "vėl sužmogintų" kitame normatyvinio pajėgumo lygmenyje. Technokratai teigia, kad jie negali patikėti tais poreikiais, kuriuos įvardija pati visuomenė, jie "žino", kad visuomenė negali pažinti savo poreikių, kadangi pastarieji nėra kintamieji dydžiai, nepriklausomi nuo naujų technologijų[219]. Štai tokia yra sprendėjų puikybė ir aklumas.

[218]Kaip sako G. Canguilhem, "žmogus yra tikrai sveikas tik tada, kai jis sugeba laikytis daugybės normų, kai jis yra daugiau negu normalus" ("Le normal et le pathologique" (1951), in *La connaissance de la vie.* – Hachette, 1952, p. 210).

[219]E. E. David (cit. str.) pažymi, kad visuomenė žino tik tuos poreikius, kurie būdingi dabartinei technologinei būklei. O štai fundamentalusis mokslas gali atrasti nežinomas galimybes, kurios pertvarkys technikos sferą ir sukurs kol kas dar neįsivaizduojamus poreikius. Jis kaip pavyzdį

Ši "puikybė" rodo, kad jie sutapatina save su socialine sistema, kuri traktuojama kaip visuma, siekianti labiausiai performatyvios vienovės. Mokslinėje pragmatikoje aiškiai matyti, kad šitoks susitapatinimas yra neįmanomas: iš principo joks mokslininkas neįkūnija žinojimo, ir nė vienas negali nekreipti dėmesio į tyrinėjimo "poreikius" arba į tyrinėtojo aspiracijas vien dėl to, kad jie nėra performatyvūs "mokslo", kaip visumos, atžvilgiu. Paprastai tyrinėtojas į reikalavimus atsako taip: reikia pasižiūrėti, papasakokite savo istoriją[220]. Ir dar – tyrinėtojas niekada iš anksto nesako, kad šis atvejis jau yra ištirtas ar kad "mokslo" galia nukentės, jei jis bus tiriamas iš naujo. Netgi atvirkščiai.

Aišku, tikrovėje taip yra ne visada. Daugybės mokslininkų "ėjimai" buvo nutylimi arba užgniaužiami dažnai

pamini kietų medžiagų panaudojimą, kuris paskatino kietų kūnų fizikos vystymąsi ir suklestėjimą. Šitokio socialinės sąveikos ir poreikių "negatyvaus reguliavimo", kurį atlieka šiuolaikinės technikos objektas, kritiką pateikia R. Jaulin straipsnyje "Le mythe technologique", *Revue de l'entreprise* 26 (specialus numeris "L'ethnotechnologie", 1979 kovas), p. 49-55. Autorius perteikia A. G.Haudricourt'o mintis straipsnyje "La technologie culturelle, essai de méthodologie" knygoje Gille B. *Histoire des techniques, loc. cit.*

[220] Medawar (*op. cit.*, p. 151-152) supriešina mokslinį rašomąjį ir mokslinį šnekamąjį stilius. Pirmasis turėtų būti "induktyvus", kitaip į jį nebus atsižvelgiama; antrajam apibūdinti Medawar pateikia sąrašą pasakymų, dažniausiai girdimų laboratorijose, pvz.: *Šie mano rezultatai dar nelimpa vienas prie kito, dar nėra istorijos* (*My results don't make a story yet*). Jis daro išvadą: "Mokslininkai kuria paaiškinamąsias struktūras, pasakoja istorijas (...)".

ištisus dešimtmečius, kadangi jie per daug aktyviai destabilizuodavo nusistovėjusią padėtį ne tik universitetinėje ir mokslinėje hierarchijoje, bet ir mokslinėje problematikoje[221]. Kuo stipresnis yra "ėjimas", tuo sunkiau yra jo atžvilgiu pasiekti minimalų konsensą, kadangi šis "ėjimas" keičia žaidimo taisykles, kuriomis remiantis buvo pasiektas konsensas. Tačiau taip funkcionuojanti mokslinė institucija panėšėja į paprastą valdžios centrą, kurio elgesį reglamentuoja homeostazė.

Toks elgesys yra teroristinis; tokia yra ir sistema, kurią aprašė Luhmann. Terorą aš suprantu kaip efektyvumą, pagrįstą žaidimo partnerio eliminacija (arba grasinimu eliminuoti) iš kalbinio žaidimo. Partneris nutils arba duos savo sutikimą ne todėl, kad jis yra įtikintas, bet todėl, kad jam kyla pavojus būti pašalintam iš žaidimo (yra daugybė būdų tai padaryti). Sprendėjų puikybė, kuriai iš esmės nėra atitikmens mokslinėje sferoje, pasireiškia tuo, kad naudojamasi šiuo teroro instrumentu. Sakoma: suderinkite savo aspiracijas su mūsų tikslais, kitaip...[222].

[221] Žinomą pavyzdį galima rasti Feuer L. S. *The Conflict of Generations* (1969); taip pat *Einstein et le conflit des générations*, vertė Alexandre. – Bruxelles: Complexe, 1979. Kaip pabrėžia Moscovici prancūziškojo vertimo įžangoje: "Reliatyvumo teorija gimė atsitiktinėje "akademijoje", kurią sukūrė bendraminčių ratelis; nė vienas iš jų nebuvo fizikas – tiktai inžinieriai ir filosofai mėgėjai".

[222] Tai Orwello paradoksas. Biurokratas sako: "Mūsų nepatenkina negatyvus paklusnumas ir net pats žemiausias nuolankumas. Kai jūs galiausiai

Netgi permisyvumas* vieno ar kito žaidimo atžvilgiu priklauso nuo jų performatyvumo. Gyvenimo normos perrašomos didinant sistemos kompetenciją galios srityje. Tai darosi ypač akivaizdu įvedant telematines technologijas: technokratai jas laiko kalbėtojų tarpusavio santykių liberalizavimo ir praturtinimo šaltiniu; tačiau visų patraukliausia jų akimis yra tai, kad sistemoje atsiras naujų įtampų, kurios pagerins jos veikimą[223]

Iš dalies būdamas diferencinės prigimties, mokslas savo pragmatikoje siūlo stabilios sistemos antimodelį. Kiekvienas pasakymas vertas tiek, kiek jis skiriasi nuo to, kas jau yra žinoma, ir kiek jis gali būti argumentuojamas ir įrodomas. Mokslas yra "atviros sistemos"[224] modelis, kuriam pasakymai yra priimtini tik tada, kai jie "gimdo idėjas", t. y. gimdo kitus pasakymus ir kitas

pasiduosite mums, tai turės būti padaryta laisva valia" (*1984*. – N. Y.: Harcourt & Brace, 1949; taip pat Gallimard, 1950, p. 368). Kalbiniame žaidime šis paradoksas atrodytų taip: *Būkite laisvas* arba net *Norėk to, ko tu nori*. Jis yra analizuotas Watzlawick ir kt., *op. cit.*, p. 203-207. Apie šiuos paradoksus žr. Salanskis J. M. "Genèses "actuelles" et genèses "sérielles" de l'inconsistant et de l'hétérogène", *Critique* 379 (1978 gruodis), p. 1155-1173.

* Leistinumas, draudimų, sankcijų nebuvimas.

[223] Žr. Nora ir Minco pateiktą įtampų, kurios neišvengiamai atsiras kompiuterizuojant Prancūzijos visuomenę, apibrėžimą (*op. cit.*, Présentation).

[224] Žr. 181 išnašą. Plg. Watzlawick ir kt., *op. cit.*, p. 117-148 pateiktą diskusiją apie atviras sistemas. Sistemų atvirumo samprata yra tiriama studijoje: Salanskis J. M. *Le systématique ouvert*, pasirodys 1978 metais.

žaidimo taisykles. Mokslas neturi visuotinės metakalbos, kuria galima būtų perrašyti ir įvertinti visas kitas kalbas. Todėl jis negali susitapatinti su sistema ir su teroru. Jeigu ir mokslininkų bendruomenė yra susiskaldžiusi į sprendėjus ir atlikėjus (o ji yra susiskaldžiusi), tai to šaknų reikia ieškoti socialinėje-ekonominėje sistemoje, o ne mokslinėje pragmatikoje. Toks susiskaldymas yra viena principinių kliūčių, stabdančių žinojimo vaizduotės vystymąsi.

Pagrindinis legitimacijos klausimas formuluojamas taip: koks yra ryšys tarp mokslinės pragmatikos siūlomo antimodelio ir visuomenės? Ar tas antimodelis gali būti pritaikytas milžiniškiems kalbinės materijos spiečiams, iš kurių susidaro visuomenės? O gal jis tinka tik pažinimo žaidimui? Tada kokį vaidmenį toks antimodelis atlieka socialinio saito atžvilgiu? Ar jis yra nepasiekiamas atviros bendruomenės idealas? Gal jis yra sprendėjų poaibiui būtinas elementas; sprendėjų, kurie taiko performatyvumo kriterijų visuomenei ir netaiko jo sau. O gal atvirkščiai, jis prilygsta atsisakymui bendradarbiauti su valdžia, juda link kontrakultūros ir rizikuoja prarasti finansavimą, tokiu būdu netekdamas bet kokios tyrinėjimų galimybės[225]?

Aš nuo pat šios studijos pradžios pabrėžiau ne tik for-

[225] Feyerabendo reikalavimas (*op. cit.*) atskirti Mokslą nuo Valstybės pilnas tos pačios "pasaulietinės" dvasios, kuri lydėjo Bažnyčios atskyrimą nuo Valstybės. Bet kaip atskirti Mokslą ir Pinigus?

malų, bet ir pragmatinį skirtumą tarp įvairių kalbinių žaidimų, ypač tarp denotatyvinių, arba žinių, ir preskriptyvinių, arba veikimo, žaidimų. Mokslinės pragmatikos pagrindas yra denotatyviniai pasakymai, kuriais remdamasi ji kuria pažinimo institucijas (institutus, centrus, universitetus etc.). Tačiau jos vystymasis postmodernia kryptimi į pirmą planą iškelia lemiamą "faktą"– net denotatyvinių pasakymų diskusijai yra būtinos taisyklės. O taisyklės yra ne denotatyviniai, bet preskriptyviniai pasakymai, kuriuos, kad būtų išvengta nesusipratimų, vertėtų vadinti metapreskriptyvais (jie nurodo priimtinus kalbinio žaidimo ėjimus). Dabartinėje mokslinėje pragmatikoje diferencinės, arba įsivaizdavimo, arba paraloginės veiklos paskirtis yra išryškinti šiuos metapreskriptyvus (mokslines "prielaidas"[226]) ir prašyti partnerių, kad jie jas priimtų. Vienintelė legitimacija, kuri daro priimtinus tokius prašymus, yra ta, kuri gimdys idėjas, t. y. naujus pasakymus.

Socialinė pragmatika nėra tokia "paprasta" kaip mokslinė pragmatika. Tai yra monstras, kuriame sluoksniais gula įvairių (denotatyvinių, preskriptyvinių, performatyvinių, techninių, įvertinamųjų etc.) pasakymų heteromorfiškų rūšių tinklai. Ir nėra jokio pagrindo tikėti, kad galima nustatyti metapreskriptyvus, bendrus visiems

[226]Tai yra vienas iš šio termino, priklausančio O. Ducrot problematikai, vertimo variantų, *op. cit.*

šiems kalbiniams žaidimams, ir kad atviras peržiūrėjimui konsensas (panašus į tą, kurį vienu ar kitu metu pasiekia mokslininkų bendruomenė) gali aprėpti visas metapreskripcijas, reglamentuojančias visus kolektyve cirkuliuojančius pasakymus. Būtent su šitokio tikėjimo atsižadėjimu yra susijęs šiandieninis legitimacijos pasakojimų, tiek tradicinių, tiek "modernių" (žmonijos išsivadavimas, Idėjos tapsmas), nuosmukis. Šio tikėjimo netektį "sistemos" ideologija kompensuoja savo pretenzijomis į totalinį žinojimą, tačiau ją akivaizdžiai išreiškia performatyvumo kriterijaus cinizmas.

Todėl atrodo neįmanoma ir net neatsargu spręsti legitimacijos problemą ieškant universalaus konsenso (kaip tai daro Habermas)[227] ir panaudojant tam tai, ką jis vadina *diskursu*, t. y. argumentacijų dialogą[228].

[227] *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus, loc. cit.*, kai kuriose vietose, ypač p. 21-22: "Kalba atlieka transformatoriaus funkciją: (...) asmeninės žinios transformuojasi į pasakymus, poreikiai ir jutimai – į normatyvinius lūkesčius (komandas ir vertes). Ši transformacija sukuria svarbų skirtumą tarp intencijos, valios, malonumo bei skausmo subjektyvumo ir posakių bei normų *pretenzijų į universalumą*. Universalumas reiškia žinių objektyvumą ir galiojančių normų legitimuotumą. Toks objektyvumas ir legitimuotumas užtikrina visuomeninio gyvenamojo pasaulio [*Lebenswelt*] virtimą bendruomene. Matyti, kad taip apribota problematika, kai legitimuotumo klausimas sprendžiamas naudojant tiktai universalumo kategoriją, viena vertus, suponuoja, kad žinių ir veiksmo subjektų legitimacijos yra identiškos, kas prieštarauja Kanto kritikai, kuri pirmojo subjekto konceptualųjį universalumą atskiria nuo idealaus universalumo ("juslinės gamtos"); antra vertus, tokia problematika konsensą (*Gemeinschaft*) laiko vieninteliu galimu žmonijos gyvenimo horizontu.

Tokia samprata remiasi dviem prielaidom. Pirmoji teigia, kad visi kalbėtojai gali susitarti, kokie metapreskriptyvai ir taisyklės yra universalūs ir taikytini visuose kalbiniuose žaidimuose, nors yra aišku, kad pastarieji yra heteromorfiški ir kiekvienas jų laikosi savo pragmatinių taisyklių, kurios yra heterogeniškos kitų žaidimų taisyklių atžvilgiu.

Antroji teigia, kad galutinis dialogo tikslas yra konsensas. Tačiau analizuojant mokslinę pragmatiką, buvo parodyta, kad konsensas yra tiktai diskusijos etapas, o ne jos pabaiga. Netgi priešingai – diskusija baigiasi paralogija. Konstatavus šiuos du dalykus (taisyklių heterogeniškumą ir nesutarimo paieškas), išnyksta tikėjimas, kuris dar vis įkvepia Habermaso tyrinėjimus, tikėjimas, kad žmonija, kaip kolektyvinis (universalus) subjektas, ieško savo bendrojo išsilaisvinimo normalizuodama "ėjimus", kurie leistini visuose kalbiniuose žaidimuose, ir kad bet kokio pasakymo legitimuotumas priklauso nuo jo indėlio į šį išsilaisvinimą[229].

Aiškiai matyti, kokią funkciją atlieka tokia nuostata

[228] *Ibid.*, p. 20 (pranc. vert. p. 22) ir pranc. vertėjo pastaba. Metapreskriptyvų, taikomų preskripcijai, – t. y. įstatymų normalizavimo – pavaldumas *Diskurs*'ui yra eksplicitiškas [Habermaso supratimu], pvz., p. 146 (pranc. vert. p. 146): "Normatyvinės pretenzijos į teisėtumą pačios yra kognityvios ta prasme, kad visada daroma prielaida, jog jos galėtų būti priimtinos racionalioje diskusijoje".

[229] G. Kortian savo *Métacritique*. – Minuit, 1979 V dalyje kritiškai tiria šį Habermaso minties "švietėjišką" aspektą. Žr. taip pat to paties autoriaus "Le discours philosophique et son objet", *Critique*, 1979.

Habermaso argumentacijoje, nukreiptoje prieš Luhmanną. *Diskurs* yra jo paskutinis ginklas prieš stabilios sistemos teoriją. Tikslas, dėl kurio kovojama, yra geras, bet argumentai prasti[230]. Konsensas tapo pasenusia ir įtartina verte. Tačiau to neatsitiko su teisingumu [*justice*]. Taigi reikėtų siekti tokios teisingumo idėjos ir praktikos, kuri nėra susijusi su konsenso idėja ir praktika.

Pripažinus, kad kalbiniai žaidimai yra heteromorfiški, žengiamas pirmas žingsnis ta kryptimi. Taip išsižadama teroro, kuris suponuoja ir bando įgyvendinti kalbinių žaidimų izomorfiją. Antras žingsnis būtų principas, kad konsensas, pasiektas tam tikrų žaidimo taisyklių ir pagal jas daromų "ėjimų" atžvilgiu, turi būti lokalinis, t. y. jį pasiekia tik dabartiniai dalyviai ir ateityje jis gali būti nutrauktas. Taigi krypstama link baigtinių metaargumentų įvairovės: pastaraisiais aš vadinu argumentus, susijusius su metapreskriptyvais ir ribotus erdvėje bei laike.

Ši orientacija sutampa su socialinių santykių [*interactions*] evoliucija, kai laikinos sutartys iš tikrųjų išstumia pastovias institucijas ne tik politikoje, bet ir profesinėje, emocinėje, seksualinėje, kultūrinėje, šeimyninėje, tarptautinėje sferose. Tokia evoliucija, aišku, yra dviprasmiška: sistema palanki laikinai sutarčiai, nes ši

[230] Žr. Poulain J., cit. str., 28 išnašą ir apie platesnę diskusiją dėl Searle'o ir Gehleno pragmatikos žr. Poulain J. "Pragmatique de la parole et pragmatique de la vie", *Phi zéro* 7, 1 (1978 rugsėjis). – Université de Montréal, p. 5-50.

lankstesnė, pigesnė ir aplink ją sukasi ištisas motyvacijų spiečius; visi šie faktoriai prisideda keliant operatyvumą [*operativité*]. Tačiau čia jokiu būdu nenorima pateikti "gryną" sistemos alternatyvą: baigiantis aštuntajam dešimtmečiui, mums visiems jau aišku, kad alternatyva taps labai panaši į sistemą, kurią ji norėjo pakeisti. Reikia džiaugtis, kad tendencija sudarinėti laikinas sutartis yra dviprasmiška: laikinos sutartys nėra pajungtos vien sistemos tikslams, tačiau pastaroji tai toleruoja; be to, taip atsiskleidžia dar vienas sistemos tikslas, kai siekiama pažinti kalbinius žaidimus kaip tokius ir pasiryžtama prisiimti atsakomybę už jų taisykles ir poveikius. Pagrindinis jų poveikis yra tai, kas įteisina taisyklių priėmimą – t. y. paralogijos paieškos.

Pagaliau galima suvokti, kaip visuomenės kompiuterizavimas paveikia šią problematiką. Kompiuterizavimas gali pavirsti "tobulu" rinkos sistemos kontrolės ir reguliavimo instrumentu – rinkos, kuri apima patį žinojimą ir remiasi tiktai performatyvumo principu. Tokiu atveju teroras taptų neišvengiamas. Bet kompiuterizavimas taip pat galėtų padėti grupėms, aptariančioms metapreskriptyvus, ir suteikti joms informaciją, kurios taip dažnai trūksta norint pamatuotai priimti sprendimus. Kelias, kuriuo reikėtų eiti kompiuterizavimui, norint pasukti antrąja kryptimi, iš principo yra labai paprastas: reikia, kad visi žmonės galėtų laisvai prieiti prie kompiuterinės atminties ir prie duomenų bankų[231]

Tada kalbiniai žaidimai bus išsamios informacijos žaidimai bet kuriuo duotuoju momentu. Bet jie taip pat bus ne-nulinės-sumos žaidimai, ir kaip tik todėl diskusijos niekada nerizikuoja išeikvoti kovos objektus ir įstrigti *minimax* pusiausvyroje [kai žaidžiama atsižvelgiant nebe į tai, ką galima laimėti, o tik į tai, ką galima prarasti]. Juk kovos objektas bus žinios (arba, jei norite, informacija), o žinių rezervas – galimų kalbinių pasakymų rezervas – yra neišsemiamas. Taip ryškėja politika, kuriai bus vienodai svarbus tiek teisingumo, tiek nežinomybės troškimas.

231 Žr. Tricot ir kt. *Informatique et libertés, Rapport au gouvernement.* – La Documentation française, 1975. Joinet L. "Les "pièges liberticides" de l'informatique", *Le Monde diplomatique* 300 (1979 kovas): pinklėmis [*pièges*] vadinami "socialinio profilio" metodo pritaikymas gyventojų masėms valdyti ir saugumo logika, atsiradusi automatizavus visuomenę". Žr. taip pat dosjė ir analizes leidinyje *Interférences* 1 ir 2 (1974 žiema, 1975 pavasaris), kurių tema yra mėgėjiškų įvairaus tipo masinės komunikacijos priemonių tinklų kūrimas. Rašoma apie: radijo mėgėjus (ypač apie jų vaidmenį Québece FLQ 1970 m. spalį ir "Front commun" 1972 m. gegužę įvykių metu); mažas vietines radijo stotis [*radios communautaires*] Jungtinėse Valstijose ir Kanadoje; informatikos poveikį spaudos leidinių redakcijų darbo sąlygoms; radijo piratus (dar prieš jų paplitimą Italijoje); administracines bylas, IBM monopolį, informacinį sabotažą. Yverdono (Vaud kantonas) municipalitetas, balsavęs už kompiuterio pirkimą (bus pradėtas naudoti 1981-aisiais), patvirtino keletą taisyklių: spręsti, kokius duomenis reikia rinkti, kam ir su kokia sąlyga juos galima duoti yra išimtinė municipaliteto tarybos kompetencija; bet kokie duomenys turi būti prieinami bet kuriam pareiškusiam pageidavimą piliečiui (už užmokestį); kiekvieno piliečio teisė yra pasižiūrėti į savo bylos duomenis (apie 50), juos koreguoti ir apskųsti jų turinį municipalinei tarybai ir reikalui esant Valstybės tarybai; kiekvienas pilietis turi teisę sužinoti (jeigu reikia), kokie jį liečiantys duomenys yra atskleisti ir kam perduoti (*La semaine media* 18, 1979, 9, kovo 1).

# TURINYS

JEAN-FRANÇOIS LYOTARD

# POSTMODERNUS BŪVIS

Šiuolaikinį žinojimą
aptariant

Specialus redaktorius
Darius Čuplinskas

Dailininkas
Eugenijus Karpavičius

Maketavo
Virginija Lapušauskienė

SL 014. Tiražas 2000 egz. Užsakymas 289
Kaina sutartinė
Leidykla baltos lankos
Šv. Ignoto 14-5, 2001 Vilnius
Spausdino Leidybos centro Poligrafinių paslaugų įmonė
Strazdelio 1, 2600 Vilnius